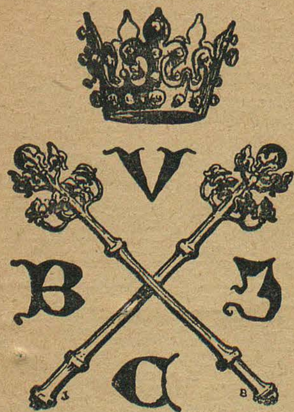

WYKŁAD

POCZĄTKOWYCH PRAWIDEŁ EKONOMIKI POLITYCZNEY

Z przyſtoſowaniem Przepisow Goſpodarſtwa Narodowego do onego wydzwignienia i polepſzenia ſtosownie do aktualnego Stanu, w ktorym rzeczy zoſtaią.

w WARSZAWIE.

u P. Dufour *Konſyl: Nadwor: J. K. Mc i Dyrektora Druk: Korp: Kad.*

M. DCC. XC.

Par eſt eos qui generi humano res utiliſſimas conquirere & perpenſas explorataſque memoriæ tradere concupiverint cuncta tentare. Nec ſi vel illa præſtantis ingenii vis vel inclytarum artium defecerit inſtrumentum conſeſtim debemus ad otium & inertiam devolvi: ſed quod ſapienter ſperavimus perſeveranter conſectari ſummum enim culmen affectantes ſatis honeſte vel in ſecundo faſtigio conſpiciemur.

Columella lib: I.

PRZEDMOWA.

GDyby w Polszcze Ekonomika polityczna w pierwſzych ſwoich zaſadach iuż ſię wſpierała na wielkich bogactwach ogolnego zbioru maiętnych w powſzechności Obywatelow, i na ogromnych Narodowych doſtatkach rzęſiſto ſię reprodukuiących, a nie ſzło tylko o ſprawiedliwą repartycyę podatkow, na prywatne maiątki i dochody, lub na handlowe i inne działania nałożenie; tych składkowych danin Ekonomiczne

na potrzeby publiczne ſzafowanie albo do kompletowania niedoſtawaiących ſumm na nieodbyte zwyczane lub nadzwyczayne wydatki, lub na produkowanie nowych doſtatkow; utworzenie idealnych kredytowych bogactw w rownym walorze z gotowizną cyrkuluiących, w tym razie biegli Kameraliści mogliby ſię popisać z całą okazałością ſwoiey nauki, i z głębokim ſzperaniem wyłuſzczyć ſyſtematyczne Pryncypia wytwornego Kameralizmu, a w tym przypadku bym ſię z niemi w zawody nie ubiegał, niemaiąc ani tey głębokiey Theoryi, ktorey ſpekulacye Gabinetowe, i przetrząſanie dzieł ekonomicznych udziela, oni tego doświadczenia, którego adminiſtrowanie praktyczne machinalnie w umyſły wpaia. Moie obſerwacye

ſą zebrane na otwartym świata widowiſku, do topograficznego Kraiu położenia, i do ſpoſobności Narodowey w aktualnym ſtanie rzeczy przyſtoſowane, a w tym razie te doſtrzeżenia mogą mieć iaką pożyteczność, gdzie wcale nie idzie o oſtatnie wydoſkonalenie wygorowaney Ekonomiki polityczney, ale o zbieranie i okrzeſanie z gruba tych materyałow, których użyć potrzeba na dokończenie zaczętych dopiero fundamentow, na ktorey ta Ekonomiczna ſtruktura ma bydź wyſtawiana.

A naybardziey tu idzie o poprzednie wydzwignienie czterech gruntownych filarow, z których trzy ſą materyalne, to ieſt Rolnictwo, Rękodzielnie, i Handel, a czwarty Moralny, iakim ieſt kredyt publiczny i prywatny; a ta choć ideal-

)=(

na lecz nayfundamentalnieyfza podſtawa Ekonomiki powſzechney, która wyrzeczone ſłowa lub podpiſy w ściſłe i niewzruſzone zamieniaiąc obowiązki, tym ſamym z ſłow i papierow potrafi utworzyć Summy, Kapitały i Bogactwa, rowny walor z gotowizną maiące, ieżeli ieſzcze nie ieſt doſtatecznie ugruntowana na charakterze rzetelności którego Narodu i ſparta na prawnym zabeśpieczeniu, to na czczym powietrzu ieſt zawieſzona, i żadnych nowych doſtatkow tworzyć niezdolna, a w tym razie wcale nie po temu pora, aby o Bankach, o Aſſygnatach lub rożnych cyrkuluiących papierach co wſpominać, ani o Dyſkomptowych, Aſſekuracyinych, pożyczalnych, i innych Kamerach traktować, aby z ſzkodą publiczną wiek tego ſyſtematu, którego wy-

krętney pamięci Law do Francyi wprowadził, albo naſzą ſacyendową epokę na nowo nie wſkrzeſić. Z opuſzczeniem więc tych podmiotow wytworniejſzey Ekonomiki, ſzczegolnie nad wyſtawieniem rzezconych kolumn, na których za poprzedzonym obrotow Narodowych poruſzeniem; a zatym idącym doſtatkow Kraiowych pomnożeniem, Skarb publiczny ma ſię zaſadzać, pracowałem. A nawet w tym pierwſzych materyałow nadtrąceniu daleko ieſzcze do tego, aby choć z gruba dokſztałcone były, tak to Ekonomiczne pole ieſt obſzerne, że wyciąga konkurrencyi wſzyſtkich Patryotow iaką wiadomość o Goſpodarſtwie Narodowym maiących, aby ta umieiętność do iakiego ſyſtematycznego układu doyść mogła. Gdyby mi też przy

dokompletowaniu tego dzieła czas i ſpoſobność dozwoliły do wſpolnego ſię ubiegania, to zawſze naypierwſzym będę do admirowania i ſławienia każde dzieło moią pracę przewyżſzaiące, niech tylko z tąd wyniknie większe uſzczęśliwienie publiczne, a wſzyſtkie moie żądze i oczekiwania będą dopełnione.

O powſzechne dobro do ubiegu ; i ia ſię też ciſnę
Staw mi kto mego Zwycięzcę, a ſerdecznie go ściſnę.

Nigdy nie była potrzebnieyſza pora do poruſzenia wſzyſtkich wiadomości Ekonomicznych iak w teraźnieyſzey epoce, gdzie rozſzerzone światło nad intereſem publicznym wytępiło z gruntu zadawniony wiekami wſtręt podatkowania, i wzniecilo w powſzechności w wſzyſtkie ſerca Obywatelſkie te patryotyczną

chęć ofiarowania na potrzebę publiczną nayznacznieyſzey części ſwych dochodow, toć tak wſpaniały Narod wart tego, aby ſię każdy tym zatrudniał, iakby można powiękſzyć iego maiątek i ſpoſobić go, żeby mogł dać większe daniny na ocalenie i wſławienie Oyczyzny. W tym teraz trakcie ſtanawiaiących ſię tyle pożytecznych zarządzeń, iuż można iakie proiekta do pomnożenia publicznego dobra w tym tuſzeniu, że uſkutecznionemi bydź mogą z zaufaniem podać, a iuż nie w tym mniemaniu, że nayzbawiennieyſze zwyczaynie przez całe dwa wieki podane propozycye, z wiatrem ſpełzną, takowe do poprawy ſię ściągaiące proiekta w ironicznym tylko żarcie proponować (*). Przy tak pomyślney zrę-

(*) W Uwagach nad Uwagami, ktore przed zaczęciem teraźnieyſzego Seymu były pi

czności interes Kraiowy w szczególności, iako nawet uszczęśliwienie rodu ludzkiego w ogolności wzywać się zdaie każdego iakiekolwiek ekonomiczne wiadomoście maiącego, do dokompletowania systematu Ekonomiki polityczney, ktòrego ogolne wyobrażenie z powodu, iż rzeczy nie doszły ieszcze do iakiego stopnia doyrzałości, nie było można kryśleć temi wielkiemi ciągami, szczegolnie całość obrazu w początkowych ciągach przed o-

---

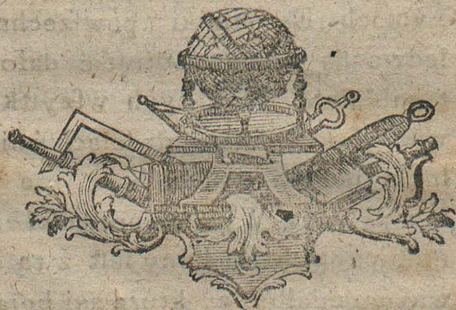
sane, a w Roku 1789. z Duforowskiey Drukarni wyszły, wszystkie nawet naypożytecznieysze propozycye w tym uprzedzeniu że nigdy uskutecznione nie będą tym tonem były przełożone, kiedy na wielkie ukontentowanie Autora iego przesąd został zupełnie zniszczony przez te liczne wprowedzenie naychwalebnieyszych zarządzeń.

czy wystawuiącemi, gdyż potrzeba było poprzednie rożne potoczne szczegoły za podstawę podsunąć, których dla ich ogromney wielości nawet namienić zaledwo przyszło, te zaś wyboczenia od istotnego podmiotu na przeszkodzie były, iż o nayprzednieyszych Maxymach Ekonomiki powszechney ledwo się nieco nadtrącić dało w tym dziele. Przy tych wszystkich wadach i niedoskonałościach śmięm sobie iednak podchlebiać, że ten niedokładny Wykład prawideł ekonomicznych kreślony iest z tą odważną śmiałością, którą ani boiaźń ani nadzieia nie kieruie, która nie maiąc innego celu tylko uszczęśliwienie Oyczyzny i pomnożenia dobra powszechnego, a zarowno oddalony od zamiarow osobistego interessu, iako też od czyieykolwiek

dependencyi; piſzę z tą nieparcyalnością, iaką tylko mieć może Człowiek tak bezſtronny iakim ieſt.

NAX

WSTĘP

Pod nazwiſkiem Ekonomiki polityczney, rozumie ſię to publiczne gospodarſtwo iakiego udzielnego Pańſtwa czy Narodu, ktore przez zarządzenie Skarbem publicznym i dochodami z ſkładek Obywatelſkich, lub innych źrzodeł na potrzebę powszechną pochodzących, zarządza, i z tych intrat wydatki na rząd Cywilny i Woyſkowy, do utrzymania tak rządu wewnętrznego, iako też polityczney niepodległości od poſtronnych ſzaſuie, i całą ſwoią umieiętność na tym zaſadza, nietylko utrzymania roſtropney rownoważności między dochodami i wydatkiem a zapobieżeniu wſzelkiemu uſzczerbkowi i zmnieyſzeniu aktualnych intrat, ale też natężeniu wſzyſtkich uſiłowań, aby Kray zbogacić, ażeby w potrzebie z niego większe można ciągnąć dochody.

Ta Narodowa Ekonomika choć też nad goſpodarſtwem domowym ten ma Awantaż, że nawet bez naymnieyszego początkowego funduszu

z ſamych ſkładek wszyſtkich, czy części członkow społeczności, ma w gotowiźnie iakąś zaſadę ſwoiey Ekonomiki, kiedy żaden partykularny zaczyńca, w Rolnictwie, w Rękodzielniach, i Handlu, z niczym nawet nic zaczynać niemoże, gdyż mu na takie działań rozpoczęcie, budynkow, zaſiewow, bydła, narzędzia, lub towaru potrzeba, a na takowe pierwsze nabycie potrzeba iakiegoś kapitału, iednak i Ekonomika publiczna oprocz rzeczonych dochodow, ma ſwoie przyſiewki, i nawet iż tak rzekę nawozy: pod pierwszemi rozumieć można, zakładanie Miaſt i Wſiow nowych, oſadzenie Koloniow, oſuszenie rozległych bagien, wyrobienie puszczy, wprowadzenie rękodzielni, i inne rożne zaſundowania i zapomogi, z ktorych ciągnione naſtępnie podatki pomnożą iey dochody, a zaś pod drugiemi te odwracanie biegu pieniędzy podatkowych, do ſwoich źrzodeł ſię rozumi, bez ktorey cyrkulacyi zakątna iaka okolica, nie maiąca bogatych kopalni i wywozowego handlu, zapewnie długoby niepotrafiła podatki wypłacać.

Nie ieſt moim zamiarem, wyłuſzczyć tu w ogolności wszyſtkie prawidła, ktoremi w rożnych rządu politycznego gatunkach; ta Ekonomika publiczna powinna bydź kierowana; ani

zapędzać ſię w głębokie ſzperanie tych początkowych zaſad, na ktorych ſię ta nauka wſpiera, te ſyſtematyczne zacieki można dobrym ſumieniem zoſtawić uczonym Autorom, ktorzy klaſſyczne piszą dzieła, a to z tym większym uſpokoieniem, że na opuszczeniu wielkiey liczby wytwornych reguł, Dobro publiczne nie wiele ſtraci, zwłaszcza w naszym kraiu: naydoſkonalsze przepisy na nic by ſię nie przydały, ieżeli nieprzyſtosowane do formy rządu, do położenia naszey aktualney ſytuacyi, i do tych wszyſtkich okoliczności, ktore nas otaczaią, a ktore żaden prywatny Autor przeiſtoczyć nie może. Tak dokładne dzieło chocby też nie przechodziło moie ſiły, i te wiadomości, ktore o Kameralnym teraźnieyszym ſtanie Skarbu publicznego nawet mieć nie mogę, nie tylko ſwoią ogromnością naypracowitszego Czytelnika ſamą ſuchością materyi znudzić i odſtraszyć by mogło, ale też tym mniey byłoby potrzebne, ile z przytoczonych przyczyn, wszelako z tych przepisow by mało co pożytkować można, ktore nawet w ſamowładnych Państwach, gdzie wola Monarchy i ſkarbowego Miniſtra naywyższym ieſt prawem, ledwo kiedy w iakiey części zachowane było.

W tey Francyi gdzie nad tą nauką, tak

wiele pisano, w przeciągu dwoch wiekow szczegolnie dwoch sławnych było skarbowych Ministrow (1) ktorzy z znaiomością prawideł Ekonomicznych, swoie kameralne operacye na ich zasadach wspierali, pierwszy z tych Xiążę Sully, wszystkie swoie starania ku pierwiastkowym bogactw początku: to iest ku rolnictwu obrocił, wykształcenie zaś surowych Materyałow przez rzemieślnicze roboty, mniey go zatrudniało; a wytwornieysze ręko-dzielnie iak prowadzące do zbytkow, zupełnie nienawidził, tak że Henryk IV. musiał one przeciw swemu Ministrowi protegować, aby zbytne przywiązanie iego do starożytney prostoty, wzrastaiącemu przemysłowi nie szkodziła. Drugi Pan Kolbert wbrew przeciwne temu miał ułożenie, wspieraiąc szczegolnie Fabryki i Handel; Rolnictwo zaś zupełnie zaniedbywał, a zarowno wszystkie te trzy części gospodarstwa publicznego są istotnemi podstawami Ekonomiki Polityczney; z ktorych żadna bez uszkodzenia Kraiowego nie może bydź zaniedbana iak się to zazwyczay dzieie pod rządem tych Ministrow, ktorych ślepy los przez uprzedzony fawor absolutnego Monarchy, albo przez Dworskie intrygi do Skarbu wtrąca; ktorzy nie tylko iakiey cząstki kameralney zaniedbywaią, ale ledwo nie przeciw wszystkim regu-

łom Ekonomicznym, Skarby Narodowe administruią, całą swoią umieiętność na tym zasadzaią, żeby na karb potomności długi zaciągali, albo bierąc tam gdzie się tylko brać daie, ledwo tych dzikich ludzi nie naśladuią, ktorzy dla łatwieyszego dostania owocow; razem z niemi drzewo ścinaią, choćby też na całą przyszłość dochodow pozbawić się przyszło.

Dochodzenie pierwszych początkow Gospodarstwa publicznego.

W Tych początkowych wiekach, gdy ludzie opuściwszy błąkaiące życie, poczynali (za powodem wrodzonego społeczności instynktu) zgromadzać się do kupy, formować Narody, bądź to takie, ktore na wzor dzisieyszych Ord Tatarskich po stepach z mieysca na mieysce się przenoszą, bądź tych ktore wystawuiąc stałe schronienia, na obranych mieyscach trwałe sobie postanowili siedliska, a nawet w następnych wiekach kiedy te Ordy bądź to z rozrodzonych poiedynczych familii, bądź skupionych w iedną społeczność ludzi, iuż bardzo liczne formowały Narody, w zabudowanych Wsiach i obronnych Miastach po osiadali, nim ieszcze wykwintny prze-

myśl, wymyślne potrzeby i wytworne wygody powynaydował, w tey mowię niewinney prostocie, Ekonomika polityczna nie była znaną nawet co do nazwiska. bo choć też iuż rożnego rodzaiu rządy były ustanowione,to Rządcy samym zaszczytem swoiey powagi się kontentowali a z własnych dochodow: pochodzących z swego gospodarstwa, pracy i przemysłu żyli, a żadnych składkowych danin nie potrzebowali.

Widziemy to u Homera iak Ulisses i inni Krolowie wielkie stada i trzody utrzymywali, i z takowych domowego gospodarstwa dochodow się żywili, a w dziewiątym wieku, Karol wielki z samych intrat dobr swoich dziedzicznych i Stołowych żył, a podatki zaś szczegolnie na Woysko, i to tylko w tym czasie obrocone były, kiedy one w otwartey Woynie w pole prowadzono. W tych starożytnych wiekach budowano Miasta, Zamki, i one murami lub innemi twiedz-obwodami obronnemi robili, a te bez wszelkiego kosztu, gdyż do tey roboty każdy współczłonek towarzystwa, musiał się cząstką własney pracy dołożyć, a Krolowie i Wodzowie sami zastępowali mieysce Architektow Indzinierow, i Miernikow, iak to widziemy przy pierwszym zakładaniu Rzymu, gdzie Romu-

lus Krol, czy bardziey Wodz zebraney drużyny, swoią ręką pług prowadził, kiedy skibą obznaczał obwod tey Swiata Stolicy. Woyny zaś ktore te małe a nayczęściey w iednym Mieście zawarte Państwa między sobą prowadziły, także żadney na ten czas nie wyciągały expensy, bo zazwyczay nad kilka mil od granic się nie rozciągały, a nayczęściey w kilku dniach po iedney bitwie się zakończyły, na ktorą każdy obrońca, czy mściciel Oyczyzny, o własnym wychodził koszcie, nie biorąc z sobą tylko ręczną broń, i torbę w ktorey cały iego zawierał się bagaż i magazyn, bo takich iak teraz widziemy taborow za Woyskami nie prowadzono, w odporney zaś Woynie, kiedy przyszło własnych murow bronić, to nawet kobiety excypowane nie były, ktore swoie domowe sprzęty, brukowe kamienie, kuchenne ukropy, w broń przemieniły, i temi nieprzyiaciela od murow odpierały.

Dopiero w poźnieyszych wiekach kiedy Państwa niektore się z wiąskowemi, i podbitemi Prowincyami porozszerzały, a między sobą długo trwałe, a często i oddalone Woyny prowadzić zaczynały, potrzeba było na wydatki Woienne wyciągać od Narodu składek powsze-

chnych, zwłaszcza kiedy iuż potrzeba było rożnych ſprzętow i Machin Woiennych, ktorych nie było można Narodowemi ſzarwarkami porobić, lecz na ich wyſtawienie, potrzeba było często obcego ſprowadzić rzemieślnika, ktorego ani nakazem, ani Patryotyzmem, do bezpłatney pracy nie było można pociągnąć; co zaś naybardziey to gospodarſtwo Narodowe potrzebnym zrobiło, były to Morſkie Woyny, ktore nadbrzeżne Narody, bądź to obronnym, bądź zaczepnym ſpoſobem prowadziły, bo na wyſtawienie ſtatkow i opatrzenie onych w owe rozliczne potrzeby, ktore Flota potrzebuie, ani wszyſtkich materyałow na iednym mieyscu bydź nie mogło, ani też tyle rzemieślnikow znaydowało ſię: ktorzyby temu dziełu wydołali, albo doſtateczną takiey roboty znaiomość wraz z doświadczoną umieiętnością mieć mogli, zaczym potrzeba było takich łodziowych budownikow z Zagranice z wielkim kosztem ſprowadzić, gdyż ſzczegolna poneta zyſku onych zwabić mogła. U tych też to nadmorſkich Narodow. naypierwsze wzięła początki Ekonomika Polityczna: zręczność bowiem ktorą im dała bliſkość morza ſpolkowania z całym znaiomym na ten czas Swiatem, ſkłoniła tych mieszkańcow do prowadzenia znacznego handlu, procentowe zyſki ktore Ku-

re Kupcy na zamienionych lub gotowo płaconych towarach zarabiali, ściągaiąc wte handlowne Miaſta wielkie bogactwa, a te u innych Narodow wzbudzały zazdrość, i żądanie wydarcia im takich zbiorow, a przynaymniey uczęszczania zarowno z niemi tych zyſkow pochodzących z takich działań, ztąd wszczynały ſię konkurencye, ktore dość często otwartą handlowną woyną ſię kończyły, co wprawiło poſiadaczow takiego kupiectwa, w tę konieczność utrzymania zbroynych Okrętow, na zaſłonienie ſwego handlu: to zaś ſtać ſię nie mogło bez powszechnych ſkładek, a te ſkładki maiętnych Obywatelow choć też bardzo znaczne bydź mogły, iednak bez bardzo roſtropnego ſzafunku wydołać by nie mogli na otrzymanie wyżey rzeczonego zamiaru; a do tego na utrzymanie odległych Koloniow, na obronę oddalonych magazynow i ſkładow, naybardziey zaś na odparcie tych zgrai rozbóyniczych, dla ktorych rzeczone bogactwa tak wielką były ponetą: a w tey klaſſie znaydowali ſię nie tylko błąkaiące Ordy dzikich Narodow, ale też cywilizowane iuż poniekąd i pod rządem Monarchow zoſtaiące Narody, ktore nie znali ieszcze albo znać niechcieli, tey przemyślney pracowitości, ktora z zie-

mi produkta tworzy, na wykształceniu ſurowych materyałow zarabia, i na handlownych zamianach zyſkuie; ſwoią wrodzoną chciwość dobrego mienia, ſzczegolnie gwałtownemi śrzodkami zaspokoić uſiłowali, naieżdżaiąc i rabuiąc maiętnieysze Państwa, z ktorych też nie mała liczba ſtała ſię łupem tych naiezdnikow. Przewinienie miaſta Tyru na przeciwko Alexandra W. podobno bardziey w iego bogactwie ſię zasadzało, iak w tey roszczoney urazie, tego burzyciela Swiata, wszak ſię też i na Scitow był rozgniewał, za to podobno, iż ſwoy kray bez iego pozwolenia poſiadali, a przecież puſte ich ſtepy, odwiodły go od wywarcia na nich ſwey ſrogości; nie wiarołomſtwo podobno ściągało na Kartaginę zemſtę Rzymian, lecz bogactwa tego Miaſta, i maiętne kolonie, ktore w Hiszpanii i Sycylii ta Rzeczplita poſiadała, a podobno nie poſkromienie zuchwałey wynioſłości. Z wiązku Anzeatyckiego, podburzyło Europeyſkich Monarchow, lecz chciwość podgarnienia niektorych tych miaſt, wraz z ich doſtatkami pod ſwoie panowanie, ktorzy dopoty nad rozerwaniem tego ogromnego związku pracowali, dopoki zupełnie zniszczonym nie zoſtał. Daruie mi czytelnik to wyboczenie, ktorym ſzczegolnie początek ſkładek powſzechnych, a z tąd wynikłey Ekonomiki Politeczney wywodzić chciałem, nad ktorą potrzebą iuż dziś nawet kweſtyi bydź nie może, tak iey potrzeba ieſt oczywiſta i konieczna.

Potrzeba Rządney Ekonomiki Polityczney.

Kiedy teraz po tych rewolucyach, ktore wzraſtaiący przemyſł, i namiętność ambicyi, w wszyſtkich Państwach ſprawiły; z ktorych pierwszy utworzywszy nad pierwsze natury potrzeby, tyſiączne wygody, i wytworne potrzeby, a druga podzieliwszy ludzi na rożne klaſſy pozgromadzała w ſzczegolne mieysca ogromną liczbę mieszkańcow, i z podciągnionych dobrowolnie i poniewolnie pod iedno panowanie rozlicznych Prowincyi, uformowała te ogromne Monarchie, ktorych dziś widziemy, iuż ſię więcey wracać nie można do pierwiaſtkowego Patryarchalnego Paſterſkiego, lub ſamorolniczego życia, iuż tedy Ekonomika Publiczna, na utrzymanie ciała Politycznego tak ieſt potrzebna, iak Gospodarſtwo domowe na wyżywienie osobnych Familii. Utrzymanie ſpokoyności w tak ludnych ſpołecznościach, gdzie wielka ro-

żność ſnamiętności i ſprzeciwiaiących ſię na wzaiem pretensyi, nieuſtannie wzburzoną fermentacyą wnętrzną ſprawuie; wyciąga nayWyższego panuiącego rządu, i rozlicznych Magiſtratur, ktorych wiakieyś okazałości utrzymać należy, bo nie temu pora, aby wdawney proſtocie żyć mogli, nie wymieniaiąc tych wszyſtkich ſubalternow, ktorych uſługi publiczne wymagaią, a ktorzy nawet przy ochoczym patryotyzmie bez emolumentow żyć nie mogą. Jakiey dopiero dziś ogromney potęgi Woyſkowey, Artylleryi, amunicyi, Fortec, Arsenałow i Magazynow nie wyciąga konserwacya niepodległey udzielności, dla uniknienia haniebnego iarzma ktore drapieżne Potencye wszyſtkim tym ſłabym lub gnuśnym Narodom wkładać uſiluią, ktore ſię im oprzeć nie zdołaią. Z tych namienionych przyczyn iawno ſię widzieć daie, nie odbita popotrzeba dochodow bardzo wielkich dla Skarbu publicznego, ieżeli ma bydź w ſtanie zaſtąpienia tak wielorakich wydatkow.

Ten Narod ktoren w teraźnieyszym złotym wieku, naywiększe ma ſkarby, naywięcey też na iaki czas na Horyzoncie politycznym może figurować, bo naywiększe Woyſka utrzymować i wpole z całą ogromnością woiennego Ta-

boru; Artylleryi, Pontonow i Amunicyi wyprowadzić, Fortece i Zamki wyſtawić, one w dobrym obronnym ſtanie utrzymać, ſprzymierzeńcow do wſparcia przez ſubſidia zakupić, nawet w niedoſtatku dla nieludności rekruta, na rynkach targow politycznych, za pieniądze u Europeyſkich Dworow gotowe Woyſko kupić może. Takie ten czarodzieyſki metal iakim ieſt złoto ma przecudowne ſkutki, że za niego wszyſtkie rzeczy fizyczne i niektore moralne doſtanie, tak dalece że to Państwo ktoreby docieklo Alchymiſtow pretendowaney ſztuki, i nauczyło ſię złota robić, albo odkryło iaki lity bałwan tego kruszcu choć tey wielkości iak Krakowſki Zamek, pewnikiem by na wzor Komety iaki czas nad Atmosferą błyszczało, i ſwoim Mieſłowym ogonem Swiat ſtraszyło, bo to ieſt nieszczęście że choć w prawdzie za pieniądze nauk i wiadomości można nabyć, iednak przymioty tego metalu nierozciągaią ſię tak daleko, ażeby można za niego rozumu kupić; i owszem ten Midasowy kruſzec, ma to do ſiebie, że często oſtatnią iſkierkę zdrowego rozumu, i roſtropney ſkromności, tą wynioſłą dumą i zuchwalſtwem ktorego inspiruie, do reszty przytłumi. Gdyby też łetko nabyte ogromne boga-

ctwa, z zdrowym rozumem i duchem ſiſtematycznym zupełnie zgodne bydź mogły, pewnikiem by iuż od dawnego czasu, niektore z tych Państw co w poſſeſſyi nayogromnieyszych ſkarbow, albo handlowych zyſkow było, tę rownoważność, ktorą przemądra opatrzność wszyſtkim Fizycznym, Moralnym i Politycznym Siłom naznaczyła; przełomało, i uniwersalną monarchią wprowadziło, albo uniwersalność handlu, i powszechnego ſamokupſtwa do ſiebie przyszarpnęło iak ſię to w naszym kupczącym wieku w niektorych Min ſtrowſkich głowach uroiło, kiedy iuż przymuszeni byli uznać niepodobieńſtwo uniwersalnego panowania, to przynaymniey powszechnego ſamo-kupſtwa ſię kuſili. Tak o tych wszyſtkich bogactw nabywaniach, iako też chimerycznym złotorobſtwie, i innych cudownych bez pracy dorobkach, w Ekonomice Polityczney nawet wzmianki bydź nie może, tu ſię ſzczegolnie o tych miernych doſtatkach traktuie, ktorych wszyſtkie Narody przez prace, przemyſł, oszczędność, i roſtropne rządy tak polityczne iako też domowe nabydź mogą, i ktorych tym dłuższa bywa trwałość, im dłuższego czasu i nieuſtanney pracy do ich nabywania potrzeba dołożyć, bo poniesiony mozoł

krwawo nabytego maiątku dopiero prawdziwie cenić uczy.

Wſpomożenie ubogich mieszkańcow, iakiey okolicy w te wſzyſtkie potrzeby, ktore produktowanie i zarobki; poprzednie wyciągaią, powoli tych mieszkańcow do dobrego mienia doprowadzi, ieżeli ſą pilni, ſkromni, i rządni, albo zoſtaią pod takim dozorem, co ich do takich cnot przymusi, i takich pracowite nabycie, bywa trwałe i pożyteczne, tak iak raptowne wzbogacenie, i to ieszcze w gotowiźnie, zawsze bywa ſzkodliwe, podobne będąc do tych wielkich zbiorow przez ſtarych ſkąpcow młodym rozrzutnikom zoſtawione, ktorzy i te letko nabyte maiątki, i ſami ſiebie w prętce zgubią. Figuruymy ſobie na moment że iaka cudotworna moc w iedney godzinie wſzyſtkim mieſzkańcom iakiego kraiu, po tyſiącu złotych; białych czy czerwonych w kieszeń w ſypie, a niech ſobie każdy wyſtawi ſkutki ktore tak raptowne zbogacenie między pospolſtwem wznieci, co za luſztyki i piiatyki naſtąpią, i czy doſtanie kto w pierwſzym zachwyceniu, ktore ten cud ſprawi, ſługę albo robotnika: do iakiey ceny wſzyſtkie rzeczy razem podſkoczą, i iakiey w przeciągu Roku drożyzny ſpodziewać ſię potrze-

ba, bo zapewne nie łatwo kto o ſiewie, a nawet o pracowitym zbiorze pomyśli, do poki aż po zmarnotrawieniu tych chwilobłyſtych dostatkow, rzeczy znowu do dawnych karbow niepowrocą, co też przez ten natarczywy zewsząd naciſk po te doſtatki i podſtawienie do kupna powabnych rzeczy, dla partycypowania rzeczonych bogactw, w bardzo prędkim przeciągu naſtąpić musi, że ſię te ſkarby na wzor wezbranych wod na wſzyſtkie ſtrony rozpłyną, i wſzyſtko znowu w tey ſtanie rowni, ktorą przedwieczne natury prawa, powszechney rownoważności, uſtanowiły. W czym prędszym przeciągu, pozbycie ſię tych letko nabytych bogactw momentalnych ſtać ſię może, tym mniey uszczerbku ztąd poniesą potrzebne zawsze czynności Narodowe. Gdyż zbyt długa trwałość tey mniemaney ſzczęśliwości w gnuśne leniſtwo i rozwiozłe roſkosze Narod nieochybnie pogrąży, że potrzeba wiekow, aby go można w prawić w utraconą pracowitość, i powrocić mu pierwiaſtkową niewinność obyczaiow. Hiszpani po upłynionych dwoch wiekach z tey nikczemności powſtać nie mogą, w ktore ich Amerykańſkie ſkarby pogrążyły i podziś dzień ich okręty regeſtrowe lite złoto, i śrebro, w ſzynach i ſztabach,

bach, nie dla mieszkańcow tych od natury żywnością obdarzonego kraiu przywożą, lecz dla tych obcych pracowitych Narodow, ktore im żywność, odzież i inne potrzeby, wygody i zbytku doſtawiaią.

Gdyby Portugalczycy trzymaiąc ſię pierwiaſtkowego ducha ſwego handlownego, byli ſię kontentowali ſkromnemi zyſkami, ktore kupiectwo udziela i nie obrocili uſiłowań ſwoich na wydar ie gwałtowne Indyanom tych bogactw, ktorych przez prace i przemyſł, a nie przez rabunki nabywać potrzeba, pewnikiem po dziś dzień zoſtałyby były w poſſeſſyi tego zyſkownego handlu, lecz chciwe łakomſtwo nie cierpiące takiey zwłoki powolnego doſtatkow nabycia, w gwałtownym wydarciu Indyanom tych ſkarbow, daleko krotszą do zbogacenia upatrywało drogę, przez co przymuſiła uciemiężonych Indyanow, do łączenia ſię z Hollendrami przeciwnikami tego Narodu, na wydarcie im tego handlu i tych wszyſtkich Osad z tak odważnym przemyſłem i zadziwienia godnym bohaterſtwem nabytych. Nie tu ſię ieszcze kończy Regeſtr wszyſtkich złych ſkutkow, ktore za ſobą ciągną ogromne bogactwa, i nagle zebrane doſtatki, ktore ieszcze i to maią do ſiebie, że w pospo-

lite umyfły wpaiaią, te dumną otuchę, ktora w zaufaniu fwych fkarbow i dochodow całemu Swiatu burmiſtrzować uſiłuie, zapędzaiąc pofiadaczow, i Rządcow tych doſtatkow, w przedfiewzięcie takich działań, ktore wszyſtkie ich przewyżſzaią fiły; i tak w przeszłym wieku ogromne dochody z handlu Hollendrow napełniły tą wynioſłą otuchą, że fię mniemały bydź ſamowładnemi Arbitrami między wszyſtkiemi mocarſtwami, nie tylko Europy, ale też i południowey Azyi, i te przepotężne kramarze tak fię do wszyſtkich zakłoceń politycznych mieszali, i w Woyny (nawet te ktore ich nie dotykali) w plątali, że kilka razy o mały włos i fiebie i Kray fwoy niezgubiły; a Francya przez pomnożone dochody ktore zyſkała z tey ogromney cyrkulacy, i ktore iey Kolbert wyiednał, ledwie nie przyszła do tey zuchwałości oświadczenia fię, za uniwersalną Monarchią, i ledwo z całą Europą razem nie wiedla Woynę, z kąd tyle odnioſła na końcu w zyſku, że pod ciężarem długu aż do oſtatniego wyniszczenia ledwie nie przytłumiona, płacąc z tych pozoſtałych danin od rolnika i robotnika wyciśnionych, ſamym wierzycielom Skarbu Koronnego dwieście kilkanaście millionow liwrow ſamey tylko prowizyi. Nie mniey

w teraźnieyszym wieku nadzwyczayne zbogacenie Anglikow, do tego kreſu nadęły ten wynioſły Narod, że począł fobie rościć ſamowładne panowanie nad fwemi osadami, a dotego chimeryczną uniwersalność panowania inszego rodzaiu, to ieſt nad wszyſtkiemi Swiata morzami, i potrzeba było długich woien i morderſkich bitwow morſkich, i lądowych potyczek nie mało, żeby mu takowe pretensye, przez kto re i fwoie kolonie utracił i Skarb publiczny nie bardzo mnieyszemi od Francyi długami obciążył; z głowy wybić.

Choć skarby i doſtatki w płytkiego rozumu, a zatym do dumney wynioſłości ſkłonnych głowach, zapędy do nayniesczęśliwszych przedfiewzięciow ſprawić mogą, wcale nie idzie za tym, aby uboſtwo nad bogactwem mieć mogło iaką preferencyą; taka maxyma gdyby też przez iaką dziwaczne ludzkiey głowy ułożenie, u kogoś przyięcie znaleść mogła, nie mniey by fię w brew ſprzeciwiała zdrowey polityce i Ekonomicznym regułom, ktore za naypierwszy obowiązek rządom politycznym i skarbowym przepisuią, iak naywiększego Skarbu pomnożenia, i dokładania iak nayuſilnieyszego ſtarania, aby narodowy maiątek pomnożyć, do tego

kresu, aby ile tylko bydź może każdy Obywatel i wspoł członek towarzystwa, do iak naylepszego mogł przyiść mienia; zwłaszcza też w naszym kraiu niemasz się wcale obawiać wyżey namienionych złych skutkow z bogactw pochodzących; osobliwię też względzie co do powszechnosci całego Narodu, bo Polska nie maiąc żadnych kruszczow złotych w swoich gorach, a te ołowianki z odrobinami srebra przekrapiane nie naywięcey znaczą, i z swego dzisieyszego położenia żadney zręczności do obszernych handlow nie maiąca, kiedy sąsiedzka chciwość iuż prawie ostatek morskiego nadbrzeża nam wydarła, nie wspominaiąc nikczemność martwego handlu, i lichego kramarzenia, ktorego szala zapewne wcale zyskowną stroną dla nas nie iest nachylona, ani tego nędznego stanu, w ktorym produkuiące gospodarstwo rolnictwa zostawa: zamilczaiąc nawet ledwo niezupełne ogołocenie z rękodzielni, fabryk, i rzemiosł, ktore wszystkie części przez rostropną Administracyą Ekonomiki publiczney i prywatney, do kwitnącego stanu mogą bydź wydzwignione, choć też nigdy żadne z naszych miast takich bogactw w murach swoich nie potrafi zgromadzić, iakich posiada Lima, Mexiko,

Londyn Amszterdam i inne podobne Miasta, gdyż same położenie temu się sprzeciwia. Wszystkie zatym życzenia naygorliwszego nawet patryotyzmu kontentować się powinne, temi skromnemi zamiarami, ktore dążą do orzeźwienia czynności Narodowych w iak nayżywszym się krzątaniu, około rolnictwa, rękodzielni i handlu, i doprowadzenia tych trzech części Ekonomiki domowey do tego stopnia doskonałości, ktore tylko granice podobieństwa i możności dopuścić mogą, gdyż na zbiorach i dostatkach z tego prywatnego gospodarstwa wynikaiących, zasadza się maiątek Narodowy, i wszystkie dochody Skarbu publicznego; boć ieżeli kiedy to w tych czasach dało się uczuć nie zmierna trudność znalezienia dostatecznego funduszu dla utrzymania tey nieodbitey polityczney potrzeby, ktorą oświecony patryotyzm uchwalił, na zabespieczenie niepodległości i bespieczeństwa Krolestwa. Przy przetrząśnieniu wszystkich zakątow kontrybucyinych nawet w patryotycznym zapale tey chwalebney ochoty, ktora wszystko na ratunek Oyczyzny ofiarować gotowa, ieszcze dosyć niemożna było zamierzonego celu, w wynaydowaniu wszystkich summ, ktore koniecznie wyciągała potrzeba, tak dalece, że niedostawaiące

kwantum expensy muſiało ſię zasadzać na niepewnym gruncie niektorych podatkow na te rzeczy nałożonych, ktorych nie wiadoma konſumpcya przed czasem, niedozwala z iakąś pozorną pewnością wyrachować, a wygorowane tuszenie tych koniekturowych kalkulatorow, ktorzy z dawniey uchwalonych podatkow, czopowego generalnego kominowego a nawet z teraźnieyszey offiary, niezliczone milliony przed luſtracyami obiecywali, znacznie zoſtało omylonym w tym ſwoim mniemaniu o niezmiernych bogactwach kraiowych,

Jakież dopiero upokarzaiące nie ieſt to wyſtawienie, że tych kilku millionow ktorych pierwszy ſundusz reſtauracyi Woyſka wyciągał nie było można z łatwością w ſamym kraiu, i u własnych wspol-ziomkow znaleść, lecz potrzeba było tę ſzczupłą ſummę, ktoreby u lada Piwowara, Siodlarza lub Garbarza w Londynie znaleść można, ſzukać po obcych lichwiarſkich bankach, i im ſię ledwie nie na duszę polityczną, całey Rzeplitey zapisać; to ſamo by powinno pociągnąć, naypilnieysze ſtarania tak prawodawczey iako też wykonawczey władzy a nawet i każdego z osobna wspołczłonka Rzeplitey, aby iak nayprędzey rzeczone podſtawy

Ekonomiki kraiowey, zaſundowane i wydoſkonalone zoſtały, a cyrkulacya pieniędzy tak mocno maiątek mnożąca, aby przez rożne zachęcenia i zabespieczenia, iak nayrzeźwieyszych obrotow doyść mogła, iżeby przez mocno ugruntowany kredyt w potrzebie te wszyſtkie ſummy znaleść można w własnym kraiu, ktorychby na wykonanie tych wszyſtkich pożytecznych przedſiewzięciow potrzeba było, ktorych podobieńſtwo i oczekiwane ſkutki podeyrzeniu podpadać nie mogą. Sama nawet miłość Narodu ludzkiego, nakłania do tego żądania, aby można to rażące wzrok, i trapiące czułe ſerca widowiſko okropney nędzy, ktora na hańbę rodu ludzkiego tak częſto widzieć ſię daie, zupełnie z Swiata wyrugować, i ieżeli nie wszyſtkich ludzi, przynaymniey wszyſtkich wspoł-ziomkow przywieść do tego ſkromnego mienia, ktore wszyſtkie pierwsze natury potrzeby doſtarcza, choć ich też w pocie czoła zapracować potrzeba, i na tym ci to ziednoczonym zbiorze wszyſtkich fortun, zasadza ſię maiętność Narodowa, ktora im ieſt znacznieyszą, tym też każda Rzeplta z tak maiętnych złożona członkow ieſt potężnieysza, w swey zasadzie polityczney bezpiecznieysza od wszyſtkich poſtron-

nych naiazdow, na ktorych odparcie łatwo u siebie znaydzie skutecznych sposobow, maiąc tak obfite źrzodło, zkąd może mieć subsydia potrzebne. Zgoła to powszechne mienie iest wymiar publiczney szczęśliwości. dzisieysi Statyści nazywaią maiętność Narodową, i dochody Skarbu publicznego, pulsem politycznym, z ktorego pulsobicia, o czerstwości ciał politycznych sądzą iabym z wyżey namienionych przyczyn dołożył, że wspomnione zbyt wielkie Skarby. łatwo przez gwałtowne pulsobicie do gorączki prowadzić mogą; my na szczęście nie tak łatwo mamy się przyczyny obawiać tey gorączki, bo ieszcze nie co czasu zeydzie, nim nasz słaby puls do naturalnego zdrowego bicia doydzie. O tych lekarstwach, ktore do tego według mego zdania dążą, daley nie co namienię, ale w przody rozdział podatkowy przelustruię.

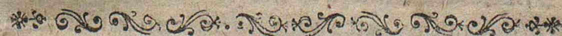
WYKŁAD

WYKŁAD

POCZĄTKOWYCH PRAWIDEŁ

Ekonomiki Polityczney.

o PODATKACH.

POD nazwiskiem podatku zwyczaynie rozumi się ta cząstka daniny, ktorą każdy współczłonek towarzystwa, z dochodow ktore mieć może, z gruntu, pracy swoiey, lub z iakiegokolwiek innego źrzodła, do składki powszechney, na utrzymanie rządzącego i broniącego stanu, i tych wszystkich Osob, ktorzy swoy czas

na usługi publiczne poświęcaią, a zatym na własne utrzymanie pracować nie mogą, oraz na te inne wydatki, których utrzymanie ciała politycznego, ocalenie Kraiu i nie podległości Narodu, iako też zachowanie każdego przy iego własności i zabespieczenie go od przemocy, wyciąga.

W namienioney wyżey pierwiastkowey starożytności, kiedy się ludzie dopiero w towarzystwo zgromadzać zaczynali, a tych wszystkich potrzeb publicznych ieszcze nieznano, żadnych też składek nie było. Następnie zaś, kiedy utrzymanie rządu i bespieczeństwa tak wewnętrznego iak i zewnętrznego wymagało iuż iakiey ustawiczności czuwania nad temi publicznemi interessami, potrzeba było na tych strożow całości publiczney i obrońcow od cudzych naiazdow powszechne uczynić składki, a że na ten czas nieznano ieszcze tych metalow, którym następnie dziwacząca ludzka imaginacya, bardziey co ceniąc według pozoru i blasku, iak według pożyteczności i potrzeby, tak wygurowaną wartość naddała; więc te daniny z produktow gruntownych, i z przychowkow *in natura* oddawano, i tak ieszcze i teraz w

Tatarczyźnie iak Chanom, tak też i Murdzom oddawaią; a nawet w tak wysokim stopniu cywilizowanym ogromnym państwie Chińskim, do dziś dnia ieszcze ten sposob podątkowania się zachowuie, (2) któren po wprowadzeniu monety w wszystkich niemal polerowanych Narodach w gotowiznę przemieniono, procz tey Kościelney daniny, którą po większey części Duchowieństwo z wytyczy *in natura* odbiera, a przez te przezorne zachowanie starożytnych zwyczaiow nawet przy wzrastaiącey cenie rzeczy niedoznaie żadnego dochodow zmnieyszenia przez te coraz droższe utrzymanie życia, ale też oraz zyskuie z przemysłu pracy i nakładow, które parafianie na dobywaniu gruntow i pomnożenie krescencyi łożyć mogą. (3)

Podatki nakładaią się na grunta i dobytki, na osoby, i na rzeczy: pierwszy podatkowania sposob iest naysprawiedliwszy, osobliwie też w republikanckim rządzie, gdzie niedotykana wolność osob i świętość domowego bespieczeństwa od wszelkich cudzych przetrząsań sprzeciwia się nakładom na rzeczy, a otwar-

tość większey części miast wcale nie faworyzuie tego od żywności poboru, ktòrego akcyzą nazywaią. Lecz do przyzwoitego ustanowienia tego gruntowego podatku, potrzebaby ogolnego wymiaru całego Królestwa, i klassyfikacyi gruntow, a zaprzeczyć temu niemożna, że to iest dzieło bardzo trudne i kosztowne, które do wykonania nawet wiele potrzebuie czasu; iednak moim zdaniem żadnych tak niepodobnych do przemagania wystawia trudności, którychby przezwyciężyć nie można, iest bowiem tyle Geometrow i miernikow w Kraiu, że pomimo nadzwyczayney ogromności tego przedsięwzięcia, to dzieło za kilka lat może bydź zakończone.

W wolnym Narodzie, któren usługi publiczne za naywiększy honor poczytuie, gdzie sama względność Stanow każdemu Obywatelowi za prace i koszta iest dostateczną nadgrodą, i w tym mowię Narodzie, ktoren inne Monarchie ktòre nie bez kosztowney opłatności udziałać nic mogą, tym przewyższa: że naytrudnieysze przedsięwzięcia iednym wyrokiem, prawodawczey władzy mogą bydź udziałane! gdzie Wszechmo-

cność, iż tak rzekę Stanow Rzeczypospolitey iest tak nieograniczona, że iednym wyrzeczonym słowem tysiącami Kommissarzow bez wszelkiey nadgrody, gorliwie czynnych ukreować może, w takim mowię Narodzie, nie może bydź ani trudne ani bardzo kosztowne tak pożyteczne dzieło, które gruntowe podatki daleko rowniey rozdyspartymentuie, iak teraz są nałożone, które prawodawczą i wykonawczą władzę, wszystkie Dykasterya i Magistratury w tych wszystkich czynnościach, które ku pomnożeniu ludności, do obszerności i żyzności ziemi proporcyonowaney: do wprowadzenia rękodzielni stosownych do pierwszych materyałow, które ziemia wydaie, lub na potym wydać może, do ułatwienia kupiectwu transportow przez porobione drogi, czyszczone i połączone rzeki: na reszcie do regularnieyszego politycznego podziału Królestwa, na Prowincye, ziemie i powiaty, iakim iest ten którego w ciemnych wiekach starożytności przypadkowy traf wprowadził, nie wspominaiąc iakiey poprawy w wydziale Juryzdykcyow duchownych; Dyecezyow, Dekanatow, nawet i Parafiow, któreby tak-

że wyciągać mogły iakiego regularniey-szego około siebie okrążenia, zgoła w tych wszystkich do aktualnego rządzenia działaniach, iako też w tych wszystkich które polepszenie wyciąga, oświecić może, bo procz Geograficznego dokładnych mapp określenia, żądałbym Geografii fizyczney w dostatecznych opisach wszystkich własności, gruntowych, gatunkow ziemi, kamieni, kopalni, roślin, i co tylko pod takowy opis podciągnąć należy, dla tego by takie dochodzenia między kilka Fizykow, Mineralogow i Ekonomistow podzielić; do wymiaru zaś mamy tyle Akademikow, Geometrow przysięgłych i nieprzysięgłych, którym przydawszy do pomocy Młodź uczącą się tey nauki, Regimentowych Kadetow, i tym podobnych Osob chciwych ćwiczenia się w zaczętych Naukach, procz co można z tey pracy wyznaczyć na Korpusy Artyleryi, Pontonierow, Indzinierow i Kadetow, byleby nastąpiła panuiąca wola, poruszać wszystkich do tego się ściągaiących sprężyn, które procz rzeczonego światła, ztąd wynikaiącego, ieszcze wskrzeszą ochotę do nauk i poznania rzeczy, a orzeźwią obrotność szlachetney młodzi. Z tych iednym sama wysługa publiczności, drugim sława, innym względy Stanow i przyrzeczone promocye za naywiększą nadgrodę służyć będą, choćby nareszcie przyszło maiętnych ochotnikow niższego stanu szlachectwem lub inną iaką dystynkcyą zachęcić, a Cudzoziemcom Indygenatem lub nobilitacyą podchlebić, iestem pewien, że iak tylko do promowowania tego stanie oddzielna Kommissya, znosząca się z Kommissyami porządkowemi Woiewodzkiemi, to tyle się wynaydzie zdatnych subiektow, którzy dzieło w tey doskonałości wystawią, iak ieszcze w żadnym z nayrządnieyszych Kraiow nie stanęło, tak zaufany iestem w Wszechmocnym *fiat* Stanow Rzeczypospolitey. Na szczęście dla dobra publicznego iuż pierwsza podstawa pod tę rządu, porządku i dostatkow przyszłych strukturę iest założona, w ustanowieniu tych po Woiewodztwach, Ziemiach i Powiatach Kommissyow porządkowych; ta chwalebna ustawa teraźnieyszemu prawodawctwu nieśmiertelną na wszystkie wieki ziedna sławę, i błogosławieństwo potomności, za tę wszystkie korzystne skutki, które ztąd

nieochybnie dla Kraiu wynikną. Jaka brakuiąca ieſzcze temu uſtanowieniu doſkonałość (którey w początkowey uſtawie żadna rzecz mieć nie może) następnemi opiſami dopełnioną zoſtanie, i władze tych Kommiſſyow w niektorych częściach poleconego im rządu rozprzeſtrzenionemi będą.

Jak rzeczone Kommiſſye po roſpoczętym urzędowaniu ſwoim, będą mogli oświecać naywyżſze rządy, o wſzyſtkich mieyſcowych partykularnych, i podawać nadmienione Topograficzne planty i opiſy, dopiero będzie można z więkſzą doſkonałością poborowe nakłady rozdyſpartymentować, i z więkſzą rownością (jak w tych nagłych luſtracyach ſtać ſię mogło) Podatki wprawdziwſzey do dochodow proporcyi porozkładać, i nie źleby ſię było ſtało, gdyby ſię z uſtanowieniem wiecznych podatkow, tey epoki mogło zaczekać, a naglące potrzeby Rzeczypoſpolitey, tym czaſem Protunkowemi podatkami zaſtąpić, lecz nad to przeniknionym ieſtem tym naygłębſzym uſzanowaniem, któren każdy dobry Obywatel dla naywyżſzey prawodawczey

władzy mieć powinien, abym ſię odważył na przyganę tych zarządzeń, zwłaſzcza tego Seymu, ktoren mądrością, Patryotyzmem i gorliwością o dobro publiczne, wſzyſtkie poprzednie Narodowe obrady przewyżſza, formuiąc w dzieiach Polſkich Epokę, która z ſławą na wſzyſtkie wieki od potomności wſpomnioną będzie.

Choć między wſzyſtkiemi gatunkami podatkow, czynsz gruntowy na wymiar roli w proporcyi urodzayności ziemi, lub w pewnych procentach z iey produktow nałożony; ieſt nayprzyzwoitſzy, w nieodmienney wielości naypewnieyſzy pobor; którego wybieranie naymniey koſztuie, a z którego całości naychytrzeyſza chciwość iakiego ſmykowego poborcy nic na ſtronę zemknąć nie może, ztym wſzyſtkim cały podatkowy ciężar na ſamych Poſſeſſorow gruntowych i wyrobnikow roli bez uciemiężenia nayprzednieyſzey Klaſſy Obywatelow i żywicielow reſzty wſpołczłonkow towarzyſtwa, zwalić nie można, kiedy ten wymuſzony podatek bez wſparcia od dobrowolnego podatku na rzeczy i konſumatorow

nałożony, ieſt niewyſtarczaiący na opędzenie wſzyſtkich potrzeb publicznych, lubo w tych nakładach ſama ſłuszność wyciąga, aby mieć wzgląd na urodzayność czy płonność ziemi, i w proporcyi iey płodności daniny uſtanowić, ale to ſię ſzczegulnie rozumie o tey naturalney żyzności, którą ią Opatrzność obdarzyła, a wcale nie o tey przyſpoſobioney płodności, ktorą iey pracowity przemyſł naddał; inaczey byłoby to przemyślną pracowitość daninami ukarać, i faworyzować gnuśną opieſzałość, którą owſzem ukarać by należało podwoynym morgowym za ſamo roſzczone prawo właſności, do iakiego nieużywanego gruntu; gdyż idąc za naypierwſzym natury prawem, cała powierzchowna ziemi płaſzczyzna, wſpolnie do całego ożywionego ſtworzenia w ogolności należy; człowiek dopiero przez wyrobienie, zaſiewanie czy zaſadzanie iakiey cząſtki tey ziemi, zyſkuie wyłączaiące prawo do zbioru z teyże części. Nie tayno mi, że prawa polityczne i cywilne częſto ſię tym naturalnym ſprzeciwiaią prawom: i tych znoſzenie nie tylko nie ieſt w mocy człowieka prywatnego, ale też ſame

prawodawcze władze, z przyczyny fundamentalnych uſtaw, pierwſzey ugody kontraktu wſpołeczności, przez któren prawo właſności powinno bydź nienaruſzone, dotykać go nie mogą, lecz to partykularne prawo, nie powinnoby ſię nigdy rozciągać do nieużywanych natury darow, z których kto inny korzyſtaćby mogł, gdyby tego nie było przywłaſzczenia, i tak przez nałożoną podwoyną daninę na odłogowe ſtepy, prożne zarośle, ni las, ni łąkę, ni pole formuiące, na piaſki i inne prożne odłogi, na zarażaiące zdrowe powietrze zgniłą parą, i okropne bagniſka, na nie zarybione Jeziora, Łachy i ſtawy &c. Właścicielow do orania, lub ſtadami okrycia ſtepow, do wykarczowania krzakow, do nawożenia piaſkow, oſuſzenia błot, i zarybienia wod pociągnąć, co ich do zaludnienia tych okolic, bez którey takie rzeczy działane bydź nie mogą, z właſnym ich zyſkiem i z wielką korzyścią dla Kraiu przywiedzie, albo ich przymuſi do odſtąpienia tych puſtyń, do których łatwo ſię znaydzie oſadnikow: byleby ſię rządy kraiowe lub powiatowe tym chcieli zatrudniać, a według tey maxymy należałoby wey-

rzęć w wszystkie spustoszenia miast, miasteczek i wsiow, z iakiey przyczyny tyle rozwalin i pustych placow, na ochydy Kraiu widzić się daią, i na te wszystkie pustki dubeltowe kominowe nałożyć, dopoki na nowo zabudowane i zamięszkane nie będą. Niech ci co przez zaniedbanie, ucisk anie lub iakie inne dziwaczenie ludzi rozpuścili, albo porozganiali, bądź to Panowie, bądź Magistraty i gromady, za tę szkodę kraiową pokutuią, dopoki rzeczy do pierwszego stanu nie wystawią; bo kiedy żadnym rządom niepodobną iest rzeczą, wykorzenienia wszystkich bezprawiow i rożnych uszkodzeń, które publiczne dobro przez niektore złe zwyczaie, nałogi i prywatne niedbalstwa ponosi, przynaymniey przez te naypierwszą w materyi podatkowania maxymę, to wszystko iak naycięży kontrybucyami obciążać, co może bydź szkodliwego, to nie tylko skarb Narodowy z tych danin coś zyskuie, ale się też bez srożącey surowości powoli złe wytępia, i poprawę wprowadza.

Do gruntowych podatkow zarowno należą kominowe, młynowe, oczkowe,

od pszczoł, i stadne z rożnych przychowkow, tam gdzie grunta dla tego, że nie są orane, lecz na pastwiska i sianożęcia zapuszczone, a przez to niepodane do procentowey Intraty, Olbora czy danina od kruszcow i rożnych kopalni, i iaż opłata z lasow, zwłaszcza tych co procz wygody potrzebnego opału i materyałow domowey budowli, właścicielom ieszcze iaką znaczną, z przedanego drzewa na opał, na budowlą i na exportacyine materyały, iako to bale, wręgi, maszty, belki, klepki, oraz materyały wypalone, to są, popioły, potazie, smoły, dziekcie, węgle &c: czynią intratę, lecz naylepiey aby i lasy pod wymiar podciągnąć, gdzie opłacone iuż morgowe znosi wszystkie insze nakłady na wszystkie tey natury towary, ktoreby w kraiu cyrkulowali, chybaby iaka polityczna przyczyna na wychodzące za granice takowe rzeczy nałożenie iakowego cła doradzała; toż samo o Jeziorach, stawach i sadzawkach dokładać należy, bo i od ryb Skarbowi publicznemu iakaś cząstka należy, ieżeli wodne płaszczyzny pod wymiar nie są podciągnione.

W Klassyfikowaniu gruntow nie tylko na własności ziemi i ztąd wynikaiącey mnieyszey lub większey zyzności, sprawiedliwe względy mieć należy, ale też nawet na topograficzne położenie też uwagi w ich rozrożnieniu rozciągać potrzeba, gdyż nie wszędzie rowne iest odbycie na gruntowe produkta, ani też iednakowa cena tych rzeczy, która w iednym czasie w rożnie umieszczonych mieyscach, może bydź bardzo rożna: tak te okolice które przez zagęszczoną ludność wielką maią konsumpcyą, albo położeniem swoim przytykaią do ludnych i bogatych kraiow, albo bliskość portow, rzek spławnych, i wielkich miast, zdarzaią im łatwe i zyskowne odbycie, większe czynsze płacić mogą, iak te oddalone od takiey zręczności zakąty, które swoie produkta z pracą, kosztem i z stratą czasu do oddalonych targow wywozić muszą, i tak włoka roli na Polesiu położona, żadnym sposobem tyle uczynić nie może, co rowne temu pole pod Krakowem, Warszawą, Toruniem lub Poznaniem położone uczyni, choć by też własność gruntu iednakowa była, a sama sprawiedliwość wyciąga, aby do

publiczney składki każdy się w proporcyi z swoich dochodow i zarobkow przykładał, nie wspominaiąc tey wybornieyszey ogrodnin i przednieyszych roślin kultury, które w pobliskości wielkich miast dochody rolnicze znacznie pomnożyć mogą, których zaś oddalone zakątne mieysca są pozbawione, gdyż w tak refinowane w rozgatunkowaniu szperanie Ekonomika polityczna wdawać się nie może, a do tego nic przeciwnieyszego industryi bydź nie może, iak podatek na przemysł i prace narzucony.

Drugi rodzay nakładow podatkowych iest opłata od osob, rożne ich professye i działania, takim u nas było dawne pogłowne, i teraźnieysze pogłowne żydowskie. W niektorych Kraiach ustanowione cechowe i maystrowe opłacki gdzie cechy ogolne summy albo szczegulni rzemieślnicy corocznie coś w proporcyi swoich zarobkow, albo iednopłatnie przystępuiąc do cechow, i dopuszczenia ich do maystrostwa opłacaią. Na szczęście takich opłacek publicznych u nas nie masz, choć też w partykularności w niektorych mieyscach na rzecz Panow,

Magiſtratow, albo na piiatyki cechowe one wybieraią, dla czego ich ſię też w regeſtrze podatkow publicznych mieścić nie należy. Ten gatunek danin kiedy nie ieſt powſzechnie bez excepcyi od wſzyſtkich ogolnie oſob wybierany, tylko na pewną Klaſſę ludzi narzucony, ma coś w ſobie poniżaiącego, dla mieſzkańcow tey kondycyi, nioſąc na ſobie iawną cechę upodlenia, ktòrego wyiawienia pilnie unikać powinny roſtropne rządy, gdyż gornieyſze Klaſſy Obywatelow w całym doſtoieńſtwie przewyżſzaiącey godności ſwoiey pokazać ſię mogą bez otwartego tey rażącey rożności rozpościerania i wytykania iawnego niżſzym kondycyom ich upodlenia, bo choć nazwiſko w niczym iſtności rzeczy nie odmienia, przecież i w tym należy ulegać ludzkim mniemaniom i unikać takie nazwiſko, które ſię komu zelżywe zdawać może, że ſwoią głowę opłacić muſi, choć ten podatek ieżeli nieſzkodliwy, albo uciemiężliwy, a potrzebny by był zoſtawiony pod innym imieniem, ponieważ dla ulżenia ciężaru wſpolnego Rzeczypoſpolitey potrzeba, aby go wſpołczłonki Towarzyſtwa razem dzwigali,

zaczem

zaczym też każdy, ktoren ſię w Kraiu żywi, używa protekcyi praw, i ma zabeſpieczenie maiątku, oſoby i wolności przeciwko gwałtom i przemocy: powinien ſię dokładać do ſkładki publiczney; więc tam gdzie ſię konſumpcya pierwſzych potrzeb życia Akcyzami nie opłaca, kiedy kto nie ma gruntu lub domu, ktòrego czynſzem morgowym lub kominowym opłaca, to powinien w proporcyi ſwoich dochodow, zyſkow i zarobkow do Skarbu publicznego wſzelako coś importować.

Gdyby w tym gatunku podatkowaniu zawſze można iść za tą kameralną maxymą okładania ciężkiemi podatkami, to wſzyſtko, co ieſt niepożyteczne-go, albo wcale ſzkodliwego, pewnikiem by Szulerowie z profeſſyi, Alchimiści, Szarlatani, Oleykarze lekarſcy, Awanturnicze Włoczęgi, Kuglarze, Cygani, Obrażniki, karczemne ſkrzypiciele i tym podobne Oſzuſty i Prożniaki pod naywiękſze pogłowne podciągnieni byli, lecz że prawodawcza władza nie może w tey materyi kompromitować ſwoiey powagi, aby iey wyrok niezdawał ſię pozwalać

takich zdrożności, do tego iakby poborca wyśpiegował taki szczęśliwy moment, w którymby u takich derbiszow zastał tyle gotowizny do odebrania od nich tey należytości? co gdyby nawet bydź mogło, zapewnieby i ten ciężar na uczciwą padł publiczność, na któreyby tacy wykrętarze natężonym usiłowaniem w swoich oszukaństwach ten swoy wydatek poszukiwali; nieprzykładaiąc do tak szkodliwego owadu w Narodzie ludzkim, świątobliwe Zakony z kwesty żyiące, których ustanowienia i zamięszkania w Kraiu, Zwierzchność i prawa potwierdziły, lecz szczegulnie dla wystawienia tey podstawy, na których na końcu wszystkie podatki po rożnych okrążeniach się opieraią, gdyby mowię tych świętych prożniakow panuiące rządy iakiemi podatkami obłożyły, zapewne nie ci Zakonnicy by one opłacali, którzy nic nie maią, lecz świątobliwa dobroczynność publiczności, do ktoreyby się ci ubodzy Zakonnicy zpodwoionym natrętnistwem w swoich kwestach udawali, toby zastąpić musiała.

Tam gdzie ieszcze tym sposobem od osob wybiera się podatki, ledwo zupełnie wbrew przeciwko tym maxymom się nie dzieie, bo naypracowitsi i naypotrzebnieysi fabrykanci, rzemieślnicy i wyrobnicy, którzy w pocie swego czoła, wykształceniem materyałow do onych wyprodukowania przez łatwość odbytu, rolnictwo zachęcaią, za fabrykaty gotowizne do Kraiu sciągaią, opatrzywszy oraz wspołmieszkańcow w potrzebne sprzęty i odzieże, często w proporcyi pożyteczności swych rzemiosł opłacać się muszą, z szczupłych swoich zarobkow; kiedy spiewania, tańcowania, figurowania na teatrach, muzyczne i inne szczegulnie bawiące sztuki, których przednieysi wyzwoleńcy przewyższaiące Generałow gaże, maią dochody, nic wcale nie daią: lecz takie zdrożnoście stolic, i Miast wielkich, Deklamacye Filozoficzne nie naprawią, a rządy nawet onych dotykać się nieśmią, żeby nieściągnęły, na siebie powszechne narzekanie, zwłaszcza żeby też to był bardzo małey importacyi Artykuł dla Skarbu publicznego.

Lubo po ustanowieniu tak wielorakich podatkow, mało kto podobno od nich tak się uchroni, aby coś nie upłacał, choćby też żadney nie miał Possessyi, ani żadnego prowadził handlu, lub sprawiał profesyе prosto pod podatkowanie podpadaiące, żeby nie miał coś za stępel, używaną tabakę, tytuń, wypotrzebowanie iakich celnych towaraw, a na reszcie używanie tych pierwszych potrzeb iakim mięsiwa i skory, do skarbu importować; z tym wszystkim ta zdaleka okrążaiąca danina, nie iest ieszcze dostatecznie uproporcyonowana do dochodow, zyskow i zarobkow wielorakich kondycyi osob, osiadłości niemaiących, które będąc członkami wspołeczności, powinni się także *immediate* do składki publiczney dołożyć: Coż bowiem importuią do Skarbu ci Kapitaliści, co bardzo wielkie Summy na prowizyach maią, zapewne ten w kilka lub w kilkanaście lat opłacony stęplowy papier, w żadney nie iest proporcyi z ich stałemi, z tych Kapitałow dochodami, zwłaszcza z podatkami, które opłaca czynny dziedzic iakiey wioski, którey własność ledwo do iakiey części do niego należy, tak iest często

długami obciążona, których dobr on nie tylko wszystkie opędza z krwawo wypracowanych dochodow, podatkowe i gruntowe opłacki, ale też z tych długow uciążliwe płaci prowizye; co daią dzierżawcy obszernych dobr, coby dziedzicowi z raty nie wytrącali? to samo o zastawnikach mowić można, a te handlarze co z końmi, wołami i innemi bydlętami, z bożem i z rożnemi kraiowemi produktami i towarami w obrębach granic zyskowne prowadzą handle, coż z tych zarobkow do składki narodowey oddaią? Wieleż nie iest ieszcze innych bardzo korzystnych działań, do robienia prędkich fortun służących, iakiemi są intratne prawnictwo, zyskowne Kommissyi *officia* tak Ekonomiczne iako też dworskie, niewspominaiąc tyle innych osob rożnemi czynnościami zyskownie się zatrudniaiących, którzy wszyscy pod żadnym pozorem uchylić się nie powinni, od wypłacenia Oyczyznie tey należytości, od którego długu nawet ci rzemieślnicy i wyrobnicy, którym po zaspokoionych pierwszych życia potrzebach, bardzo mało co z krwawych zarobkow zostaie, zupełnie wolni bydź nie mogą,

i choćby też tylko na oznakę wspoł-uczęstnictwa towarzyskiego związku, iaki przynaymniey denar do składki powszechney oddawać powinni.

Nie tayne mi są te trudności, którychby się w śledzeniu kapitałow znalazło, które nawet przed naypilnieyszemi badaniami łatwo uchronić się mogą, a to utaienie zawsze się dzieie z wielką szkodą dla cyrkulacyi; skutki Intabulacyi nie chcę tu roztrząsać, wszelako to zaregestrowanie nawet zaproponować nieśmiem; wprowadzić zaś na mieysce kart i długoletnich skryptow co pułrocze, albo co rok odmieniaiące wexle, byłoby to wskrzesić epokę twych szalbierskich matactw, które były skutkami tych przeciwnych całości kraiu i dobru publicznemu, które pod styrem trwoniącey czarney laski stanęły, a które tyle zacnych familiy w ostatnią nędzę pograżyły, a tyle motłochowych facyendarzow, na gornieysze fortuny stopnie wystawiły, i ledwo całe ułożenie polityczne do gory nogami nie przewrociły. A przecież potrzeba żeby Skarb publiczny miał iakieś dochody z tych kapitałow nieruchomych, co w cyrkulacyi nie krążą, gdyż od cyrkuluiących, tak Skarb iako też Kray, kupiectwo, i cała publiczność korzysta; czyby nie można pociągnąć wierzycielow do corocznego odnowienia stępla? Wszak w piętno stępla można pomieścić liczbę rok wyrażaiącą, i tę w stęplach corocznie w ostatnim numerze odmienić. Mam za wielkie zaufanie w patryotyzmie przezacnych naszych kapitalistow, aby się chcieli uchylać od płacenia na rzecz Skarku publicznego puł procentu a wreście i ćwierć od sta, co wszelako nie mało do roku wyniesie.

Te w ciemnych wiekach barbaryzmu za zaszczyt miane *immunitates*, niektorych stanow, które im nadano ale to dobru publicznemu tak szkodliwe i związkom Towarzyskim tak przeciwne prawo, uchylenia się od kontrybuowania iakich cząstek do składek powszechnych na publiczne potrzeby, już teraz w oświeconym wieku, powszechnie iest uznane za haniebną zelżywość, którey na siebie ściąga tak, iż nawet taki samoiściec, który szczegulnie w sobie zatopiony wzdrygać iey się powinien, boć nie może bydź dziwaczniey-

ſze roſzczenie, warte haniebney wzgardy, iak pretenſya uczęſtnictwa wſzyſtkich korzyści wypływaiących z ſpołeczności towarzyſkiey, a uchylać ſię od dźwigania wſpolnego ciężaru, i przykładania ſię do potrzeb publicznych. Jedyna prerogatywa każdego ſtanu na tym ſię zaſadza, aby niemogł bydź taxowanym i podatkami okładanym przez inſze ſtany, ſzczegulnie żeby każda kondycya towarzyſtwa, miała prawo uſtanowienia tych podatkow, które płacić może w proporcyi ſwoich maiątkow, dochodow i tych korzyści, które w tym ſpołeczności związku temu ſtanowi ſą właściwe; i dopoki by ſię każda kondycya ſama poczuwała, w tey mierze do przyzwoitego kontrybuowania, do ſkładki powſzechney, należałoby ią zoſtawić w używaniu tego ſzacownego prawa obywatelſtwa; że zaś w tym rożne działy ſię bezprawia, i że potrzeba było niektóre na dobro poſpolite bardzo oziębłe Klaſſy do podatkowania przymuſić, i w tym rożne uſtawy prawodawczey władzy pozachodziły, których wzruſzyć nie można, z tym wſzyſtkim, kiedy Prawodawcy nie podobno rozciągać ogolne ſwoie

wyroki na wſzyſtkie podatkowe zakąty bez poprzedzonego przeluſtrowania wſzyſtkich oſobiſtych maiątkow prywatnych oſob, a takowe ſzperanie ſprzeciwia ſię wolności Obywatelſkiey i domowemu beſpieczeńſtwu, którego dotykanie ieſt takim politycznym grzechem, którego tylko despotyczni Tyrani popełnić mogą, więc w tey mierze nie zoſtaie tylko dobrowolna ſubſkrypcya, na te wſzyſtkie oſoby, które przez to że własney oſiadłości nie maią, albo opłaconemi działaniami ſię nie bawią, pod podatkowanie podciągnionemi bydź nie mogą.

W tak zepsutym wieku, gdzie iedni daleko więcey potrzebuią, niż im ich dochody i zarobki doſtarczyć mogą, a drugim zgromadzone zbiory, ich chciwości natężoney zaſycić nie zdolaią, gdzie patryotyzm do tey przyſzedł oziębłości, iż większa część mięſzkańcow chciałaby ſię uchylić od wſzelkiego podatkowania, pewnikiem każdy to powie, że ieſt to proźny proiekt, wſzyſtkiego podobieńſtwa w wykonaniu pozbawiony, o którego uiſzczenie gdyby ſię też kuſzono, zapewneby te ſpodziewane ſubſkrypcye

mało co więcey iak nic nieuczyniły; ia pomimo tey wielkiey otuchy, którą mam o patryotyzmie mego Narodu, nieśmiem się przed czasem sprzeciwiać, temu tak poniżaiącemu zarzutowi, z tym wszystkim niechże mi wolno będzie moią myśl wyłuszczyć, wszak tey nikomu prawem nienarzucam.

Temu patryotycznemu podatkowi iako dobrowolnemu należy się naddać chwalebne nazwisko, sławę w sobie zawieraiące, niech to będzie ofiara, *donum gratuitum*, *subsidium* patryotyczne, lub tym podobne imie, ktore nie nosi na sobie żadną poniżaiącą cechę, iak pogłowne, i tym podobne osobiste opłacki, a dla większego zaszczytu tey daniny, to żaden prywatny poddany, nie powinien bydź do niey dopuszczony, dopokiby nie został od mieyscowego poddaństwa uwolnionym, a dopieroż nikt takowy ktòrenby się bawił iakim nieuczciwym rzemiosłem.

Dla osob Szlacheckiego stanu, zaświadczenie o takim wpisie i zakwitowanie, z onych wypłacenia powinnoby bydź pra-

wem, znaydowania się na Seymikach z wolnym głosem do wszelkich Elekcyi, w którey materyi powszchnie iest wiadomo, że naywiększa liczba wotuiących, naylepszy zwykła czynić wybor, i każdy iest zdolny do poznania się na subiektach i sławie o cnotach i talentach, choć też nie każdy ma dosyć wiadomości aby mogł się wdawać w układ Instrukcyi, abo się wdawał w opisanie iakiego *Laudum*, od czego takie osoby Possessyi nie maiące mogą bydź oddalone, i takie polityczne opisy mogą bydź zachowane dla oświeceńszych Possessyonatow. Daley rzeczone subskrypcye w następnym czasie mogą służyć do probowania szlachectwa, tak iak po upłynionych pewnych latach, żaden possessyi nie maiący, ani w Woysku lub na Cywilney funkcyi nie zostaiący Obywatel, którenby nie miał rzeczonego zaświadczenia i kwitow, przez to samoby iuż odpadł od tego zaszczytu, a do tego każdy taki istotny współczłonek Rzeczypospolitey, w każdym sądzie i Juryzdycyi powinien znaleść bez wszelkiey opłaty nieodwłoczną sprawiedliwość (wyiąwszy *jura* Kancellaryi) i w potrzebie u wszystkich Dyka-

ſteryow i Urzędow tę pomoc i protekcyę, którą tylko przypadek iaki wyciągać może.

Ludziom niżſzey kondycyi wpis w podatkowy regeſtr, i kwity, z onych wypłaceniu ſłużyć mogą za dokument wolnego Obywatelſtwa, tak że po upłynionym przeciągu prawem wyznaczonym, już nikt do nich i ich potomſtwa prawa poddańſtwa roſcić nie może (ſuponuie ſię, że iak wolni ludzie bez czyiego ſprzeciwieńſtwa w ten regeſtr wpiſani byli) w żadnym Dykaſterium, Urzędzie i Sądzie nie może im bydź przyſtęp, pomoc i ſprawiedliwość odmowiona, a to także bezopłatnie. Do tych wſzyſtkich officyow i funkcyi, które nie ſą ſtanowi Szlacheckiemu *excluſive* rezerwowane, ſzczegulnie tacy maią bydź przypuſzczeni, którzy albo z ſwoich poſſeſſyi, z ſwych działań albo z ſwych oſob, iakim ieſt taka ofiara, coś do Skarbu publicznego importuią, a okazanie nieprzerwanego ciągu płacenia takiey daniny, koniecznie potrzebne do przyſtępu do Szlachectwa, gdyby w przyſzłym czaſie kto z tey kondycyi ſtarał ſię o Nobilitacyą, bez

którego tytułu tego doſtąpić nie powinien (nadzwyczayne zaſługi o dobro publiczne i wyſokie talenta wyiąwſzy) Zważywſzy tę wielką liczbę maiętnych oſob oboyga ſtanow, którzy żadney poſſeſſyi nie maią, lecz z dzierzaw, z handlow, rzemioſł, i innych zachodow żyią, łatwo wnoſić można, że i ta danina nie mało uczynić powinna, choć też z tego nie naywiękſzych Sum ſpodziewać ſię można. W tym gatunku nakładu ſzczgolnie ta zachodzi trudność, że taki podatek żadnym ogolnym wyrokiem nie może bydź uſtanowiony, lecz wyznaczywſzy do zbierania takowych podpisow, Kommiſſarzow bądź to umyślnie na to kreowanych, bądź też z pośrzodka Kommiſſarzow porządkowych każdego Powiatu, którzy zaraz po pierwſzym ſpiſaniu ludności wydzielone im powiaty obiadą, i w każdey paraſii odbierą podpisy od namienionych oſob, i takowe ſubſkrypcye do poborowego regeſtru podadzą. Nie potrzeba podobno dołożyć potrzebę tych patetycznych peror do patryotyzmu zagrzewaiących, których w tey mierze używać należy, bo tego każdy ſię domyśli; gdyby tego srzodku ſię było użyło do zbierania owey patryotyczney kollekty, któ-

rą na początku teraźnieyſzego Seymu zbierano, i żeby ten chwalebny na ten koniec wydany uniwerſał, przez umyślnych Kommiſſarzow po Prowincyach, każdemu z oſobna do dobrowolney ſubſkrypcyi był prezentowany, zapewne ta patryotyczna ſkładka, by była coś więcey uczyniła, gdyż żywy głos zawſze więcey uczyni impreſſyi, iak naypięknieyſze nieme piſmo, a do tego każdy ociąga ſię na poprzednikow, większa część obawia ſię zamiaſt iakich ſławę nioſących względow, urąganie ſię z ich ſkwapliwości, gdyby naśladowcow braknęło, i ſami ſię tylko z ſwemi ofiarami na ſztych wyſtawili; wymagane zaś z ſzczodrzeyſzych, i patryotyzmem zagrzanych oſob, pierwſze podpiſy, pociągnełyby za ſobą ſubſkrypcye wſzyſtkich innych obywatelow, tak żeby nawet iaki ſkąpiec nie łatwo dla ſamego wſtydu mogł ſię uchylić od przyłożenia ſię do tak chwalebney ſkładki.

Urzędnikow, Officyaliſtow, i innych Kommiſſarzow, tak Ekonomicznych iako też i Nadwornych iuż można prawodawczym wyrokiem pod podatkowanie podciągnąć, uſtanowiwſzy płacą pewnych

procentow od ich Gaży i innych Emolumentow; tak iako też na liberyą tak pokoiową iako i ſtaienną, możnaby także w proporcyi ich zaſług pewną opłatę uſtanowić. Gdybym ſię dał porwać Filozoficznym zachwyceniom iak nayżywſzego prześladowania wſzyſtkiego tego, co w ſpołeczności ieſt prożnego albo ſzkodliwego, zapewnebym tę dworſką prożnuiącą i nayczęściey w zbytkach żyiącą chalaſtrę, która naybardziey niewinność obyczaiow pſuie, iak naywiękſzemi podatkami pookładał, a dla ich zmnieyſzenia bym na ich liczbę w Geometryczney progreſſyi poſtępuiące kwantum wyznaczył, a na tych co mieſzczan noſzą liberye, podwoiłby podatek; lecz iuż rzeczy przyſzły do tego kreſu, że ich naprawić nie można, i nadaremne by były wſzyſtkie takie ſrożenia, trzeba zoſtawić świat takim iakim ieſt, i ſzczegulnie wſzyſtkie zbytki i zdrożnoście pod kontrybucye podciągnąć, aby ochronić ile możności od ciężkich podatkow ubogich pracownikow, iakoż nie życzyłbym aby tey daniny wymagać od czeladzi folwarczney i innych ſłużących przy goſpodarſtwie rolniczym, których myto zazwyczay tak

ſzczupłe, że ledwo na nieodbycie potrzebną odzież ieſt doſtarczaiące.

Trzeci rodzay podatkowania ſą te opłacki, które ſię na rzeczy zwykło nakładać, iakiemi ſą Akcyzy, cła, czopowe, ſtępłowe, i tym podobne rozmaite podatki, na których wſzyſtkich wyliczenie, całe ſolliały zapiſaćby trzeba. Między wſzyſtkiemi gatunkami podatkow, ten nakład na rzeczy ieſt nayintratnieyſzy, a naymniey dolegaiący, zwłaſzcza w tym razie kiedy ſzczegulnie na rzeczy przepychu i zbytku, a nie rzeczy pierwſzey potrzeby nałożony, gdyż w tym przypadku ieſt dobrowolny, i niedotyka tylko maiętną Klaſſę Obywatelow; przedaiący zaś bądź to właſne produkta i fabrykaty, bądź też zakupione towary, awanſowane na tę opłatę pieniądze, od oſtatniego konſumuiącego odbiera. Lecz ten rodzay Poboru na nieprzewidzianey konſumpcyi zaſadzony ieſt niepewny, iego wybieranie ieſt bardzo koſztowne i przymuſza do trzymania całey Armii, iż tak rzekę Poborcow, Rewizorow, i Strażnikow, którym żadna ludzka przezorność podobno nie potrafi, takie uſtanowić przepiſy,

piſy, aby niektore bezprawia nie mieli popełniać, bądź to krzywdzeniem Skarbu, bądź publiczności. Zagęszczone Komory mytnice, Celne i Akcyzowe, Szlaki przytrzymuiące zbyt częſto ſurmanow, kupcow a nawet innych podrożnych, cyrkulacyą rzeczy i handel niemało tamuią; rewizye zaś domow, powozow, i Oſob, znacznie ſprzeciwiaią ſię temu zabespieczeniu Oſoby, domu i własności, ktore każdy Obywatel mieć powinien, zwłaszcza też w wolnym Kraiu, a konfiſkaty, więzienia, pieniężne i inne kary za kontrabandy i przemycenia, częſto pozbawiaią towarzyſtwa nieiednego pożytecznego ſwego wſpołczłonka, przemieniwszy go z czynnego Obywatela w więźnia, albo z obrotnego handlarza w uciążliwego publiczności żebraka, pozbawiwsy go tego maiątku co z korzyścią cyrkulował, nie wſpominaiąc innych licznych grzechow i kryminałow, i frantowſkich wykrętow, ktore takie podatkowania w Narod wprowadzaią, ktore z rownym frantoſtwem fiſkalność dochodzić musi, a ściągnione na te wyſtępki obrażonego Skarbu pulicznego kary nayczęściey na większą

Wykład C

ieszcze ſzkodę dla Kraiu przez zniszczenie iakiego Obywatela wychodzą, Ztym wszyſtkim kiedy tych ogromnych Summ ktorych dziś utrzymanie rządu i exiſtencyi polityczney wyciąga, nie można bez zniszczenia ciągnąć z ſamego gruntowego, złączonego zoſobiſtą opłatą, podatku, i że roſtropna polityka każe te wszyſtkie Artykuły bardzo znacznemi obciążać podatkami, ktore gotowiznę z Kraiu wyprowadzaią, a za to ściągaią zbytek i prożny przepych, niewinność obyczaiow psuiący, to choć też temi nakładami, to złe doszczętu wytępić nie można, przynaymniey zarzuca mu ſię nieiaką tamę, aby ſię rozszerzyć nie mogło

W tych kraiach gdzie Akcyza ogolna wprowadzona, Taryfy opłatnych artykułow iuż wyrownywaią katalogowi całey hiſtoryi naturalney, złączoney z całym regeſtrem tych niezliczonych Fabrykat, ktorych dowcip ludzki od ſtworzenia Swiata, aż do tego czaſu wymyslił, ztym wſzyſtkim Kameraliści tę Encyklopedyę fiſkalną, na trzy częci podzielili, to ieſt rzeczy pierwſzey, drugiey

trzeciey potrzeby. Pierwſzy oddział zawiera wſobie te wſzyſtkie potrzeby ktorych nayproſtotnieyſze nawet zycie, nieodbycie w żywnościach, odziezy, pomięſzkaniu i ſprzętach wyciąga, iakie mi ſą wſzelkiego rodzaiu zboza, legominy, owoce kraiowe, iarzyny i ogrodniny domowe, bydlęta domowe, i konie, wſzelkie mięſiwa, tłuſtości i łoie, wyiąwſzy zwierzynę, Bażanty, Ortolany, i tym podobne wyſokiego guſtu paſtwo, wſzyſtkie ryby w kraiowych wodach ſię poławiaiące, nie excipuiąc nawet zagraniczne śledzie i ſztokfiſz, maſło, ſer i wſzelki domowy nabiał, z napoiow piwa ordynaryine, iabłeczniki, gorzałki proſte (ktore chciałbym mieć excypowane) wſzyſtkie materyały ſurowe tak kraiowe iako tez i zagraniczne na fabrykowanie pomieſzkań, odzieży, Narzędzia ſprzętow i rękodzielnych naczyń ſłuzące, iako to ſą włokna lniane i konopne, wełny, ſierc, i ſzczeć, ſkory wſzelkie, futra ordynaryine domowe, drzewo budownle, drwa opalne i kory wſzelkiego gatunku, ſole nietylko kuchenne ale tez i ałun, wytryol, koperwas, ſalmiak, borax ſaletra, potaſz

waynſztein i inne ſalia do lekarſtw, farbowania, topienia kruſzcow, ſzkła i innych fabrykowań ſłużące, ſukna, Płotna, Drelichy i niektore materyiki wſzyſtko wgatunku ordynaryinym, iako też i wſzyſtkie inne rzeczy na proſtotną odzież, i inne nieprzeſadne oſobiſte i domowe potrzeby ſłużące. Z innych niezliczonych fabrykatow namienię tu tylko, węgle, wapno, cegle, gancarſkie naczynie, ſzkło, oleie, dziekcie, ſmoły; kołodzieyſkie, Stelmaſkie, Stolarſkie Tokarſkie, Bednarſkie i tym podobne roboty. O metalach ſzczegolnie tyle tu namienię, że choc naydroższe gatunki tych metalow, iakiemi ſą złoto i ſrebro do klaſſy pierwſzych potrzeb wcale nie należą, przeciez że ich nabycie i pomnozenie, pierwſzym teraz ieſt celem ſpekulacyi Ekonomiczney; rozumiem że w całey Europie niepowinienby ſię znaydowac taki Kameraliſta, ktorenby wniyście tego metalu in crudo i w litych maſſach iakiemi cłami i opłackami chciał utrudnić, kiedy zas ten metal iuż wykſztałcony, i na przepychowe ſprzęty i galanterye przeſafabrykowany, że obcym procz wewnętrzney

wartości potrzeba ieſzcze robotę drogo opłacac, w tym razie może ten towar bydź do trzeciey klaſſy zbytku i przepychu przenieſiony, i według wygurowaney Taryfy tey klaſſy, opłacony, gdyby tylko niedoyrzana drobność takich towarow, na komorach onych przeslizgnienie nietak mocno ułatwiała. Miedź, cyna, Ołow i niektore pułkruſzce ſą oboiętne Artykuły ktorych według obfitości lub niedoſtatku i roznych okoliczności na przemiany, w iedney z trzech rzeczonych klaſſ mieścic mozna, według korzyści lub uſzkodzenia, ktore zcyrkulowania tych rzeczy, rękodzielnie kraiowe, handel i ſkarb narodowy miec może. Co naypotrzebnieyſzego z wſzyſtkich kruſzcow to ieſt żelaza, tego cyrkulacya wewnętrzna powinna bydź w kazdym kraiu, tak iak iego wywoz za granice, nie tylko wolny od wſzyſtkich celnych opłacek, ale też w niektorych kraiach dla zachęcenia do iego fabrykowania ieſzcze przy wyprowadzeniu iaką nadgrodę przyczyniaią; w niedoſtatku tego nieodbycie potrzebnego metalu nienależy iego wprowadzenie żadną opłacką utrudnić, co ſamo przez

ſię upada, kiedy go ieſt taki doſtatek, że nie tylko nim kray opatrzyć można, ale też ieſzcze coś do exportowania zbywa, wktorym razie iego wprowadzenie może bydź zakazane albo znacznym cłem utrudnione, iednak od tego powinno bydź wyięte rolnicze i rzemieślnicze narzędzie i inſtrumenta, ktorych ſię ieſzcze wtakiey doſkonałości fabrykować nie może iaką maią za granicą, Styryiſkie koſſy, Angielſkie pilniki i t. d. Na wyprowadzenie rudy zagranice, Ekonomiczne rządy oboiętnie patrzyc niemogą, ktore zakazać albo opłackami obarczać ſam zdrowy rożum dyktuie. Niewſpominałbym tu takiego działania, ktore iak nieprzewidziane tak do wierzenia trudne, gdybym na moie oczy niewidział, iż w Woiewodztwie Poznańſkim zokolicy Szamotuł na Warcie całe Łyżwy tey rudy zagranicę wyprowadzaią, a ten wywoz tak iak exportacya wſzyſtkich innych ſurowych materyałow rękodzielniom Kraiowym ieſt ſzkodliwy.

Lubo by ſię tych wſzyſtkich wſpomnionych rzeczy, iako nieodbycie po-

trzebnych do życia ludzkiego, drapieżnemi celnemi i akcyzowemi rękami nawet dotykać nienalezało, iednak i te pokarmu i okrycia ciała dla całey ludzkości iż tak rzekę ſwięte rzeczy, niemogły ſię wysliznąc, z pod zdzierſkich opłacek, ktore ambicya dla rozſzerzenia ſwoich ſamodzierſkich zamiarow i wyſtawienie chełpliwey okazałości, albo ſprośne rozkoſze dla marnotrawnego onych zaſycenia, z nich wyciſkali. Czaſem też naywyżſze pod ſłoncem, iednowładztwo to ieſt konieczność, nawet czułe rządy do tego przymuſiła, a niekiedy ſama zdrowa polityka dla orzeźwienia niektorych obrotow narodowych nawet to doradzać mogła, ztym wſzyſtkim naypotrzebnieyſzy pieniężnych zaſileń, albo też i naychciwſi Kameraliſci, bardzo rzadko kiedy podatkiem przechodzącym pięć od ſta wartości rzeczy, tey klaſſy, nałozyli, i wſzyſcy Autorowie ktorzy z profeſſyi otey materyi piſali, radzą aby ten podatek ieżeli koniecznie będzie potrzebny (iak nayniżey utrzymywać i nigdy nie dopuścić go do dzieſięciu od ſta. Według tego przepiſu ſama ſzczegolnie gwałto

wna potrzebą uſprawiedliwić może tego uciążliwego na rzeź i mięſiwo podatku w ſkorach, ktoren przeſzło dwudzieſtu od ſta wynieſie, ktoren gdyby też na zawſze z tak rozſądnym pomiarkowaniem był wybierany, iakim teraz ieſt przez Kommiſſyę ſkarbową adminiſtrowanym, wſzelako by podrożeniem tych pierwſzych życia potrzeb, i innych wielu przeciwnych dobru publicznemu ſkutkow ktore za ſobą ciągnie z czaſem by ſię ſtał ſzkodliwym, choc by ſię też w iego wybieraniu żadne nie miały dziać bezprawia, ani oſliznąć ſzkodliwe ſamokupſtwa na ſkory, czemu podobno żadna ludza przezorność zapobiegać niepotrafi; ten mowię wſzyſtkim politycznym, i kameralnym przepiſom przeciwny podatek, pewnikiem wpręce w inſzy przyſtoynieyſzy i mniey ciemiężący zamienionym zoſtanie, a przynaymniey te ſkory nie in natura, lecz gotowizną pomierną ceną wybierane będą, iak tylko poodkrywaią ſię inſze dochodow zrzodła. Ten Akcyzowy na kraiowe rzeczy narzucony podatek, przyzwoity ſzczegolnie tym rękodzielnym i handlownym kraiom, ktore za-

wieraią wſobie wiele miaſt zamkniętych, i wielkim ludzi mnoſtwem zamięſzkanych, z ktorych gruntowego podatku ciągnąć niemożna; ta klaſſa konſumuiąca kraiowe produkta, opłaciwſzy te rzeczy ktore używa, tym ſamym ſtaie ſię bardzo potrzebną tak dla produkuiącey klaſſy Narodu, iako też dla Skarbu publicznego. W otwartym zas kraiu rolniczym, bardzo mało miaſt zamkniętych maiącym, gdzie nawet większa częśc mięſzkańcow mieyſkich rolnictwem ſię bawi, i ſwoią ſkibę opłaca, ten ſpoſob podatkowania bardzo trudny do wprowadzenia i ieſzcze trudnieyſzy do wybierania, a co więcey, wielką by było nieſprawiedliwością nałożyć podatek na produkta z opłaconego gruntu.

Druga Klaſſa czy oddział przyſtoyney wygody, zawiera w ſobie te wſzyſtkie rzeczy bez ktorych wprawdzie w nayproſtotnieyſzym życiu obeyść ſię można, ktore iednak przyſtoyność, zwyczay i nałog wpotrzeby przeiſtoczyły, tak że w polerownym wieku w wyżſzych kondycyach Towarzyſtwa, iuż ſię bez ſtakowych wygod ani obeyść, ani

przystoynie żyć niemożna ; w ogromnym rzędzie tych rzeczy mieszczą się Bakalie i korzennych sklepow ledwo niewszystkie Artykuły , cukier, kawa herbata , ryż , oliwa , rożne marynaty , kawior i frukta, iakiemi są cytryny i. t. d. Wina ordynaryinego i posrzedniego gatunku , piwo Angielskie (dopoki się go w kraiu robic niepotrafi) Arak i niektore ordynaryinieysze likwory, ktorych dla brakuiących materyałow w kraiu robić niemożna : co do odzieży; Materye iedwabne i bawełniane iednak nienaywybornieyszey przedniości , i tey naywyższey misternosci ktora się tak drogo cudzey pracy i przemyslności opłacać zwykła ; mniey iednak iest bolesno wpuszczenia tych wszystkich produktow , ktorych Klima , i ziemia Oyczysta płodzić nie mogą , iako też tych fabrykatowna ktore, w Kraiu nieznayduią się materyały , iuż daleko iest żałośniey , że nawet takim rzeczom wniyścia słusznie zabronić nie można, na ktore Kray by mogł się zdobyć na materyały, iak to sukna przednieysze, Francuskiemi, Saietami i Angielskiemi zwane i inne wełniane materye, płotna cieńsze, drelichy i

inne przednieyszego gatunku lnianne materye, i tyle innych rzeczy ktorych wyliczenie nadaremnie by znudziło czytelnika, ktorych dla ulegania tak przyzwoitey przystoyności , iako też znarowionym wygodom i przesadney okazałości; ani zakazać, ani nawet w Klassie zbytku i przepychu przenosić i sowitemi opłackami obciążyć nie można , dopóty aż się kray w takie rzeczy wdostateczney wielości zdobędzie. Na takowe rzeczy wygody , i potrzeby przystoyności, zwykło się wspekulacyach Kameralnych rozrożnione nie co procenta naznaczyć , podług ich rzeczywistey lub zmyśloney potrzeby , i tych skutkow ktore ich zagęszczenie na złe lub dobro publiczne, w Kraiu sprawić może , tak że pospolicie na ich importacye zwykło się około dwunastu procentu , to iest naymniey siedm a naywięcey pietnaście aż do dwudziestu nałożyć. Gdyby według rozszerzonego , i ledwo niepowszechnego używania przyszło wyznaczyć mieysce tey do nas z Ameryki przywędrowaney roślinie , z ktorey iedni dym przez usta przepędzaią, a drudzy utartą na drobny proszek powonieniem pożywaią, bez

mała by tytuń i tabaka między rzeczami pierwszey potrzeby pomieścić przyszło, choć też co do opłaty ktorey ten Artykuł podlega, można by go aż w trzecią klassę zbytkom wyznaczoney policzyć, według ktorego przepisu też i u nas podatkiem iego wartość przewyższaiącym iest obłożony, i ten znaczny podatek na wymyślną potrzebę szczerego nałogu, w cale nie iast zbyteczny, a osobliwie też na te tytunie i tabaki, co z zagranicy bywaią wprowadzone, i bardzo sprawiedliwie trzema złotemi od funta są opłacone; lecz to same prawo ktore po trzy złote na funt tytuniu i tabaki nakłada, naznacza także po trzy grosze na każdy funt kraiowego tytuniu, ten pobor nie mogąc bydź, bez niezwyciężonych prawie trudności wybierany, przymusił Kommissyę Skarbową do w prowadzenia nieiakiego gatunku samokupstwa, ktore przez rożne pieniactwa intentowane przeciwko zasiewaczom tey rośliny przymusiło większą liczbę tych plantarzow do zarzucenia tey zyskowney cząstki rolnictwa, co nam ten korzystny dla kraiu produkt ktorym Woiewodztwa iż ich tak nazwę

pobereżne, nie tylko cały kray opatrywały, ale też za niego z Zagranicy wielkie Summy w Krolestwo wprowadzały, po większey części wytępiło. Patrzyłem się na to, z iaką usilnością około wydoskonalenia tego produktu ieden Obywatel pracował, i z iakim kosztem nasiona aż z Wirginii sprowadzał, z ktorego tytuń osobliwszey dorodności się udał, lecz kiedy go potrzeba było spieniężyć, Entrepryza deklarowała że żadnego tytuniu iuż więcey nie kupi; potrzeba przymusiła do udawania się do Hurtnikow, z tym produktem kupczących, z tąd wyniknęła szykanuiąca sprawa, w ktorey że się żadne przestępstwo nie ukazało i żadne dalsze przykrości nie wyniknęły, przecież ta pienia tak tego człowieka od tey kultury odstręczyła, że ią do szczętu zarzucił. Choć nieochybnie pod Administracyą samey Kommissyi Skarbowey, ta część dochodow publicznych, lepiey i pożyteczniey zarządzoną będzie, wątpić iednak należy, żeby to miało wskrzesić tę kulturę i oną do większey doskonałości stopnia doprowadzić; czy nie lepiey byłoby, aby zostawiwszy zarządzenie zagranicznych

Tabak i tytuniow w twm ſtanie w iakim zoſtawa, dopełnić drugą część tey Konſtytucyi, ktora po trzy grosze na funt kraiowego tytuniu nakłada, a ktore nikt dotąd nie płacił, i teraz ieszcze nie płaci. Komu by ſię ten podatek za trudny do wybierania zdawał, niech zważy, że ieſt taka pora w Roku w ktorey tey rośliny ukryć niemożna, naprzykład Mieſiąc Lipiec ieſt ten czas w ktorym wſzyſtek tytuń iuż musi bydź wyſadzony, a w ktorym ieszcze nie mogąc doyść ſwoiey doyrzałości, nie może bydź z grzędy ſprzątniony; wſzak wtym czaſie mogą bydź zagony porachowane i na iednym z tych wyſadki przeliczone, z liczby tych rozsad może bydź przyſzła wielość i waga całego produktu z nieiaką do rzeczywiſtości zbliżaiącą pewnością przeznaczona, zwłaſzcza że tu nie idzie o nieomylną ściſłość, ktora w żadnych celnych materyach mieyſca mieć niemoże. Zwykle idzie na funt naſzego kraiowego tytnniu iuż wyſuszonego około 120. liści, a na to około 15. krzewow potrzeba, gdyż niemożna na iedną roślinę rachować iak ośm liſtkow. Niech każdy, co ſię chce tą plantacyą za-

trudnić, nietylko rewizye dopuści, ale też nawet zaraz po zakończonym wyſadzeniu donieſie tam gdzie będzie należało o rozległości ſwoiey Plantacyi, ktorą potym Strażnicy lub inni Skarbowi Officyaliści mogą zweryfikować, a iak na wyznaczonym terminie właściciel tytuniu należytość do kaſſy Skarbowey odda, iuż powinno mu bydź wolno ſprzedać ſwoy produkt gdzie i komu by mu ſię tylko zdawać mogło, nawet może go na ten czas fabrykować na takie gatunki tytuniow i tabak iak by mu ſię tylko podobało, choć by też na kanaſtry, albo Hiſzpańſką tabakę, ale też nawet przy tym zarządzeniu własne używanie niepowinno bydź excypowane, na ktore dziś bardzo wiele osob rożnych kondycyi tytunie ſadzą, a przez używanie nieopłatne, tego produktu Skarb krzywdzą, co powinno nadgrodzić to co teraz na wygurowaney cenie przedanych kraiowych tytuniow Skarb zyſkuie: lecz daymy to, że przy takim zarządzeniu intrata publiczna iakim tyſiącem ſię zmnieſzy, coś z drugiey ſtrony nie wyniknie za korzyść dla Kraiu z pomnożenia tego produktu do tego kreſu, że nie tylko będzie doſtarczaią-

cym na kraiową potrzebe, a zatym wſtrzyma wychodzące z Kraiu pieniądze za takowy towar, ale też nawet może ſię ſtać znacznym exportacyinym Artykułem, i nie małe ſummy do Kraiu wciągnąć. Kultura tey rośliny Podolſkim i niektorym innym z laſow ogołoconych okolicom tym potrzebnieyſza, że łodygi czy głąby tytuniowe do opału ſłużyć mogą, coś dopiero nowo w Kraiu wſkrzeſzona induſtrya za rafinowane fabykowania i rożne przyprawy tego produktu przy nieograniczoney wolności iego przedaży wprowadzić nie może, ktore większą część cudzych tabak i tytuniow, (niektore przednie gatunki wyiąwſzy ktore niebardzo ſą znaczne) niepotrzebnemi uczynią. Kto tak iak ia po Krolestwie od granicy do granicy ſię przeieżdzał, i widział nie bez patryotycznego ubolewania, iak znaczna wielość tytuniow i tabak z Moſkwy, z Galicyi i z Państw Pruſkich po mimo naypilnieyſzey ſtraży do Kraiu kontrabandą w chodzi, ten zapewne ten Artykuł z oziębłą oboiętnością, między mało importuiące: nie policzy. Jak tylko u nas podatkowe prawo na tytuń i tabakę ſtanęło, tak

tak zaraz znalazł ſię ſpekulant, ktoren u zmarłego Króla Pruſkiego, o pozwolenie założenia fabryki tabaczney nad Polſką granicą ſię ſtarał, a dla ſprzeciwiaiącego ſię temu żądaniu Kameralnego ſamokupſtwa, uroczyście zaraz przyrzekł, że żadnego funta w kraiu nie przeda, lecz że ſzczegolnie ma w zamiarze kontrabandowy handel do Polſki. Choć takie Monopolium dla Kamery ieſt bardzo intratne ale dla Kraiu nie musi bydź pożyteczne, kiedy w rzeczonym Państwie Pruſkim gdzie rządy nie zwykły opuſzczać ſwoich dochodow, a przecież go pod nowym panowaniem ſkaſſowali, tak że teraz i plantacye i fabrykowania nieograniczoney używaią wolności.

Morg dobrey roli pomieści 16 - do 17. tyſięcy krzewow tytuniowych, a te oprocz brakow i niedorodnych liſtkow wydadzą około ſiedmiu cetnarow, albo 35. kamieni tytuniu; kamień tylko zł: 8. rachuiąc, to ten produkt rolnikowi uczyni zł: 280. z ktorych na ſkarb zł: 112. zapłaciwszy zoſtaie ſię ieszcze zł: 168, co żaden inny zaſiew nie przynieſie ani rolnikowi z rownego pola ani Skarbo-

wi publicznemu z tegoż w podatku, a wszystko dość letko iest rachowane, ale niech tam będzie mniey lub więcey ztąd dochodu dla Skarbu, iak prędko iest rzecz dowiedziona, że nayintratnieysze iakie dla Skarbu dochody, kray ubożą, to takowe bez zastanowienia powinny bydź uchylone, gdyż naypierwszą iest maxymą Ekonomiki polityczney, zbogacić kray, i naywiększe swoie sakryfikować intraty, ieżeli są niszczące i szkodliwe, zwłaszcza że w tey materyi o ktorey iest mowa z nieiaką pewnością zapewnić można, że Skarb nic nie traci iak wszystkie tytunie zasadzenia kraiowego opłacone będą; kto bowiem by się wzbraniał dopuścić rewizyi do odkrytych grzędow, ktore nie są żadną domową taiemnicą, w ktorą wglądać iest naganną ciekawością, ktorey się tylko samowładne tyrańskie rządy dopuścić mogą, ten niech takiemi plantacyami się niebawi, inaczey można mu coś lepszym prawem iego wysadki powyrywać iak dotąd w niektorych mieyscach Strażnicy chłopom poczynili, że im zasadzony tytuń powyrywali.

Trzecia Klassa, albo rozdział zbytku zamyka w sobie wszystkie te rzeczy przepychu i rafinowanego zbytku, które nawet do wygody i przystoynego życia nie są potrzebne, które zbytkuiąca roskosz, albo okazałość lubiąca duma, na natrząsanie się z mierney skromności wprowadziła, a nawet i takie które rękodzielniom kraiowym i przemysłowi narodowemu szkodzić mogą, albo dobre obyczaie psuią, a choćby się też w tym regestrze takie Artykuły znaydowały co innych przywar nie maią, procz że szczegolnie od gornieyszey Klassy maiętnych Osob dla swoiey drogości tylko mogą bydź używane, to iuż przez to samo znieść mogą bardzo znaczną opłatę; bo kiedy kogo staie na zakupienie tych przepychowych rzeczy, niechże też iaką część zaraz dołoży, do wspomożenia publiczney Kassy, a przez to samo ulży uboższym towarzystwa współczłonkom, aby potrzeba nie przymusiła wyciskana z ubostwa uciążliwych podatkow i na tym się zasadza nayprzednieysza początkowa maxyma Ekonomika polityczney w materyi kontrybucyiney, aby z złego nawet korzystać, kiedy wkorze-

niona zepsutość nałogowa, iuż do szczętu go wytępić nie pozwala. Ten zbytkowy rozdział zamyka w sobie wszystkie te wytworności znarowionego gustu, które drogo zapłacone, ieszcze do tego znacznym kosztem z zagranicy się sprowadza, co gotowiznie kraiowey znaczny przynosi uszczerbek, bo ieżeli te przepychowe rzeczy w Kraiu są fabrykowane, iuż rzeczony Luxus nie iest szkodliwy, chyba szczegulnie w tym: że nad tak niepotrzebnemi rzeczami wiele rąk pracuie, których w mało zaludnionym Kraiu do pożytecznieyszych robot obrocićby można; i tak używanie wykwintnych stroiow, bogatych materyi na odzieże, i innych rzeczy okazałego przepychu, Francyi wcale nie są szkodliwe, poniewaź to wielką ludnością napełnione Królestwo manufaktury tych wszystkich rzeczy w sobie zawiera, i temi robotami znaczną liczbę swoich mieszkańcow, bardzo pożytecznie zatrudnia. kiedy za te przepychowe fabryki, do których innym Narodom gust zaostrzyła, wielkie summy corocznie w Kray wciąga; dla Polski zaś, która iest Kraiem Rolniczym, i pierwszych materyałow do takich fabry-

kat, iakiemi są, srebro, złoto kleynotowe kamyki, iedwab, bawełna, koszenile, i inne wysokich kolorow farby i. t. d. ani u siebie nie ma, ani onych z własnych koloniow mieć nie może, i nie iest opatrzoną dostateczną liczbą rzemieślnikow, aby te cacka w kraiu fabrykowano, takowy luxus z wszech miar iest szkodliwy, gdyż nie tylko wypleni pieniądze z kraiu, ale też bardzo może bydź ruynuiącym dla pierwszych familii, kiedy taka zaraza zapowszechniona, przymusza prawie każdego do niszczenia swoiey substancyi, dla uniknienia tey pogardy, ktorą skromność za sobą ciągnie, co może dać okazye do obciążania poddanych, dla wyciskania z nich ostatniego grosza na dostarczenie tego w potrzebę obroconego przepychu. Zbyt spowszechnione użycie cukru, kawy, i czokolaty nie iest dla Polski tak oboiętnym Artykułem, iakim iest dla tych Narodow, ktore własne osady w Archipelagu Mexykańskim maią, i posiadaią niektore z tych Antyliskich Wyspow, w te produkta tak obfitych, ktore te rzeczy zamianą za Europeyskie produkta i rękodzielnie do stołecznego przesyłaią Kraiu.

Namienię tu w krotkości niektorych tylko Artykułow tego wydziału, a to są wszystkie Kleynotowe drogie kamienie, srebro, złoto, i niektore inne metale i puł metale już fabrykowane, osobliwie też galony, złotogłowy i inne bogate materye, i towary galanternikow; z iedwabnych materyi te kosztowne i kunsztowne rzeczy, ktore się zbyt drogo cudzemu przemysłowi opłaca, iako to Aksamity gładkie i wzorkowe, obicia paradne Paryskiey, Liońskiey i innych fabryk i tym podobne pod imieniem (haute Lisse) i innemi nazwiskami używane przepychowe ścian, kanap i krzeseł okrycia, te sukna przednie Angielskie, pułsukienka i Ratyny z ktorych się każdy łokieć dukatami opłaca, do tey należą Klassy; z bieliznianych materyow koronki Brabanckie, blondyny, muśliny, batysty, płotna Hollenderskie i wszystkie tego gatunku nadzwyczayney cienkości i drogości tkackiey roboty, i stroiowe materye, ktorych wyliczenie ciężko by było końca znaleść; Zwierciadła, krzyształ i wszystkie szkła zagraniczne, bo się to może w Kraiu robić, gdyż żadna prowincya w takim dostatku na to nie

ma materyałow iak niektore z naszych okolic, to zarowno mowić można o Porcelanie, farfurach, faiansach i wszelkich glinianych naczyniach, nawet karety i wszystkie inne powozy w ten poczet policzyć można, kiedy już Kraiowe rękodzielnie w tym gatunku tego doszły stopnia, że zagranicznym rownią utrzymać mogą; nawet pokarmu i napoiu rzeczy do tey Klassy należą, kiedy noszą na sobie cechę wykwintności zbyt wygorowanego gustu, z ktorych to tylko likiery Włoskie Suchoroznowe i inne gornieysze wina namienię, a nawet nie należy się excypować, Pekielfleisz Hamburski, szynki Westfalskie, i tym podobne mięsiwa, ktore łakomość na hańbę Narodu sprowadza, kiedy takie rzeczy w obsituiącym kraiu w mięsiwa w domu mogą rowney iakości bydź sporządzone; na wszystkie takowe rzeczy przepychu i zbytku nałożone podatki choćby też nayogromnieysze były, i nie tylko wartości rzeczy dochodziły, ale one nawet przewyższały nie tylko uciążliwemi nie są, lecz owszem przynaymniey w tym są pożyteczne, że Kassa Narodowa z tych zbytkow coś profituie, a

te wygurowane cła szczególnie tę za sobą ciągną konsekwencyę, że bardzo wiele na ten czas kryiomo kontrabando w Kray wchodzi. Czemu zapobiedz żadna ludzka przezorność podobno nigdy niezdoła, zwłaszcza że ukrycie tych drobnieyszych rzeczy iakim są kleynoty, koronki &c. iest tak łatwe, i nayściśleyszym rewizyom do dostrzeżenia niepodobne.

Kiedy ta zaraza zbytkami iuż tak iest powszechna, że zostanie upoważnioną mody przystoynością, iuż nie ma czego się Skarb obawiać, aby naycięższemi nakładami miał się pozbawić tego celnego dochodu; bo gdyby ktore rządy iaki z tych Artykułow szczerze wytępić chciały, ktorego moda za ozdobny i przystoyny przyięła, to by go potrzeba iaką infamią piętnować, gdyż zakazy do niego bardziey apetyt zaostrzą, tak iak podwyższona opłacka go udystynguie, więc inszego niezostałoby sposobu do iego zupełnego wygubienia iak wystawienie na publiczne pośmiechowisko takiey za zaszczyt przyiętey ozdoby, i potrzebaby do maszkuiących

igrzysk się opuścić, i takie rzeczy w postaci ostatniey wzgardy wystawiać, naprzykład przybierać na plac exekucyi idących szubienicznikow i innych publiczną zelżywością zhańbionych zbrodniarzow, z prawnego przypisu, w takowe ozdoby modnego zbytku, ale że nieprzystoi prawodawczey ani sądowniczey władzy, aby swoią powagą mogła uniżyć się do przepisania takiey Maszkarady, więc poprawę w tym obyczaiow, i wytępienie złych nałogow, potrzeba zostawić zarządzeniom Policyi, i tym przepisom ktore ceremonialności dworskie i rożnych uroczystości dla noszenia szat uroczystych, i stroiow wyznaczaią, w ktorych się na solennościach prezentować należy? predykowanie skromności zostawić należy Teologicznym i Filozoficznym moralistom, gdyż Ekonomika polityczna, bardziey zwykła się zatrudniać tym, aby korzystać w dochodach z tych rzeczonych prożnych okazałości, i przepychow, iak żeby miała czynności swoie rozciągać na wygubienie przestępstw sumptuaryinych, i innych głupstw, chociaż też są szkodliwe, iednak do iey sądu nie należą.

Ogolne Uwagi nad Podatkowaniem.

JEſt to powszechnie teraz zaprawdę w tey materyi uznane, iż rzeczą bardzo ieſt oboiętną dla publicznego dobra, czy Obywatele i poddani iakiego kraiu małe czy wielkie podatki płacą, aby tylko na to ich ſtać było, żeby te daniny nigdy nie dotykały maſſy ſubſtancyi kontrybuentow, lecz z tych dochodow zbywaiących od ſubſyſtencyi brane były, i żeby te wpodatkach wydane pieniądze, znowu do pierwſzych dawcow powracały; dla ubogiey iakiey plonnego gruntu okolicy, ktora z handlow rękodzielni i innych zarobkow ogołocona, nay mnieyſze nakłady ſą uciążliwe, kiedy zamożne bogate prowincye, złatwością wielkie podatki opłacaią. Według świadectwa JP. Neckera iedno Miaſto Paryż tyle do ſkarbu Krolewſkiego czyni intraty, iak trzy pułnocne Kroleſtwa Szwecya, Dania, Norwergia razem z Sardynią złączone, Monarchom ſwoim dochodow przynoſzą, a Miaſto Londyn ieſzcze intratnieyſze; z tąd oczywiście ſię ukazuie, że ani rozległa obſzerność

Kraiu, ani nawet mnogość wzaludnieniu, dochodow nie przyczyni, ieżeli grunta ſą liche albo odłogiem zoſtawione, a zaś mieſzkańcy ſą ubodzy, albo gnuśni i niedołężni. Zaczym naypierwſzą ſtarannością dobrego rządu bydź powinno wydzwignąć rolnictwo do iak naylepſzego ſtanu i orzeźwić czynności i obroty Narodowe, wſkrzeſić ducha pracy i przemyſłu wſzyſtkich mieſzkańcow, gdyby też przyſzło pieniądze pełnemi garsciami rozſiewać, iężeli tylko zgory pewność zbiorow z takich zaſiewow z Matematyczną niezawodnością ieſt okazana. Nie mogę opuścić materyi tych opłacek od rzeczy ſzkodliwych bez przytoczenia niektorych uwag nad nayſzkodliwſzym dla Polſki Artykułem konſumpcyi, chociaż też żadnych pieniędzy z Kraiu niewyprowadzaiącym, ktorego zbytkuiące używanie naypożytecznieyſzą dla pracy ſwoiey częśc ludu, do oſtatniey nędzy wyniſzcza, zdrowie i ſiły tego ludu pſuie, i do tego ſtopnia oſłabia, że imledwie tyle zdolności zoſtawuie, iż mogą iaką część tych robot wykonać, co by inaczey całkowicie z łatwością wypełnili; ktore rozum przy-

tępia, obyczaie psuie, wszystkich gatunkow zbrodni obficie płodzi, i godność człowieka ledwo do bydlęcego stanu nieupodla; ta mowię nieszczęśliwa gorzałka do poki tylko tak zbytkuiącym sposobem w pospolitości używaną będzie, do pòty ani rolnictwo ani rzemiosła, kunszta i rękodzielnie ani nawet handel z stanu nikczemności, w ktorym ich niedołężność z piiaństwa pochodząca pogrążyła, nie powstaną, i te naypożyteczniey sze i naypotrzebnieysze działania Ekonomiki narodowey, kraiowym mieszkańcom do iakiego stopnia wydoskonalenia dzwignąć się nie dadzą, a nawet od zagranicznych pracownikow tego sobie obiecywać nie można, ktorych ta piiatycka zaraza wprędce tak psuie, że w krotkim przeciągu, gorszemi, od kraiowych staią się opoiami.

W czwartym dziesiątku bieżącego wieku w Anglii tak się była rozszerzyła piiatyka gorzałczana między pospolstwem, że oświeceni Patryoci z naywiększą lękliwością obawiali się nayokropnieyszego upadku dla tak kwitnącego Państwa, wktoren go nieochybnie pogrążyc powinna, ta nikczemna nie-

dołężność z piianstwa wynikaiąca, i obydwie Izby Parlamentowe zapobieganiem tych okropnych skutkow z usilną przykładnością się zatrudniały, i te przezorne rządy wolały opłacać Chinom kontrybucyą coroczną krociow tysięcy funtow szterlingow, za bardzo niepotrzebne ziołko iakim iest herbata, aby naprzeciw trunkowi psuiącemu obyczaie i prowadzącemu do niedołężności i wszystkich niecnot, wystawić modną przystoynością zaszczycony napoy, aby ten wsparty distyngowanym zaszczytem przystoynego życia, mogł drugiego tym łatwiey zewsząd wyrugować, okrywszy go hańbiącą zelżywością, i gdyby się to rostropnym rządom i oświeconym obywatelom wyższego piętra niebyło udało, pewnikiem w upłynionym pułwieku od czasu tey zarazy, iuż by Anglia była znikczemniała, i utraciła znaczną część swego handlu, rękodzieln, i o kilko stopni swoie kwitnące rolnictwo zniżyła, ktore Ekonomiczne części, złączone z naywiększym w żegludze wydoskonaleniem (co by też przez piianstwo Maytkow upaść musiało) taką

przewagę wpolitycznym Europy układzie, temu Narodowi udzielaią.

Dzieiopisowie i moraliści od dawnego czasu wyrzucaią Połnocnym narodom ich skłonność do piianstwa ; od ktorego zaś czasu ta przywara do nas się wśliznęła, tego ciężko docieć, tym mniey mianować możemy tego wynalazcy co nas nauczył naypotrzebnieyszy pokarm w szkodliwy napoy przemienic, to tylko wiemy, że Krol August II. Szlachtę rozpoił ; żeby zas ktoren z Krolow lub Magistratur z swego urzędowania prawodawczemi lub innemi zarządzeniami mieli się szczerze krzątac około wytępienia tey szkodliwey zarazy, o tym nawet wzmianki w naszych dzieiach nieznaydziemy, choc też niezbywało na teologicznych i moralnych narzekaniach, ale te na samych Deklamacyach filantropicznych i patryotycznych się skonczyły ; prywatna zas chciwość momentalnego zysku, nietylko tey szerzącey się przywarze zadnych przeszkod nie zarzucała, ale ledwo nakazami do piianstwa nieprzymuszała poddaństwo, choc też całe z tego wynika-

iące uszkodzenie na samych właścicielow dobr spadało, kiedy im przez sciągnione ztąd choroby ludności ubywało, kiedy z nikczemnionemi piiakami nic nie było można zrobić, kiedy tych zniszczonych niedołężnikow potrzeba było od czasu do czasu zapomagać w bydło, sprzęty, zasiewy i przez niedbalstwo upadaiące gospodarskie pobudynki na nowo postawiać, niewspminaiąc tego: że na końcu zawsze wszystkie karczemne i inne długi poprzepadały. Te prywatne straty ktore wogolne dobro publiczne tak wielki wpływ maią, przeciez ich, roztrząsaiące wyłuszczenie mniey należy do zastanowienia nad niemi, tych ogolnych uwag w zamiarze maiących powszechność zbioru gospodarstwa narodowego w swoiey całkowitości, iaki to ztąd uszczerbek poniosło, że ani tyle materyałow do rękodzielni od niedołężnych piiakow mieć mogło iakby trzezwe pracowniki dostawiali, ani tyle produktow z kraiu niewychodziło, iak by pomnożenie gotowizny wyciągało, to wszystko pomyiam i z tych milionowych reflexyi, ktore ta przykra podaie materya, iedyną tylko przytoczę uwa-

ge: Czy by mogło się to było stać kiedy, aby garstka zagranicznego woyska wielkiemu Narodowi przepisywało prawo, iż z gwałceniem praw narodowych, z iego stolicy Biskupow, Senatorow i Reprezentantow Narodowych miało wniewolą uwozić, ażeby tak mała liczba haydamackiego kozactwa i grubych ludzi niemiało bydź od licznego pospolstwa rozszarpane, gdyby rozwiozła piiatyka tego ludu, nie nadwątliła wnim sprężystości duszy, i nieprzytłumiła w tych upodlonych umysłach wszystkie uczucia godności, czyli patryotyzmu, a nawet i religii, czy rozproszone Ordy tego kozactwa, mogły by się uganiać bezkarnie za narodowemi pułkami, i nietylko onych morderskim zabiiac orężem, albo wywarciem wszystkich nayzelżywszych okrucienstw woczach całego Narodu, do naysroższey niewoli wdzikie pustynie swego kraiu prowadzic, bez naymnieyszego oporu z strony licznego pospolstwa, ktore często kilkakrotnie przewyższało w liczbie tych zuchwałych naieznikow, z niepoiętą nieczułością zapatrywało się na te okrucienstwa, gwałty i łupieże, nie tylko nad woyskiem i szla-

chtą

chtą wyrządzonym, ale też i na wieśniakach zarowno popełnionym, gdyż nikt przed temi rabunkami się nie uchronił, a wieśniakom często ostatni kawałek chleba wydzierano, z furą kilkanaście mil ich pędzono i bito, a przez kogo przez samotnego często Kozaka, albo przez kilka tych żołdakow, ktoremi nayburzliwsze Panstwo, wszystkie te kraie ktore maią to nieszczęście z nim graniczyć, naieżdża, burzy i niszczy. Pioro mi zręku wypada, gdy okropną haniebność tych scen wspominam, ktoreby się nigdy przytrafić nie mogły, gdyby nasze pospolstwo do tego kresu nie było upodlone; gdyż na ten czas nikt by się nieodważył z garstka zbroynych rabusiow obszerny kray plądrować, a całe woysko wysyłać, ani polityka, ani własne bespieczeństwo, a naybardziey Kassa nie tak bardzo pozwala. Czyż to nie iest dostateczną przyczyną poruszenia wszystkich środkow ktoreby pospolstwu pierwiastkowy wigor, cnotę i odważną waleczność powrocić mogły; to nas bardziey zabespieczy iak liczne woysko, ktorego żadna przezorność ludzka od iakiey po-

Wykład E

rażki zabespieczyć nie może, wielkie zaś zaludnienie a ludem śmiałym i swoią Oyczyznę zastawiaiącym, niełatwo dopuści upadku kraiowego. Niezaprzeczę tego, że to nie sama gorzałka przyczyną była takiego upodlenia naszego Pospolstwa, i że wiele do tego innych przyczyniało się przyczyn, których wyliczenie nie tu iest mieysce, wszelako piiaństwo między temi iest naygłownieyszą, na ktorey wytępienie Rządy nayusilnieysze powinny obrócic staranie. Nienależy w Ekonomicznym pismie się rozszerzać w moralizowanie, lecz te materye ekonomiczne traktuiąc, to przynaymniey z tey szkodliwey przywary dla Skarbu publicznego znacznie korzystać można, obłożywszy ią iak naywiększemi podatkami, co ią też prędzey daleko zmnieyszy, iak buduiące perory gorliwych kaznodzieiow i nauczycielow. Co w tym niedostatku pieniędzy na nieodbyte wydatki publiczne, gdzie troskliwa staranność o sławę, szczęśliwość, i niepodległość Seymuiących Stanow, wszystkie kontrybucyine przetrzęsła zakąty, a napełniony szczerym patryotyzmem wspaniały Narod z wielką

ochotą tak znaczną część swych dochodow ofiaruie, a ieszcze dociągnąć nie można do potrzeb, ktore założony zamiar wyciąga, tym bardziey powinno przyięcie znaleść: że ten podatek ani pierwszych potrzeb nie dotyka, ani dla nikogo nie iest uciążliwy, a dotego iest dobrowolny; za cożby nie można choć po złotemu iednemu na każdy garniec wyszynkowaney wodki narzucic? Jeżeliby kto mniemał, że ten podatek padnie na dziedzicow ktorzy iuż tak znacznie do podatkowania się dołożyli, ten raczy zważyć, że tę daninę, ostatni konsumuiący opłaci, gdyż się zaraz cenę tego trunku podniesie, ktore podrożenie daleko ieszcze nie będzie tak znaczne, aby miało zmnieyszyć używanie tego szkodliwego napoiu, do tego stopnia, iakby go dobro publiczne wyciągało, żeby wodka szczegolnie za lekarstwo zażywana była; bo rzeczony podatek, kwaterkę tylko dwoma groszami podrozeie, cena ktora piiakow ieszcze nie odstraszy od zbytkowania, a gdyby się chciało szczerze wytępić ten nayszkodliwszy nałog, należałoby nowego podatku, po zło-

temu na każdą kwaterkę nałożyć, toby ztąd ciągnione dochody, pozwoliły na zmnieyszenie daniny skor i podatku od mięsiwa, i przemienienia go wpieniężny podatek. Kto tylko kocha Oyczyznę, kogo tylko publiczne uszczęśliwienie interesować może, i kto ma iaką iskierkę miłości bliźniego, ten zapewne życzyć będzie, aby większą część potrzebnych podatkow na tę zarazę kraiową narzucić, ktorą ieżeliby się przez to wygubiło (co pewnikiem ieszcze tak prędko nienastąpi) to nawielkie Narodu uszczęśliwienie pospolstwo tak się zapomoże, że będzie mogło z łatwością dać wielkie podatki.

Wszyscy Filozofowie miłośnicy plemienia ludzkiego, i zastępcy praw ludzkości, powszechnie narzekaią na uciążliwość podatkow, i ia razem z niemi narzekam, na te rozliczne opłacki, ieżeli są ciemiężące, ieżeli wyciśnione z mięszkańcow pieniądze bywaią roztrwonione na rozwiozłe rozkosze panuiących i rządzących osob, albo są łożone na przepych i prożną okazałość, a nareszcie na nierostropne przedsięwzięcie, lub niesprawiedliwe woyny, i tym podobne szkodliwe zamiary, iednak mam dosyć uprzedzenia, utrzymywać tę Paradoxę: że rostropnie nałożony podatek kray bogaci, kiedy wybrane pyniądze z rozumną Ekonomiką łożone są, na tak częste iuz wspomnione poprawy rolnictwa, rękodzielni, handlu i dane na zapomogę rządnym i obrotnym zaczyńcom takowych działań. Nigdy pewność skutku, tak przeciwnie się zdawaiącey propozycyi dowodniey okazaną niebyła w doświadczeniu, iak rostropnym zarządzaniem Fryderyka II. ten Monarcha iedną ręką, i to często nie bez ucisku wybieraiąc bardzo znakomite podatki, drugą ręką zaraz one, na zapomogi, na dzwignienie podupadłych, na nowe zabudowanie pogorzelisk, na polepszenie gruntowego gospodarstwa, i na tysiączne inne zyskowne przedsięwzięcia drugą ręką z hoynością rozszafował, i temuć to rostropnemu szafunkowi Pruskie Państwa winny ow kwitnący stan, w ktorym go ten koronowany Mędrzec po sobie zostawił; co zaś nayw iększego warte podziwienia, iest to, iż tyle polepszaiących popraw

w rolnictwie, rękodzielniach i handlu, wprzeciągu lat dwudziestu kilku przy nieprzerwanym utrzymaniu sił ogromnych woiennych stanąć mogło, po tak niszczącey woynie, iaką była siedmioletnia, ktora wszystkie Prowincye wnaykropnieysze spustoszenie i wyludnienie pogrążyła. Kto chce powziąść dostateczne uwiadomienie, o liczbie Miast, wiosek i osad nowych wystawieniu, i o restauracyi woienną zaiadłością, lub ogniem i powodzią zniszczonych, bezlicznych dawnych siedlisk, o kanałach kopanych, błotach osuszonych, piaskowych Niwach nową powłoczką płodney ziemi okrytych, i wyszczegolnienie tych wszystkich działań, ktore dla zaludnienia i zapomożenia Kraiu przedsięwzięto i dopełniono, niech w Tomie piątym dzieł pozostałych tego Krola, rozdział o Ekonomice (des Finanoes) albo mowy Akademiczne, godnego Ministra tego Monarchy Grafa de Hertzberg czyta; znaydzie takie wzory Ekonomiki polityczney, ktore są warte aby ich wszędzie naśladowano, ale też oraz pokazuie się, iak wielkich summ takie działania wymagaią, i gdyby

wspomniony Krol niebył wielkich od poddanych swoich wymagał podatkow, czyżby był mogł, choć część takich zarządzeń uskutecznić? Zupełne uchylenie od podatkow częstokroć więcey może szkodzić iak pomagać w zarażoney zbytkami okolicy, może to luxus aż do naywyższego stopnia rozwiozłości wygurować, a zaś pustkami ieszcze trącącey krainie, może nieruchawe czynności do reszty przytłumić, tak że ci gnuśni mieszkańcy o powiększenie produktow dbać nie będą, kontentuiąc się temi, ktore na niedołężne życie koniecznie są potrzebne, a takiemi iest bardzo znaczna część naszych wieśniakow, ktorzyby wszelako nigdy nieprzyszli do lepszego mienia, gdyby też nic niedawali, ktorzy zazwyczay wprawieni w ściśle zachowanie ubostwa, choć też bez uroczystych ślubow, gdyż niezwykli się nigdy starać o zbiory, ktoreby przewyższały pierwsze życia potrzeby międzyżniwnego czasu, zostawiwszy szczególnie na termina podatkowe w ziarnie lub bydlętach tyle, żeby z wartości tych przechowkow daninę zaspokoić, resztę zbioru piianstwem

zmarnuią, albo go do rzeczonych potrzeb zredukuią, niewyprowadzaiąc więcey płodu z ziemi, nad iednoroczną potrzebę domową; co ztąd za uszczerbek dla handlu i za szkoda dla kraiu wynika, łatwo wnosić można. Gdyby ci rolnicy do częstych pieniężnych danin ich zamożność nieprzechodzących pociągnieni byli, wprawiłoby ich to w tę konieczność, zachowania iakiey w domu gotowizny, ktorą dziś by kto po całych wsiach, w inszych miesiącach iak w Marcu i Wrześniu nadaremnie szukał; dla ułatwienia zaś nabycia tey gotowizny, potrzeba by im wszędzie ułatwiać odbyt na ich produkta, i do tego nastręczyć im iakie zarobki, przy iakichkolwiek działaniach, to nic pewnieyszego iak to, że przy większych opłackach lepiey się mieć będą; doświadczenie w wielu kraiach dostatecznie prawdę ztego wniosku potwierdziło. Jeszcze iest insza przyczyna rozdrobnienia podatkow, aby onych iednopłatne oddawanie niestało się uciążliwym, co naybardziey służyć może za prawidło tym Kraiom gdzie mięszkańcy ogromnemi podatkami są obciążeni, naprzykład w Cyrkule Gene-

ralatu Paryskiego przypada na każdą głowę wszelkiego wieku od niemowląt aż do starcow oboyga płci, około sta złotych Pol: rocznego podatku. Gdyby to wszystko co Czynszem, Pogłownym Cłem i Akcyzą opłacone bywa, na głowy narzucono, gdyby taki całoroczny podatek razem chciano od kontrybuentow wybierać, podobnoby ledwo dziesiąta część znalazła się tak maiętnych osob, aby w stanie byli zapłacenia takiey daniny, osobliwie też wielka liczba naiemnych wyrobnikow, ktorzy licznemi familiami są obciążeni; wiele iest takich okolic, w ktorych by taki pobor wszystką gotowiznę do razu zupełnie wybrał, a iakąby to stagnacyę czy nieruchomość w wszystkich handlowych, i przekupnych działaniach niesprawiło, nim by te pieniądze tam nazad powrociły, zkąd wyszły, a nic by szkodliwszego bydź niemogło, iak takie przerwanie cyrkulacyi pieniężney.

Nim po tak długim nierządzie, powszechne, rzeczy politycznych fizycznych i moralnych zamięszanie, do tego doydzie porządku, w ktoren ich przy

tey szczęśliwey fermentacyi tworząca iż tak rzekę moc prawodawcza wystawiać usiłuie, w cale niemożna z pozornym zbliżaniem się do pewności co stałego o dochodach podatkowych stanowić, dopiero skutki z tych zarządzeń wynikaiące obiaśnią, iak się zstrzęśnieniem poburzone materye wyklaruią.

Przed zakończeniem tego rozdziału muszę tu ieszcze wspomnieć iednego z naywykwintnieyszych podatkow naszego wieku, na przyćmione rozumy nałożonego, i tak teraz w Europie upowszechnionego, że żadnego niemasz Państwa ktoreby z zaślepionego zaufania publiczności w cudotworney fortunie niechciało profitować, i miało publiczney Loteryi powagą naywyższey Zwierzchności uprzywileiowaney. To podstępne groszow wyłudzenie od tych zapalonych głow, ktore w cudownym zrządzeniu nadzieie pokładaią, choć przez to samo niepowinno bydź szkodliwe, że bez wszelkiego przymusu dobrowolne tylko daninki wybiera, choć te pieniądze z kraiu niewychodzą, a zapomagaiąc Skarb, na pożytek publiczny obroco-

ne bydź mogą, iednak ten nieprzyzwoity pobor z wszech miar naganny; bo nie tylko żadnemu rządowi nie przystoi swoią powagę aż do takich podstępnych łudzeń poniżać, ale też skutki z takiey gry (w ktorey mowi pewni Autor, Oyciec tnie w Tryszaka czy Faraona z swoiemi dziećmi i wygraie z nich pieniądze żeby ie zkim obcym nie poprzegrywali) dla obyczaiow narodu są bardzo szkodliwe, odwracaiąc mieszkańcow od pożytecznych prac, i czynności, z ktorych niemała liczba cały swoy czas trawią na dziwacznych spekulacyach robienia fortuny przez nayzdradliwsze losy, ktore wcale nie są wymyślone na czyie zbogacenie, lecz na zysk Entreprenorow, co by bardzo łatwo probować można, gdyby się chciało wyliczać te ogromne summy, ktore rożnego rodzaiu loterye do ich respective kassy przynoszą. Wiedney niebogatey Danii do roku Loterya status skarbowi 300 tysięcy talerow czystego dochodu przynosi, a utrzymanie Officyalistow i innych wydatkow także kilka tysięcy talerow kosztuie, toć podobno niełatwo kto zaprzeczy, aby to nie był rzeczy-

wisty podatek na publiczność nałożony, ktory tym może bydź szkodliwszy, że często całe familie ruynuie, co sam tylekrotnie widziałem; nawet w naszey stolicy trafiło mi się widzieć takich gospodarzow, ktorzy cały maiątek na loterye stracili, a przez to z czynnych wspołczłonkow towarzystwa stali się uciążliwemi dla publiczności żebrakami, wraz z żonami i dziećmi. Tak niszczące zdarzenia niemogą bydź oboiętnemi dla Rządow, aby onym wszelkiemi siłami niezapobiegać, i umknąć zapalonym głowom przeniknienia pozbawionych, tak zdradliwą ponętę, ktora iuż tyle nieszczęśliwych narobiła, czego naywiększy dowod dać mogą niektore prowincye Włoskie, niegdyś tak kwitnące, ktore do naynędznieyszego stanu nikczemności przyszły, bo cały niemal Lud zamiast pożytecznego robotami się zatrudnienia, gromadnie w nieczynnym prożnowaniu siedzi pod cieniem iakiego drzewa, i tam czyni prożne spekulacye nad wyborem losow, i numerow loteryinych, i z naywiększą niespokoynością oczekuie tych wiadomości, ktore go na resztę życia uszczęśliwić mogą. Ztych powodow

daleki iestem abym zasadzał iakie spekulacye profitowania coś dla Skarbu publicznego, z tych zdrożności rozumu ludzkiego, owszem życzyłbym zapobiedź wszelkiemu rozszerzeniu się tego gatunku szulerskiey zarazy, ieżeli okoliczności nie pozwalaią zupełnie oney wytępienia.

Kiedy interes Rzeczypospolitey, dobro publiczne, bespieczeństwa Kraiu, utrzymanie niepodległości, zgoła honor Narodu, i wszystkie polityczne przyczyny wyciągaią, teraz iak naywiększych dla Skarbu publicznego dochodow, te mowię powody szczególnie mogły przez poruszenie gorliwego patryotyzmu unosić mnie, do tego przykrego przelustrowania, tych kontrybucyinych zakątow, zkądby można ieszcze iakie podatki ciągnąć, przynaymniey mam wtym to uspokoienie, że żaden z tych proiektowych podatkow, nie dotyka pierwszych życia potrzeb, do naynacznieyszey importacyi, wytknięte są szkodliwe, dla dobra publicznego rzeczy, reszta zaś albo nieuciążliwe albo też wcale dobrowolne opłacki; przeto spodziewam

ſię nawet znaleść u Filozofow i zaſtępcow praw ludzkości, ktorzy wſzyſtkie podatki za ciemiężaiące okrzykuią, odpuſzczenia za ten wyſtępek obrażoney ludzkości, do ktorego mnie miłość Oyczyzny przywiedła. Z opuſzczeniem wſzyſtkich dawnieyſzego i nowego uſtanowienia podatkow kładę tu tylko Rekapitulacyę tych podatkow, o ktorych ſię iuż wciągu piſma wſpominało.

Krotkie Namknienie niektorych podatkow, ktore w aktualnym Stanie Rzeczypoſpolitey by można po uczynionych poprawach i Modyfikacyach proiektu wprowadzić.

1mo. Na każdy garniec wyſzynkowaney gorzałki złoty ieden. Po pilnym bardzo badaniu, wiele też tego ſzkodliwego trunku wychodzić może w rożnych okolicach, z nieiakim upewnieniem wnoſić mogę, że iedno na drugie rachuiąc ledwo nie cztery tyſiące garcy na każdą milę kwadratową, ta konſumpcya wynieſie; te okolice ktore na takiey płaſzczyznie żadnego miaſta nie maią bez bardzo małego wypadu po trzy tyſiące garcy na rok wypotrzebuią, w poſpolitych zaś pomierney wielkości i zaludniena miaſtach około ośmiu tyſięcy garcy wyſzynkuią; małym oſadom miaſteczkami zwanemi głownieyſze i wielkie Miaſta niedoſtatek tego wyſzynku ſowicie nadgradzaią; rachuiąc na każde ośm mil kwadratowych iedno miaſto, to wſpomnioney gorzałki wychodzi wyſzynkowaney 4000. garcy na milę kwadratową, aże wſzyſtkie kraie Rzeczypoſpolitey zawieraią bliſko 10,000. mil kwadratowych, zaczym konſumpcya ogolna gorzałki wynoſi do 40. milionow garcy na rok, a dla uniknienia iakiey przeſadności w tym rachunku, iako też niezawierania wtey kalkulacyi co ſię w tey materyi przed luſtracyą ukryć może, i opłaconym niebędzie, redukuię tę ſummę do połowy i ſmiało zapewniam że z tego podatku nikomu nie uciążliwego i ſzczegolnie zbytkuiących piiakow dotykaiącego, czyſtego dochodu bydź powinno około dwiedzieſtu milionow zł. No. 20,000,000.

2do. Młynowe, nayprzod od każdego młyna poſtawionego na iakieykolwiek

rzece przez dawne konstytucye za spławną uznaney, i spławowi iakimkolwiek sposobem przeszkadzaiącego, przez ten przeciąg czasu dopoki takowe młyny nowym wyrokiem zniesione niebędą od każdego kamienia, stęp, lub piły tartakowey po zł: 200. a niech po złotych Sto: takich machin rachuię około 500. toby ztego wyniknęło dochodu zł. 50,000. To zarządzenie by nam bez wszelkiego gwałtownego rozburzenia wprędkim czasie Rzeki do spławu otworzyło, a tym czasem by Skarb publiczny ieszcze przy pożegnaniu tych bezprawnych zawad cos sprofitował. Od innych wszystkich Młynow wodnych wietrznych i końskich (Folusze i machiny rękodzielne wyiąwszy) od każdego kamienia, stępowey kłody, i piły tartakowey (wyiąwszy W. X. Lit:) gdzie młyny pod podatki publiczne są podciągnione po złotych dziesięć, takich machin wdwoch Prowincyach koronnych, powinno by bydź około 15,000. ale niech tylko będzie 10,000. to wynosi zł. 100,000. Dla uniknęcia młynarzom wszelkich przeszkod ktore maią z strony ręcznych młynow zwane Zornami na ktorych wieśnia-

śniacy zboże bardziey psuią iak zmielą, a do tego, wiele czasu na tym mitrężą, można by nałożyc kilka groszy podatku, na każdy taki kamień, aby ten pobor przez młynarzow był wybierany.

3tio. Bardzobym był rad ustanowił uciążliwy podatek, na te wszystkie młyny, ktore w niskich i bagnistych okolicach, swemi groblami i pogrodkami, ściek wody zatrzymuią, co całe gorneysze niziny wodą okrywaiąc, z niemałym uszkodzeniem sąsiadow i kraiu, pastwiska i łąki, w sapowate i nieużyte bagna zamienia; takich dobru publicznemu szkodliwych dzieł, w rożnych mieyscach widzieć można; kiedy zaś takie podatkami obarczenie, nadwerężałoby właśności niedotykane prawo, zaczym też naywyższa Zwierzchność przed poprzedzonym wtey mierze uwiadomieniem, nic decyduiącego stanowić niemoże.

4to. Wszyscy Ekonomiczni Officyaliści bez uciążliwości po pięc od sta, od swych zasług i solariow do powszechney składki Narodowey importować

mogą; tę patryotyczną daninę rachuię około 100,000. złotych.

5to. Podobno nie zbyt przesadnie ewaluacyę liczby liberyi tak pokoiowey iako i staienney, i tych co psiarń doglądaią, podniesę na summę ogolną stutysięcy głow wcałym krolestwie; ktore każdą bez wchodzenia w wyznaczenie procentow od gaży i zasług tey klassy ludzi (prosto, każde individuum po złotych dziesięc wregestr podatkowy wciągam, to uczyni zł: 1,000,000. Te cztery artykuły letko rachowane, bez wszelkiey uciążliwości przyniosłyby do Skarbu na rok dwadzieścia i ieden i ćwierć miliona *salvo errore calculi.* Wnaglącey zaś potrzebie możnaby ieszcze iaką daninę nałożyc, na konie Cugowe i wierzchowe ktore szczegolnie dla wygody i okazałości a nie do żadney potrzeby są utrzymywane.

Przy wyznaczeniu dziesiątego grosza z intrat gruntowych na Skarb publiczny, bardzo sprawiedliwie excypowano dochody kuźniczne, iako intraty przemysłowe, ale to by się szczegolnie powinno ściągać, do Rudy z ziemi dobywaney i do tych zarobkow co z fabrykowania pochodzą, ale nie wiem za co te kuźnice bez opłatnie lasy palic maią, a przeto zdrożyc rzeczy pierwszey potrzeby iakiemi są drwa, i potomności tey tak potrzebney rzeczy pozbawiać? wszak to iest produkt ktorego grunt, znowu choc bardzo powoli reprodukuie. Za coż by właściciele intratne kuźnice maiący, niemieli choć pozłotemu od każdego kosza węgli do Skarbu zapłacić? i ten Artykuł do kilkakroć stotysięcy ewaluowac można. Wyżey wspomnione Stadne, Rogowe, Runowe, i oczkowe od Stadnin, Obor, Owiec Ulow i Barci, wgwałtowney tylko potrzebie może bydź uchwalone. Choć w zachwyceniu mego patryotyzmu, ledwo bym się nieudał do proponowania osobistych podatkow, choćby też pod te moia głowa i ręce iedyne zrzodło moich dochodow podpadac miały, aby tylko całość Oyczyzny, i honor Narodu były zabespieczone, i w należytey sławie utrzymywane, przecież bym nigdy niedoradzał do udania się do iakich szkodliwych ciemiężących i dobru publicznemu przeci-

wnych podatkow. Całą niedoſtawaiącą reſztę na nieodbyte wydatki poſzukiwałbym zmego mieyſca ſzczegolnie na Czopowym gorzałczanym, gdyby też podatek na ten trunek podwoić i potroić przyſzło, niech by to zrzodło korrupcyi większą część potrzebnych wydatkow Skarbowi publicznemu ſzaſowało, upewniam, że nie łatwo ſię go wyſuſzy, a gdyby też na reſzcie do tego przyſzło, to tym wiekſza ſzczęśliwość dla kraiu, bo przez to wynikną tyſiączne zrzodła bogactw i doſtatkow, z ktorych z większą łatwością będzie można czerpac potrzebne ſummy.

O Niektorych poprawach ktore w rożnych częściach Narodowego Goſpodarſtwa wprowadzić można.

Między temi poprawami, ktore ſię ku polepſzeniu Ekonomiki polityczney ściągaią naypierwſze: doſtateczne i do

wielkości prac rolniczych, robot rękodzielnych, i obrotow handlowych, uproporcyonowane ieſt Zaludniemie; bez doſtateczney bowiem ludności ani grunta należycie obrobić ani materyałow wykſztałcić, ani też rześkiego handlu prowadzić, a co naypryncypalnieyſzego, nawet kraiowi doſtateczney obrony od poſtronney napaści dać nie można. Na mnoſtwie mięſzkańcow (pod warunkiem że to ſą ludzie pracowici, rządni, przemyślni, ſkromni, wſtrzemięzliwi, prawom poſłuſzni i ſwoią Oyczyznę kochaiący) całe bogactwo, beſpieczeńſtwo i ſława Pańſtw ſię zaſadza, przy znakomicie zmnieyſzoney ludności wſzyſtko nikczemnieie, kraie puſtoſzeią, przerzedzone obywatele niemogąc wydołac wielości robot ręce opuſzczaią, a tak Narody do barbaryzmu ſię na powrot przybliżaią, i w dzikie Ordy ſię przemieniaią, iak ſię to widzieć tylekrotnie dawało, że przerzedzone przez woienne i morowey zarazy klęſki, niektore Narody prawie do pierwiaſtkowey powrociły dzikości. Naywyżſze zatym rządy każdego Kraiu powinny dołożyć

ſtaranności, aby ludność do iak naywiękſzey mnogości pomnożyć; niech ſię nikt nie obawia, że przy zbytnim ściſku, pożywienie ieſt trudne, to tylko o takich ludziach można mowić, co wiele potrzebuią, a mało, albo nic niechcą robić, ieżeli ludzie wſzyſtkie te namienione wyżey maią przymioty, to ſię z łatwością dzieſięć tyſięcy duſz na kwadratowey mili wyżywi.

O Spoſobach ściągaiących ſię do zaludnienia.

NIewiele co potrafię wtey materyi nowego powiedzieć, co by niebyło powſzechnie wiadomo, a między śrzodkami ktore ſię do tego ściągaią pewnikiem nie doradzę zamykanie granic, aby nikogo z kraiu niewypuſzczać; te ſpoſoby więżące, ktorych w niektorych Kraiach do tego końca używaią zupełnie ſwemu zamiarowi ſą przeciwne, a nawet Moſkwie wcale nie potrzebne, gdyż ludzie tego Narodu przez to ſamo niełatwo z Kraiu ſwego wychodzic mogą, że dla naturalney oſobliwości nie łatwo u pole-

rowanych Narodow przyięcia znaydą. Niech wnaſzym kraiu tylko będzie pożywienie łatwe, bespieczeńſtwo i względność dla każdego, a nie łatwo komu do głowy przyidzie aby dobroczynną opuścił Oyczyznę. To co o pomnożeniu ludności powiedzieć mogę, zamyka ſię w naſtępuiących punktach.

1mo. Jak naywiękſze zabeſpieczenie oſoby, ſławy, i maiątku, każdego człowieka wkraiu ſię znayduiącego, tak rodaka iako też cudzoziemca, zatym przyſtępna prędka i bez opłatna ſprawiedliwość dla każdego, i doſtateczna protekcya, zaſłaniaiąca od wſzelkich gwałtow, napaści i zdzierſtw bezprawnych.

2do. Jak naywiękſza cywilna wolność przedſięwzięcia tych wſzyſtkich czynności i obrotow iak ſię tylko komu ku właſnemu uſzczęśliwieniu zdawać może; pod tym słowem *wolność* wcale nie rozumiem tę wyuzdaną ſwawolę, ktora ſzalone umyſły i pomieszane rozumy do rozwiozłości i hultayſtwa wieść może, lecz ſzczegolnie wolne obiera-

nie i wykonanie tych wszystkich działań i czynności, ktore nietylko dobru publicznemu się nie sprzeciwiaią, ale też nawet w tym razie kiedy sposob życia, wykonane lub zaniechane czynności iakiego człowieka sprzeciwiaią się osobistemu dobru samegoż sprawcy, gdyż wynikaiące ztąd prywatne uszkodzenie, na końcu zawsze na społeczność ktorey on iest członkiem spadnie; n. p. nieprzeszkadaiąc iakiemu marnotrawcy w utraceniu swego maiątku, to go przyidzie na końcu iako rabusia powiesić, albo iak niedołężnika w szpitalu żywić; toż mowić można o tych niedołężnikach, ktorych zaślepiona miłość rodzicielska do niczego edukacyą nie usposobiła, i tych prozniakach, ktorzy dla lenistwa żadney pożyteczney pracy podeymowac niechcą, spuszczaiąc się na to, aby ich publiczność żywiła. Pytam się ieżeli nie iest wielkim interesem każdego rządu temu zapobiedz, gdyby też przyszło wglądać w prywatne domowe życie; ogolny bowiem zbior szczęśliwości publiczney, złożony iest z szczegolnych fortun przywatnych *collective* zebranych. Ktokolwiek nic się

nieprzykłada ani pracą ani dokładką do dobra pospolitego, ten iest nieużyty i niepotrzebny społeczności, i współczłonkiem iey mienić się niemoże, choć by też nic dobru powszechnemu przeciwnego nie zbroił, coż dopiero kiedy towarzystwo na iego utrzymanie składać się musi, albo wystawione na wszystkie burzące zawichrzenia i niszczenie publicznego kredytu, zepsucie obyczaiow, i tym podobne fatalne skutki, ktore mała liczba przewrotnych ludzi sprawić może. Znam dobrze niepodobność, aby te rządy ktorych podmiot, tylko do ogolnych zarządzeń się rozciąga: mogły się wdawać, wte szczegolne osobami się zatrudnienie; wiem i to że nic nie może bydź przeciwnieyszego zdrowey polityce i wolności cywilney, iak taka opieka nad szczegolnemi osobami, lecz czyż nie można ten dozor nad obyczaiami przez prawną ustawę porzucić starszyznie w szczegolnych mieysćach na to wybranych, ktorzy maiąc pieczą o obyczaiach pilnie zanotuią wszystkie nadzwyczayne czynności udziałane, tak wielkomyślney cnoty z wytknięciem osobistych przymiotow, iako też złośliwych występków z wy-

ſtawieniem zagęſzczonych przywar, aby pierwſze ſławą okryć i za wzory wyſtawić, a przez to do naśladowania zachęcać, od drugich zaś przez zelżywą pogardę odſtraſzyć i ich ſprawcom do powtorzenia ſpoſoby odiąć. Gorliwość o wolność ledwo niektorych iey zaſtępcow do tego nie przyprowadziła, żeby dzieciom i ſzalonym nieograniczoną naddawać uſiłowali wolność; wſzak ci można do ſądu zapozwać iak oſady popalą albo kogo zabiią. Wolność ſzczegolnie może bydź użyta od doyrzałego rozumu, cnotliwey ſkromności i ſpoſobności do rządnego życia; kto tych przymiotow nie doſzedł, albo doyść niezdolny, powinien poczytać za ſzczęście, kiedy ſię kto nim opiekuie, i niedozwoli mu ſamego ſiebie, a z większą ieſzcze ſzkodą dla towarzyſtwa, całe ſwoie potomſtwo przez złą edukacyą nieſzczęśliwym zrobić. Gorliwość o uſzczęśliwienie rodu ludzkiego uniosła mnie w te wcale tu nie na ſwym mieyſcu roztrwonione moralizowanie, ktore Ekonomicznym piſmom wcale nie ieſt właściwe, iednak rządna Ekonomika od ſkromnych obyczaiow tak ieſt nieoddzielona, iż pra-

wie w wſzyſtkich zarządzaniach ku polepſzeniu zmierzaiących do przemyſłu pracowitości i innych moralnych przymiotow udać ſię, i one za podſtawę tych operacyi podſunąć potrzeba; gdyż ſuppozycya nikczemney niedołężności ſama przez ſię wyſtawia niepodobieńſtwo wſzyſtkich popraw bez poprzedzonego obyczaiow poprawienia. A ieżeli ieſt nayiſtotnieyſzą powinnością rządow, zewnętrznego i wewnętrznego, tak publiczności iako też każdego zoſobna Obywatela zabeſpieczenia, niemniey ieſt obowiązkiem wſzelkiey Zwierzchności pilnego czuwania nad utrzymaniem nieſkazitelności obyczaiow i onych w wſzyſtkich zdrożnościach poprawienia; przez to bowiem można bez koſztu, bez Milicyi, bez pachołkow a nawet i bez ſrogich Katow otrzymać ten cel ſpokoyności i beſpieczeńſtwa wewnętrznego; przez to nawet bez pomnożenia ludności można daleko więcey płodu z ziemi wyprowadzić, materyałow wykſztałcić, cyrkulacye gotowizny i rzeczy orzeźwić, a zatym kray zbogacić. Wſzyſtko by ſię to uſkuteczniło gdyby można, leniuchow do pracy zachęcić,

piiakow z szynkowni do rolnictwa i warsztatow napędzić. To pożyteczne przemienienie na liczne żydowstwo rozciągnąwszy, gdyby się doszło tego dawno żądanego przeformowania tych zaciętych w swoich zwyczaiach i obrządkach tułaczow, aby ich wydobyć z tego obrzydliwego, gnuśnego i niechluynego sposobu życia, w którym ten lud bawiący się karczemnym fałszowaniem trunkow, i psowaniem obyczaiow, kramarskim ołzukaństwem i innemi niegodziwemi sposobami dla utrzymania nędznego życia zostawa, a przerobić ich na pracowitych rolnikow i przemyślnych rzemieślnikow, pozyskałaby Rzeczpospolita milion rąk do prac pożytecznych, które teraz po większey części prożnuią albo szkodliwemi robotami się zatrudniaią, kray by się pozbył tego obrzydliwego niechluystwa, które w siedliskach żydowskich tak przykrym uczuciem wzrok i powonienie przeraża.

3tio. Staranność rządow o zapobieżenie zarazom nie tylko tym morowym które pospolicie powietrzem nazywaią, ale też gdyby można rozszerzeniu in-

nych zaraźliwych chorob tamę zarzucić, osobliwie też zapobiedz iakiemi śrzodkami tym co rocznym przymorkom, ktoremi ospa połowę prawie przyszłey potomności w pierwszych początkach życia umorzy. Wiadomo mi że natura naylepsza lekarka, a wstrzemięźliwość więcey chorob oddala iak Apteka, do tego naymniey życzę, aby kray zbytnią liczbą potomstwa Eskulapiusza był napełniony, ktore zawsze za sobą szarłatanow zgraię prowadzi; z tym wszystkim sądziłbym, że wielka tego iest potrzeba teraz, aby wkażdym Powiecie był iaki doskonaly Fizyk lub Lekarz z dostateczną liczbą Chirurgow i kilka porządnych Aptek, naybardziey zaś iaki Nauczyciel akuszerowstwa, ktorenby dostateczną liczbę kobiet, wtych wiadomosciach zainformówał, ktorych przy odbieraniu dzieci wiedzieć należy; gdyż gruba niewiadomość, zabobonne gusta, i gorzałczane piianstwo bab odbieraiących ledwo nie połowę dzieci zaraz przy porodzeniu, a często razem z matkami w grob wpędzaią. Zapobieżenie temu niszczącemu wyludnieniu, iest nietylko interesem czułey ludzkości,

ale też wielkim interesem Narodowym, gdyby wtym nawet przyiść miało do zażycia środków przymusowych, osobliwie też co do zakazu gorzałki zażywania w takim razie, gdzie chodzi o ocalenie plemienia ludzkiego. Niewiem wprawdzie, czy może co szkodzić zdrowiu ludzkiemu wspolne przemieszkiwanie razem z bydlętami, to wiem, że niechluystwo ztąd pochodzące niełatwo się komu spodobać powinno i że kraiowi te chlewne pomieszkania, tak iak zakopcone czarne piekarnie podobnieysze do węglarni, iak do ludzkiego pomieszkania, u Cudzoziemcow nie wielki zaszczyt przynoszą. Tak doradzenie iak i przykazowanie wieśniakom wystawienia chlewow i wyprowadzenia kominow, nie łatwo uskutecznione będzie, bo tysiączne przyczyny są (według wymowek) temu na przeszkodzie, lecz niech partykularna Zwierzchność w swoiey iurysdykcyi ogłosi, że każdy chłop od chowanego bydła w izbie, będzie płacił groszy tyle, a zato że komina niema, będzie do kominowego dopłacał tyle, a to pod surową exekucyą, to w pierwszym roku staienki, obory, chlewy i kominy

z wielką łatwością staną, daleko bowiem więcey się u nas Chłop opłacek i exekucyi, iak cielesney kary obawia.

4*to*. Zapobieżenie zbytecżney drożyznie, i ztąd pochodzącemu niedostatkowi żywności; gdyż ieden głodny Rok bardziey Kray wyludni, iak kilkoletnie przymorki. Kraie w magazyne zbożne i składy zapomożone tey nieszczęśliwości uniknąć mogą. Fryderyka II. przezorność wtym ocaliła kraie iego od tey strasżney klęski, ktora wroku 1771 i 72 całą resztę Niemieckiego Państwa dotykała, i ieszcze pozyskał 40. tysięcy familii, ktore głod z Czech i Saxonii gdzie takich zarządzeń niebyło, wygnał, ktorych iak sam Krol świadczy z otwartemi rękami przyięto, gdyż to byli ludzie pracowici, tak rolniczey iako też przemysłowey Klassy, ktorzy z wielką korzyścią kraiu, uszczerbek ludności przez poprzednią woynę poniesioną nadgradzali. Obfitość i taniość pierwszych życia potrzeb, zręczność zarobkow, łagodne przyięcie, i pomieszczenie w osadach, służbie lub robocie, i ztąd wypływaiąca łatwość

pożywienia, są to więzy ktore ludność w Kraiu utrzymuią, i ponęty ktore obcych przywabiaią, zwłaszcza tam gdzie zastępstwo praw i piecza Magistratur lud od zdzierstw uciemiężenia bronią i zasłaniaią, a swoią staranność rozciągaią aż do tych familii, ktore przy szczupłych dostatkach nad to są płodne, aby własna praca im na wyżywienie licznych dziatek dostarczać mogła; ktora nędza nierzadka, na przeciwko głosu natury, przymusza rodzicow zaniedbania swych. własnych dzieci w chorobach, i czynienia nienaturalnych morderskich życzeń, aby Opatrzność ulżyła im co z tego ciężaru. Mogłbym z własnego widzenia ten okropny obraz dokładniey wymalować, gdyby mi pioro z rąk nie wypadało, gdy sobie do tego przypomnę, wiele się u nas trupow chowa, o ktorych nikt by powiedzieć nie mogł, na iaką chorobę poumierali, i czy im natura czy sztuka odebrała życie, czy iuż prawdziwie są umarli, czy ieszcze maią zataioną wsobie cząstkę życia, bo oto się nikt nie spyta. x W Anglii w każdey parafii są przysięgli pogrzebowi, bez ktorych przy-

przytomności, żadnego trupa chować prawo zabrania, a ci każdego umarłego przed pogrzebem dobrze examinuią; tam więc każdy człowiek zabespieczony, że go nikt bezkarnie przed czasem do wieczności niewyprawi, i że go żywcem niepochowaią; a dotego ma i to osobistey wolności zabespieczenie, że mu nikt iego własności niewydrze, ani roboty arbitralnie nieotaxuie, a tym mniey żywnoście lub inne rzeczy samowładnie ustanowioną ceną nie narzuci. x Nie wspominałbym tego, gdybym tak często niezapatrywał się był na takie bezprawia, z ktorych tylko ieden przytoczę przykład, iakich się nawet pod rządem dobrego i na pozor ludzkiego Pana może dopuścić niesprawiedliwości, z barbaryczney srogości ieszcze nieułagodzony urzędnik; ten troskliwy sługa o pańskie dobro całe lato dzień dziennie komornice na robotę dworską pędzi, za co po odtrąconych dniach komorniczych, za każdy dzień po groszy sześć płaci, narzucaiąc wtym czasie Zyto po złotych dwadzieścia kilka, kiedy cena iego na targach szesnastu złotych nie dochodziła, a to się dzieie nie w dobrach dziedzicznych,

ale w dobrach Duchownych, do ktore-go gruntu tak iak do poddanych Rzecz-pospolita ma prawo własności. Tłumiąc wsobie wszystkie uczucia politowania, nad uciskiem bliźniego, abym nie wybuchnął w moralizuiące deklamacye ktore często z przesadnych tkliwości sentymentow pochodzące wystawuią widziadła w powiększonym i przyćmionym czernidłem obrazie, opuszczam wiec rzadko skutkuiące filozofowanie, i szczegolnie zapytuię się ekonomicznie, na kogo spada uszkodzenie? kiedy kto nędzne poddaństwo przesilonemi pracami zamorduie, głodem zamorzy (bo niewiem czy kto przez przeszło pięć miesięcy może się wyżywić Korcem żyta bez wszelkiey okrasy, a tyle wypada z wyznaczonego zarobku) albo za nayminieysze sarkanie batogami czy miotełkami po Moskiewsku dobiie, co wprzytoczonym przykładzie zwykło bydź przydatkiem; Kto na końcu szkoduie na tym, iak się poddani porozchodzą, i z pożytecznych pracownikow przemienią się w włoczęgi albo hultaiow? lub wcale za granice się schronią? kto ponosi ztąd uszczerbek, że takie widowiska od-

straszą obcych przychodniow od osiadania w Kraiu? rozumiem, że mi każdy iakieżkolwiek polityczne wyobrazenia maiący odpowie: Rzeczpospolita; niewspominaiąc ieszcze tey niesławy, co tollerowanie takich okrucieństw na Narod z strony Cudzoziemcow ściąga. Nietylko sama litościwa ludzkość, nietylko naygruntownieysza cnota, iaką iest sprawiedliwość, lecz też interes polityczny Kraiu, sława Narodu i iednym słowem Oyczyzna, wyciąga ręce do Was Nayiaśnieysze Rzeczypospolitey Stany, żebrze politowanie nędza, prosi o protekcyę słabość uciśniona, a Oyczyzna oczekuie od waszych przezornych i światłych zarządzeń swego uszczęśliwienia, ktore inaczey niemoże bydź uskutecznione iak zarzuceniem tamy wszystkim tym oppressyom, ktore Kray wyludniaią i ubożą, a sprzeciwiaią się wszystkim zamiarom ktore się do zaludnienia, zbogacenia, i uszczęśliwienia iego ściągaią. Nie chodzi tu o uwolnienie całego poddaństwa do iednego razu, lecz o użyczenie tey pożyteczney Klassie ludu iakiey cząstki sprawiedliwości, i prawney zasłony od ciemiężącego u-

ciſku. Niech te ziemnogrzebne pracowniki przy ſwoiey ſkibie zoſtaną, ale niech Naywyżſza Zwierzchność z pod ſwoiey opieki nie wypuſzcza, i porucza tey drogiey żywicielſkiey Klaſſy Obywatelow, Kapryſſom dziedzicow i tyranii ich namieſtnikow. Jeżeli dla ogromnego tłoku daleko walnieyſzych politycznych intereſow żadney zwłoki niecierpiących, niemożna wchodzić wprętce w ściſłe rozpoznanie tey materyi i dokładne iey rozporządzenie, czyby nie można tym czaſem utrudnić ściganie i odbieranie zbiegłych poddanych, zaleceniem: aby nigdzie wydanemi nie byli, dopóki niewypadnie wyrok Magiſtratury, czy Kommiſſyi do tego końca uſtanowioney, czy wyznaczoney? Ten Sąd zuchwałego czy złośliwego żbiega dziedzicznemu Panu powróci, albo też uciśnionego za wolnego uzna, lub *ad glebam* nowoſiedliny przyſądzi, aby iuż pod dobrowolnie obranym ſobie Panem zoſtał. Co zaś po doświadczonych okrucieńſtwach wywartych nad poddanemi i rożnych uciemiężeniach naſtąpić powinno, tak jak też i tego, co odmawiaiących kor-

ruptorow ma czekać, napomknąc nawet nieśmiem oświeconym Rządom. Nim wpowſzechności przyrodzona ludzkości ſwoboda pierwiaſtkowe ſwoie odzyſka prawo wolności powſzechney, to przynaymniey tym czaſem przekonanych winowaycow wyſtępku obrażoney ludzkości, można ukarać uchyleniem roſzczonego prawa poddańſtwa, ktore tak źle używaią. To znoſzenie tyranii, złączone z tym uwolnieniem, ktorego Naywyżſza Zwierzchność ogolnym wyrokiem, albo czułym politowaniem przeniknieni wielkomyślni Dziedzice w partykularności ponaddawaią za iakie cnoty, talenta i zaſługi, powolnym poſtępowaniem poznoſzą te zabytki barbarzynnych ciemnych i dzikich wiekow, a to z daleko mnieyſzym zſtrząśnieniem ciała politycznego, iakiegoby raptowne uwolnienie ſprawić mogło; gdyż tak do wolności iak do niewoli zarowno ſtopniami Subiekta przyzwyczaione bydź mogą, bo tak nagłe uwolnienie iako też i zniewolenie, niemoże tylko bardzo gwałtownych poruſzeń w ſpołeczności ſprawić.

5to, Doradzać, aby otwierać wniście wſzyſtkim obcym przychodniom, tym mniey potrzebne, że to w żadnym dobrze rządzonym Kraiu, nie ieſt zbronne a gościnną ludzkością napełniona Polſka, zawſze dla wſzyſtkich była otwartą; lecz że częſto trafić ſię może, że Artyſta, rzemieślnik rolnik, albo wyrobnik wchodząc w ten obcy Kray, z niezrozumianą mową, z ſzczupłą gotowizną, i nieznalazłſzy zaraz roboty, ſłużby lub naymu, przymuſzony ieſt wrocić ſię zkąd przyſzedł, albo inną ſtroną z Kroleſtwa wywędrować, częſto też bywa, że taki wędrownik trafi na mniey obyczaynych ludzi, gościnności praw świętych nieznaiących, których przyięcie Cudzoziemca, ieſt takie, iżby mogło nie tylko ſkromnego rzemieślnika, ale nawet natrętnego awanturnika odſtraſzyć, nie wſpominaiąc tych ludzkość hańbiących zdarzeń, które dzikość umyſłow, intolerancya tak teologiczna, iako też nacyonalna i zuchwalſtwo niektórych oſob ſprawić mogło, i które nie małą liczbę Cudzoziemcow z Kraiu, a częſto i z świata wypędziło. Czyby nie można w każdym Powiecie lub Okolicy wybrać iednego

z nayznacznieyſzych Obywatelow, na Protektora uprzywileiowanego Cudzoziemcow, oſobliwie też rzemieślnikow, do któregoby ſię każdy przychodzień mogł udać, dla odebrania wiadomości, w którey Okolicy może bydź dla niego ſłoboda, robota, lub ſłużba. Do Kancellaryi tego naywiększego zaſzczytu godnego urzędu, powinni ſię udać z uwiadomieniami ſwemi ci wſzyscy, którzy Koloniſtow, rzemieślnikow, ſłużących i robotnikow potrzebuią, z ogolnym wyrażeniem okoliczności, kondycyi i płacy, których ſię przyzwani ſpodziewać mogą, a procz tych Powiatowych, od Kommiſſyi Porządkowey i partykularnych oſob donieſień, tey godności Obywatel, pewnikiemby trzymał Dziennik Handlowny, Gazety i inne publiczne uwiadomienia, któreby go nauczyły, w które ſtrony ma ſwoich przychodniow z Paſzportami i informacyą o trakcie wyprawić? Coż w tak prędkim czaſie puſtynie Ameryki Pułnocney zaludniło? łagodne przyięcie i gościnność Kwakrow, którzy każdego przychodnia darmo żywili, dopóki robotą, ſłużbą, lub innym zarobnym zatrudnieniem nie mogli bydź

opatrzeni, o co ci przyiaciele rodu ludzkiego ſami ſię mocno ſtarali. Naśladuymy tych Kwakrow, a będziemy mieli z wſzyſtkich ſtron zagęſzczoną affluencyę obcych ludzi, których despotyzm, rekrutowanie, i ciemiężące podatki z rodowitych Kraiow wyganiaią, dla których mamy obſzerne puſte grunta do wyrobienia, i podoſtatkiem materyałow do wykſztałcenia, ale potrzeba ich zapomagać, od napaści i zdzierſtw zaſtaniać, doyrzyć tego, aby im wſzędzie kontraktow dotrzymano, a nawet bronić ich od cechowych zdzierſtw i tego prześladowania, które zazdrość rzemieślnicza wzbudza, która często gdy nie może wywrzeć ſwey złości, nad przychodniem, to go obmowiſkami, urąganiem i podobnemi przykrościami oddalać uſiłuie, czego czuwaiąca Pollicya dopuſzczać nie powinna. Na ſzczęście że w naſzym Kraiu można w tey materyi opuścić niektore zalecenia lub odradzenia wielu maxym, którychby ieſzcze innym Narodom doradzać potrzeba, iakiemi ſą. 1mo. Tolerancya, którey święte i naypotrzebnieyſze dla ludzkości prawa nawet w nayciemnieyſzych wiekach, pomimo wſzyſtkich uſiłowań gorliwych

fanatykow nigdy z Polſki wyrugowane bydź nie mogły, gdyż duch prześladowania nie był nigdy duchem Narodu, lecz ſzczegolnie duchem prywatnych fanatykow, których liczba na ſławę Narodu Polſkiego mnieyſza była iak po innych Nacyach. 2do. Rożne śrzodki do zapobieżenia bezżeńſtwu, a zachęcanie do ſtanu małżeńſkiego, których uſtanowienie ſtało ſię iuż potrzebnym w tych Narodach, których bogactwa, a ztąd pochodzący przepych i zbytek do tey rozwiozłego życia wyrodności doprowadziły, że potrzebne iuż im ſą takowe pobudki. Jeſzcześmy tak daleko od pierwiaſtkowey natury ſię nie uſunęli, aby pierwſzy inſtynkt od Stworcy, w ſerca oboyga płci natchniony wzaiemnego ſię iednoczenia tak był przytłumiony, aby fatalne ztąd wynikaiące ſkutki w powſzechności widzieć ſię dali. Owſzem zbyt rychłe przyśpieſzenie związkow małżeńſkich, może bydź ſzkodliwe konſtytucyi fizyczney, przyſzłego potomſtwa, które ſpłodzone z niedoyrzałych w wieku rodzicow, muſi bydź ſłabe, i od pierwiaſtkowey czerſtwey natury odrodzone. To kwapienie ſię do ſtanu małżeńſkiego w przemyſło-

wey klaſſie, u nas ieſt tak wielkie, że uczniowie rzemieślnikow nayczęściey w terminie ſwey nauki ſię zaręczaią, i wyzwoliny ſwoie razem z weſelem obchodzą, i zaraz mayſtrami zoſtaią, co wydoſkonalenie rzemioſł wcale nieſaworyzuie, i daleko do tego, abyśmy uyrzeli, kiedy ktorego ucznia przechodzącego w ſwey ſztuce ſwego mayſtra, ktorego owſzem rzadko kiedy tym poſtępowaniem wyrowna, przez co u nas rzemiosła zamiaſt wydoſkonalenia, ſtopniami wczos do partactwa ſię zbliżaią, kiedy w cudzych Kraiach, przez wędrowki, i długie ſię ćwiczenie przed obſiadaniem na Mayſtroſtwie, coraz kunſzta i rzemiosła w wydoſkonaleniu bardziey poſtępuią. W oſtatnich dopiero czaſach, ktore teraźnieyſzą Epokę uprzedziły, ledwo niewſzędzie broniono małżeńſkich ślubow żołnierzom pod pretextem, że żołnierz przez to, tak ſwoią rzeskość i ducha woiennego nadwerężу, że na końcu zbabieie, i woyſko w dalekie ſtrony prowadzić nie można, aby nie ciągnęło za nim drugie woyſko kobiet. Nie ieſt tu potemu mieyſce roztrząſać, do iakiego kreſu rzeczywiſtości takowe Officyerow

rozumowania dochodzą; to ieſt pewna, że pod Słońcem bitnieyſzego woyſka nie było, od tego, ktore Rzym w pierwſzych wiekach Rzeczypoſpolitey na woynę wyprawiał, a każdy woiak w domu zoſtawił żonę, bo inaczey do wyprawy niebył przyięty, a także temu poſtępowaniu na popieraiących pozornych przyczynach nie zbywało; mowiono bowiem: za kogoby ſię ten bił, co nie ma żony, dzieci albo domu? Fryderyk II. muſiał bydź mocno przeniekniony tą prawdą, kiedy pozwolił, aby każdy żołnierz, nawet na przeciw woli ſwego Officyera (ktoremu w wſzyſtkich innych ſprawach ślepe winien poſłuſzeńſtwo) mogł ſię żenić, a podobno nikt Pruſkim woyſkom waleczności odmowić ſię nie ośmieli. Trzymać ſię więc należy maxymy tak wielkiego Polityka, ktoren po niſzczącey woynie potrafił w tak prętkim czaſie utraconą ludność dopełnić w Kraiu ſwoim. Już ſię wyżey wſpomniało, że nie można ludzi na wzor bydląt w oborach zamykać; u nas tym mniey potrzeba ſię obawiać wywędrowania poſpolſtwa, im ten lud tak rolniczy, iako też przemyſłowey Klaſſy, mniey ieſt przyſpoſobiony do roſpoczęcia rafinowanego

gospodarstwa zagranicznego, która niezdolność, mniey go czyni sposobnym do obięcia nowosiedlisk w obcym kraiu, nie żeby nasz chłop w pracowitości rolnikom któregokolwiek obcego narodu ustępował, lecz iż dla swoiey niewiadomości rzadko których iest zdolny do prowadzenia rządnego nie co obszernieyszego gospodarstwa, w ktorym nie tylko wszystkie części wygorowanego rolnictwa się znayduią, ale też rękodzielnością i handlem mogą bydź połączone. Bo choć każdy wieśniak na wykonawczego roskazy gospodarskie Parobka zdatny, przecież nie każdy tylę ma zdolności, aby sam sobą i znacznym gospodarstwem mogł zarządzać, a takich ludzi nikt teraz na kolonistow nie wzywa; co do rzemieślnikow ci po większey części dla swoiey nieumieiętności nie łatwo gdzie za granicą roboty znaydą: tak teraz w polerowanych kraiach rozmnożeni są rzemieślnicy w swych sztukach wydoskonaleni, że partacze nie łatwo gdzie umieszczenia znaydą. Gdzieby potrzeba przeszkadzać emigracyom, to iedynie od południowey strony granicy Moskiewskiey, ten ościenny Narod, który nie przestawa są-

siadom wydzierać puste stepy, a na to swoie własne wyludnia Prowincye, nieopuszcza żadnych śrzodkow, któreby mu przychodniow przywabić mogły. Sam patrzałem na to z naywiększym żalem iak do Zaporoża całe gromady z Polskiey Ukrainy przychodziły, i chociaż kiedykolwiek nayokropnieyszy polityczny i prywatny despotyzm, powinien tych zaślepionych żbiegow (których momentalne ucisłki z Kraiu wypędziły) nazad do rodowitego Kraiu przywrocić, nie należy iednak dopuścić, aby ten omamiony lud, był wystawiony na rzeź woienną, na zarazy powietrza oryentalnego, lub żeby za iaką omyłkę i uchybienie w przepisach ślepego posłuszeństwa, był kiimy zabity, a zatym nigdy iuż nie powrocił do tey dobrey Oyczyzny, którą z lekkomyślności opuścił.

Przy dostateczney ludności dopiero można przedsiębrać poprawę rolnictwa i wyprowadzić z ziemi obfitsze i wybornieysze płody, więcey i w doskonalszym stopniu materyałow wykształcić, a gotowiznie i rzeczom ułatwić i przysporzyć cyrkulacye, które handlowny obrot orze-

żwiaią; a naywyższe prawodawcze i wykonawcze Rządy, tak zbawienne zamiary przez zapomogi, przez wskrzeszony i dobrze ugruntowany kredyt publiczny, przez uczczenie pracy i przemysłu, a hańbienie niedołężności i gnuśności, i tysiączne inne zarządzenia, które im poda oświecona przezorność, wprętce uskutecznią, natchnąwszy w Narod ducha pracy i przemysłu, ktoren przy skromney wstrzemięźliwości potrafi same nawet ubostwo zbogacić a pustynie w kwitnące osady zamienić.

O Srzodkach ściągaiących się do polepsenia Rolnictwa.

EKonomika Polityczna mało się zatrudniać może gospodarstwem domowym, zazwyczay bardzo mało albo żadnych niemaiąc właściwie do niey należących włości, a tam gdzie cały Narod natchnięty duchem przemysłu i pracowitości, gospodarstwo rolnicze podniesione iuż do naywyższego stopnia doskonałości, ta Ekonomika polityczna żadnychby na-

wet trzymać nie powinna pod swoim partykularnym rządem dobr Ekonomicznych, które w tym razie daleko lepiey mogą bydź administrowane przez prywatnych Possessorow: którym tak iak też i dziedzicznym właścicielom zazwyczay prawa lub kontraktowe ugody zabraniaią wdawać się w domowe rządy, i zdrowa polityka nawet niedopuszcza, aby prawodawcze lub wykonawcze Rządy wdawały się, kiedy w rządzenie prywatnych działań, które należy zostawić przyrodzonemu porządkowi rzeczy, które nigdzie gorzey się nie wiodą, iak kiedy otuchą samomędrstwa nadęte Rządcy iakiego despotycznego Państwa, wdzieraniem się aż do domowego rządu usiłuią, samowładztwo aż do arbitralnego zarządzenia prywatnemi czynnościami rościągać; na szczęście, że tak okropney ukazności sprzeciwia się u nas wolność Narodowa, przez co wprawdzie Rządom iest odięta moc wdawania się w poprawy domowego gospodarstwa, ale im nie schodzi na środkach wydzwignienia zaniedbałey Ekonomiki przez dystynkcye i zaszczyty, tych, ktòrzy się do tego przykładaią; mogą wskrzesić przemysł, i za-

chęcać do pracowitości, tak iak przez pogardę gnuśności mogą niedołężność nawet poruszyć. Wystawienie iakiego wzoru dofkonałey Ekonomiki w dobrach do publiczności należących pociągnie prywatnych gospodarzow do naśladowania, a publikowanie pism ekonomicznych oświeci publiczność o tych wszystkich czynnościach, które rządne gospodarstwo wyciąga, i uwiadomi Gospodarzow o nowych wynalazkach w tey nauce odkrytych. Nie uwiadomiaią nas ci podrożnicy, ktorzy całą ziemię okrążaią, czy w rozległym Chińskim Państwie Akademie i szkoły ekonomiczne albo towarzystwa rolnicze się znayduią, ktore niewiem czyby nawet potrzebne były, w tym Cesarstwie, gdzie naywyższe Rządy z nayprzykładnieyszą pieczołowitością nad rolnictwem czuwaią; gdzie professya oracza w takim stopniu poważenia, że sam Monarcha swoią ręką przy okazałey coroczney uroczystości pług prowadzi, wczym go Mandarynowie pierwszych klas naśladuią. Musiało się w tym kraiu rolnictwo do tego kwitnącego stanu wydzwignąć, w ktorym go dziś widziemy, kiedy każdy wynalazca, iakiey nowy machiny

chiny ułatwiaiącey rolniczą pracę; każdy co doszedł nowych sposobow pomnożenia płodow ziemi, albo odkrył nowy gatunek nawozu, ktorym można przywrocić wysiloną, lub naddać nową urodzayność gruntom, był zapewniony o zaszczytach i nadgrodach, ktore go za tak pożyteczne wynalezienia czekaią. Te potwierdzone pomyślnym skutkiem docieczenia, nieodwłocznie powinne bydź od Wielkorządcow Cesarzowi doniesione, ktoren one zaraz całey publiczności ogłaszać każe, a dobroczyńca Narodu, to iest szczęśliwy wynalazca przyzwany do stolicy, bez względu na kondycyą iego urodzenia, zaraz w pewną klassę Mandarynow iest wpisany, i inną rzeczywistą odbiera nadgrodę. Jest nawet powinnością każdego Gubernatora, aby każdego obywatela, ktoren się przemyślnością, pracowitością i dobrym rządem dystyngwuie, osobiście samemu Cesarzowi prezentował, a za to zawsze iest patentowanym na Mandaryna osmey Klassy, i wszystkich do tego dostoieństwa przywiązanych prerogatyw używa. To natężone Zwierzchności i Narodu usiłowanie, wymuszenia z ziemi iak nayobfit-

ſzych płodow, obiaśnia nam tę taiemnicę, iakim ſpoſobem to państwo, tak przeſadną i całą Europę przewyżſzaiącą ludność wyżywić może, bo ieżeli możemy dać wiarę opiſom podrożnikow, to ſą takie wſie co do miliona duſz zawieraią, iaką ieſt ta oſada w którey Porcelanę robią. Już teraz nie ma potrzeby wyſadzać ſię na obſzerne wyprobowanie, że rolnictwo, iako ieſt pierwſzym żywiołem Narodow, tak też ieſt naygruntownieyſzą podſtawą Ekonomiki tak polityczney iako też prywatney, bo tey prawdy zaprzeczyć nie łatwo ſię kto odważy, choć by też naybardziey miał oczy obrocone na ten świętny, blaſk który pochodzi z kunſztowności Rękodzielni i z tych ogromnych fortun, które handel tworzy, które bogate zbiory, iak rzadko bywaią liczne, tak też nawet i mniey trwałe, ieżeli Kupiectwo nie zaſadzone na exportacyi właſnych produktow; nayogromnieyſze bowiem z cudzemi towarami handle, kiedyżkolwiek mogą bydź przez przemoc, przez konkurencye i tyſiączne inne przypadkowe przyczyny zniſzczone lub wydarte, iak tego doznały, ledwo nie wſzyſtkie nad-

morſkie miaſta, począwſzy od Tyru aż do Gdańſka i Lubeku, i te ſame przyczyny potrafią naykunſztownieyſze i nayzyſkownieyſze Manufaktury, fabryki i rękodzielnie do upadku przyprowadzić, oſobliwie te, które ſzczegolnie przepychowemi robotami ſię zatrudniaią, które momentalna moda, wyniſzczyć potrafi, iak tego ſwieży przypadek znacznie do upadku nachylonych fabryk Lyiońſkich pokazuie; lecz kto potrafi iakiemu Kraiowi rolnictwo zniſzczyć, gdyby też nawet na iaki czas na płody ziemſkie od poſtronnych pokupu nie było; przez tę taniość żywności, tym ſię bardziey ludność pomnaża, a zdarzaiące ſię woyny i nieurodzaie iak ſą nieoddzielne od przyrodzenia, i na przemianę w rożnych kraiach koniecznie w pewnym lat przeciągu przytrafić ſię muſzą, tak też płody ziemſkie, których pierwſzych życia potrzeb nie wſzędzie i w każdym czaſie w doſtarczaiącey obfitości mieć można, nie mogą nigdy uchybić zyſkowego odbytu. Doſtatki które pochodzą z ſamego rolnictwa, nigdy wprawdzie tak ogromnych nie tworzą fortun, iakich handel, manufaktury i kopalnie, na iaki czas i niekto-

rym osobom wyiednać mogą, lecz te skromney mierności bogactwa są zazwyczay trwalsze, odmianom mniey podpadaiące, i bardziey w podzielności na całą powszechność rozciągnione, iak te błyszczące fortuny w małey liczbie rąk zostawaiące, których stałość tak przemiiaiąca, iak ich źrzodła odwroceniu lub wysychaniu są podległe, i iednym słowem powiedzić można, że ten Kray naybogatszy, który więcey płodow z ziemi wydaie, a iednaz naywiększych politycznych korzyści na tym się zasadza, że rolnictwo dla zabeśpieczenia zewnętrznego nayzdatnieyszych podaie obrońcow, gdyż pracowity a do skromnego i ostrego życia przyuczony Rolnik, nayzdolnieyszy do wytrzymania wszystkich woiennych trudow, niewczasow i przymuszonych postow, i zazwyczay żołnierz z niego nayposłusznieyszy rozkazom swoich Komendantow; które przymioty rzadko kiedy są ziednoczone w ludziach Klassy przemysłowey, których często wygody Mieyskie lub Dworskie, znarowiły, albo też są iuż zarażeni rozwiozłością zepsutych obyczaiow, a zatym daleko mniey sposobni do służby woysko-

wey, którą obserwacyę prawie wszyscy Officyerowie swoim świadectwem potwierdzaią. Niechcę się zapędzać w wyszperanie tych przyczyn, które mogły bydź na przeszkodzie rolniczemu powodzeniu, że się w naszym Kraiu wydobyć nie mogło z stanu nikczemności w którym zostawa, i wydzwignąć się do tego stopnia wydoskonalenia, którego w innych doszło Kraiach, ażeby koniec tych przyczyn na ostatku na charakterze Narodowym się nie wspierał, coby naszey pracowitości, zabiegom i przemysłowi nie na naywiększą sławę wyszło; bo kiedy w tych Kraiach, gdzie samowładne rządy często nawet industryą opłacać każą, pomnożone produkta podatkami obarczaią, rewizye i przetrząsania aż do domow i gruntow rozciągaią, i z wdawaniem się w domowe rządy, ledwo prawo własności nienaruszaią, nie wspominaiąc o niektorych regaliach Kraiowemu Panu zachowanych, iakiemi są kopalnie i nawet niektore rośliny, a przecież rolnictwo w porownaniu z naszym w przewyższaiącym iest stanie, gdyż żadne z rzeczonych ucisków nasze rolnictwo nie trapią, gdzie przy niedotyka-

nym własności prawie. Właściciel gruntu ledwie niewszystkie posiada *jura regalia*, gdzie indziey tylko Panu Kraiowemu zachowane, toć gdyby rzeczy szły za przyrodzonym porządkiem, powinno by nasze rolnictwo swym wydoskonaleniem przechodzić naybardziey kwitnące rolnictwo Anglikow, Francuzow Batawow i Niemcow. Mowmy teraz nieco otych śrzodkach, ktoreby go podzwignąć mogły.

Ustanowienie w każdey Prowincyi, choć po iedney Szkole rolniczey w dobrach Rzeczypospolitey wiele by do tego kontrybuować mogło. Wtey Ekonomiczney Akademii uczonoby całey Teoryi rolnictwa na principiach fizycznych zasadzoney, w całey swoiey rozciągłości, tak botanicznego płodow z ziemi wyprowadzenia, iako też bydłochowu wraz z weterynaryą czy nauki leczenia bydląt; Owczarstwa, Pszczelnictwa, Leśnictwa z wszystkiemi iego naukami, z drzewem gospodarowania, i wydzielenia, iako też zasiewania i zasadzenia nowych lasow; Winnictwa czy zasadzenia i pielęgno-

wania Winokrzewiow wraz z winobraniem; Sadownictwa czy zasiewania, sadzenia, szczepienia okulizowania, i wszystkiego tego co dozor szkołek i sadow Fruktowych wyciąga; Jedwabnictwa to iest obchodzenia się z robaczkami iedwabniczemi i sadzenia dla nich drzewek morwowych; z Nauk chimicznych tyle, ile rozsądne dyrygowanie niektorych operacyi ekonomicznych wyciągać może, iak to są: piwowarstwo, gorzelnictwo, rożczenie czy moczenie włókna, palenie cegły, wapna, smoły i Popiołow i. t. d. Stawniczowstwa czy wiadomości obchodzenia się z rybami i sposobów do ich rozmnożenia się ściągaiące; z Mechanicznych, mierniczych i budowniczych nauk tyle, ile do sporządzenia lub poprawienia gospodarskich machin i narzędziow, do zamykania stawu, wystawienia młynu wymierzenia i pomorgowania pol, i wystawienia wieyskich pobudynkow, każdy gospodarz koniecznie by wiedzieć powinien, a między innemi i tego wszystkiego co do zasiewania trawistych roślin i Formowania Kunsztownych łąk wiedzić należy. Wystawienie tych nauk sa-

memu rozmyślaniu w czczey Teoryi, nie na wiele by się przydało, gdyż niewiele iest takich Subiektow obdarzonych zdolnością aplikowania spekulacyi do istotney praktyki, dla tego supponować należy że taka Szkoła umieszczona na wsi wpołożeniu, gdzie grunta, tak w swym przyrodzeniu rozrożnione, że wszelkiego gatunku ziemi tam się znayduie, o co wcale nie trudno osobliwie w okolicach nie co gorzystych, że przydany ma Folwark z gruntami, lasami, ogrodami, łąkami i stawami, choc też niewielkiey rozległości, na ktorych wszystkie doświadczenia, a to z wszelkiemi machinami, i naczyniami ktore w rożnych Kraiach do tego końca są wynalezione, czynić można, iak to są rożney wielkości i ułozenia pługi, sochy, radła, Kultywatory, siewniki, brony, walce, i. t. d. zgoła aby uczniom i ciekawym gospodarzom, to wszystko praktycznym sposobem pokazać można, cokolwiek tylko w rożnych okolicach umieszczone, i na rozrożnionych czynnościach zasadzone gospodarstwo nay-wygurowańszego wydoskonalenia w sobie zawierać może.

Spodziewać się należy, że iak po iakim czasie Wyzwoleńcy z takowych szkoł powychodzą, pewnikiem wszędzie do Administracyi Ekonomicznych znaydą preferencyę, nad tych Ekonomow, ktorych żadna ekonomiczna umieiętność, lecz szczególna potrzeba pożywienia do gospodarskich funkcyi wraża, i ktorym dopiero Woytowie po wiedzieć muszą, że żyto w iesien, a owies na wiosnę siać należy. Dzis prawdziwie nad temi Panami, ktorzy sami swoich włości administrować niemogą, ubolewać potrzeba, że nawet przy naylepszey chęci stan rolniczy swych dobr poprawić niemogą dla trudności znalezienia do tego zdolnych ludzi.

W każdym Woiewodztwie potrzeba by choć po iedney wiosce z dobr Rzeczypospolitey bez zadzierzawienia na Skarb zatrzymać, i tam wprowadzić w naywyższym stopniu wydoskonalone gospodarstwo, przystosowane do własności gruntu, klima i okoliczności, tak żeby ta Ekonomika, według tych własności zasadzona była, na artykułach połozeniu właściwych n. p. w Stepach

Ukrainskich lub innych okolicach, gdzie są żytne pasże na Stadninach, do ktorych by dla poprawienia plemienia końskiego naydzielnieyszych Ogierow ztych kraiow sprowadzać, gdzie ten szlachetny zwierz naywiększego stopnia doskonałości doszedł, Szwaycarskich Hollenderskich Krow i Bykow; w Sandomierskie i Lubelskie Owiec i Baranow z Barbaryi, Hiszpanii i Anglii, według uznania lepszości wełny i przyzwoitości dla tych zwierząt, klimatu i paszy. Ci zacni Obywatele ktorzy Angielskie owce w Lubelskie sprowadzili, prawdziwie stali się dobroczyńcami swego kraiu, i godne ich imiona bardziey warte są aby w rocznicach Narodowych z wdzięcznością wspomnione były, iak te imiona obrotnych intrygantow, ktorych nazwisk Dzieiopisowie zachowuią, aby niemi potomność gorszyli. Lud Angielski wszystkie zdrożne dziwactwa, ktore popełnił Henryk VIII. temu Krolowi odpuszcza, za to niewypowiedziane dobrodzieystwo bez własnego kosztu tego trwoniącego Monarchy kraiowi wyświadczone, że ten Krol z swemi absolutnemi prożbami maiętnieyszych Obywa-

telow nakłonił do tego, że musieli sprowadzać, iedni Klaczę i Ogiery, drudzy Owce i Barany z Hiszpanii i z Afryki, i temu zafundowaniu winna Anglia swoie wydoskonalone Stadniny, wełniane manufaktury i większą część swoich bogactw, i za to wart niewygasley od swego Narodu wdzięczności. W Bracławskim i Podolskim powinnyby się koniecznie winnice udać, gdyż ten Kray w zbliżaiącey się do Węgier szerokości położony, ma gory i grunta macicom winnym bardzo przyzwoite, ale nawet ten rafinowany wybor nie iest koniecznie potrzebny, bo kiedy winokrzewy na piaskowych wzgorkach w Starostwie Babimostskim się udaią, toć wszędzie ten krzew rosnąć może, aby się z nim przyzwoicie obchodzono; a co zaś na tę zwyczayną wymowkę (ktorą zaniedbanie winnic pokrywaią) że w zimnych Kraiach nie wyłtoczy się tylko kwasne i letkie wino, odpowiedzieć można, iest to: iż teraz z podłego gatunku Gron dobre wino robią, gdyż cała sztuka na winobraniu, tłoczeniu, doyrzeniu go w iego fermentacyi i na niektorych inaszych sposobach z nim się obchodzeni

zależy. Omiiam tu rozciągleyſze rozſzerzenie nad tą materyą, ktora wcale do Ekonomiki polityczney z takiemi ſzczegołami wchodzić niepowinna; pragnąłem tylko mieć przykłady wydoſkonalonego Goſpodarſtwa, aby ie na wzory do naśladowania wyſtawić, ktorych uſtanowienie pewnikiem by znacznego nakładu wyciągało, ale też pomnożone z dobr intraty Skarbowi te koſzta ſowicie by nadgrodziły; a Stada Kraiowe pomnożonemi i poprawionemi by zoſtały przez tę łatwość nabycia ſtadnikow naylepſzego rodu; Sady i winnice by ſię nawet zagęſzczały, gdyby nabycie ſzczepow i macic winnych nie tak trudne było.

Wſzyſtkie takie plantacye, rozmnożenie drzewek fruktowych, morwowych, Winokrzewow rożnych farbierſkich aptekarſkich i mniey ieſzcze znanych roślin w naſzym goſpodarſtwie, moim zdaniem nikomu by lepiey zlecić niemożna, iak Klaſztorom oſobliwie też tym Zakonnikom co z kweſty żyią, ktorzy podoſtatkiem do krzątania ſię około tak zyſkowney pracy czaſu maią;

iaki morg roli doſtarczaiący by był na wyżywienie i utrzymanie licznego Zgromadzenia, i uchronienia go od tey wzrok rażącey włoczęgi, ktora publiczność gorſzy, i zelżywą z wſzyſtkich miar żebraninę upoważnia; ſzukane w zakonnych plantacyach ſzczepy, drzewka, winokrzewy, rośliny, naſiona, lekarſkie, farbierſkie i inne botaniczne ziołka, i korzonki, pewnikiem do konwentu ściągną obſitſze dary iak naypomyślnieyſza kweſta. Ale ci Oycowie niemaią doſyć botanicznych wiadomości, żeby ſię z tym umieli obchodzić: to niech ſobie wiadomego Człowieka ſprowadzą albo im taki od Rządow niech będzie przydany, to ich nauczy. Ale Zakonnicy niebędą ſię chcieli tak pracowitą robotą zatrudniać; o! co wtym razie można im dobrym ſumieniem i kweſtę zakazać i nowicyaty zamknąć, choć też po Auſtryacku ſię ich z ich właſnych ſiedliſk z gwałtownością niewyruguie*; bo ſpołeczność choć też kontraktem towarzyſkiego związku ieſt obowiązana każdego ſwego wſpołczłonka mieć wſwoiey pieczy, wcale iednak nie ieſt obligowana żywić upartych

prozniakow, ktorzy się wniczym do wspolney pracy mechaniczney albo przemysłowey niechcą przykładać: pracowite pszczoły trutniow tylko do czasu cierpią.

Jeżeli wtym zapędzie poruszenia wszystkich sprężym machiny polityczney do wspoł obrotu, w skutkowaniu dobra politycznego, opuszczam tu maiętne Zakony, to wcale niemyślę pokrzywdzać tych zacnych Zakonnikow wyłączeniem od naychwalebnieyszego obowiązku wspołskutkowania dobra powszechnego, zachowuię użycie ich czynności do następuiącego przemysłowego rozdziału, gdy będzie mowa o rękodzielniach.

Towarzystwa rolnicze ktore w rożnych Kraiach iako to w Francyi, Anglii, Niemczech, i w Włoszech za przyiacielskim rolniczych sąsiadow ziednoczeniem stanęły, niemało dopomogły do wydoskonalenia Gospodarstwa rolniczego; Nadgrody bowiem ktore te czci godne Towarzystwa z własnych składek rozwiązaniu zadawanych problema-

tow wyznaczyły, niemało nowych wynalazkow w rożnych częściach ekonomicznych rolnictwu sprokurowały. Kommunikacye dostrzezeń nietylko same te zgromadzenia, ale też całą publiczność oświecaią; chlubna nawet własna miłość popisowania się na posiedzeniach swoią Ekonomiką niemało odłogowych gruntow dziczyznie wydarła i w urodzayne role przemieniła, tak iak wiele innych zyskownych wynalazkow w gospodarstwo wprowadziła; wzniecona bowiem emulacya wszystkie ludzkie czynności wydoskonalać zwykła. Gdyby też można u nas do takich związkow zachęcić, i pokoiarzyć takie rolnicze Towarzystwa; lecz nieiest tu mieysce do wyłuszczenia tych ustaw, ktore takim rolniczym Akademiom za zasadę służyć mogą. Jeżeliby gorliwość o pomnożenie dobra Kraiowego, przez wydoskonalenie rolnictwa, pociągnęło iaką liczbę zacnych Ekonomistow, do formowania takiego Towarzystwa, od oświeconey ich przezorności niemożna oczekiwać tylko takie przepisy, ktore ich ekonomiczne działania na wzor do naśladowania publiczności wystawią, a pobudka zastu-

giwania na zaſzczyt względow, lub przyięcie do takiey Akademii, pociągnie wielu rolnikow do dyſtyngowania ſię, w ſwoich ekonomicznych przedſięwzięciach, co na wielką korzyść kraiową wynidzie, kiedy przez to, rolnictwo do coraz lepſzego ſtanu będzie wynieſione. Dla pomnożenia publicznego dobra można ruſzyć wſzyſtkich ſpoſobow, gdyby ie też nawet nie z nayczyſtſzego zrzodła n. p. prożney chluby czerpać przyſzło; niech tylko każda chwalebna czynność, każde uſiłowanie, ściągaiące ſię do iakiego pomnożenia ſzczęśliwości ludzkiey, znaydzie iakie pochwały i publiczne zaſzczyty, to takie działania wſzędzie ſię zagęſzczą. Naſionko rozumney ambicyi albo prożney chluby, ktore w wſzyſtkich ſercach ludzkich w mnieyſzey lub więkſzey wielości ſię znayduie, ieſt daleko ſkutecznieyſze do rozruchania czynności, iak przymuſowe nakazy. Od tego czaſu, iak w Francyi, Anglii, Niemczech poczęto w Zurnalach ogłaſzać z pochwałami wſzyſtkie chwalebne działania, takowe czyny mocno ſię pomnożyły. Tu ſzczegolnie ieſt rzecz o dzwignieniu rolnictwa,

ctwa, nietylko przez ſame zaſzczyty i honory, ale też i przez nadanie rzeczywiſtych korzyści tym co ſię z ſkuteczną uſilnością do tego przykładaią, ktoreby między innemi dyſtynkcyami i na tych krotko zebranych awantażach zaſadzać ſię mogły: Aby nikt do zadzierżawienia dobr Rzeczypoſpolitey niebył dopuſzczony, ktoren by iuż niedał dowody dobrego goſpodarſtwa, zaczym przed dopuſzczeniem konkurentow do Kontraktu należałoby wprzody nietylko ich wyexaminować z wiadomości ekonomicznych i opinii ktorą o powinnościach gromad i poddanych maią, czyli te nie ſą przeciwne ſentymentom ludzkości i pomnożeniu zaludnienia, ale też przeluſtrować potrzeba ich dotąd prowadzone goſpodarſtwo czyli ieſt w zraſtaiącym polepſzeniu, czy w niſzczącym i do upadku dążącym ſtanie, gdyż to nieomylna ieſt prawda, iż właściciel na dzierżawie dobrego goſpodarza, oſiadłoście i płody ziemſkie mnożącego, zawſze zyſkuie choć by też dobra naytaniey puſzczone były, tak iak na niſzczącey ekonomice iakiego zdziercy, lub niedołężnika zawſze tra-

ci. Niech n. p. wieś czynіąca około 10,000. puſzczona będzie pierwſzemu za 8,000. po kilkuletniey tenucie wyidzie z rąk iego czynіąca naymniey 15,000. tak iak wielkim będzie ſzczęściem ieżeli ią drugi z 8,000 intraty odda, choćby też był po 12,000. płacił. Czyż to nadgrodzi ſpuſtoſzenia poczynione, ieżeli to ieſzcze aż dowyniſzczenia i rozpędzenia gromady ſię rozciągało? Dla dobrego zagoſpodarowania bardzo długiego czaſu potrzeba, zaczym należy przeciąg dzierzawy, aż do kilkunaſtu lat rozciągnąć, z tym iednak warunkiem, że bez pokazanych popraw ekonomicznych w dobywaniu, zabudowaniu lub nowoſiedlinach poczynionych, przy expiracyi każdego triennium taka włość może bydź odebrana, gdy zaś naymnieyſze ſpuſtoſzenie lub zaniedbanie ieſt doſtrzeżone, tedy w każdym czaſie może bydź Poſſeſſor rugowany, a to prawo należałoby nawet do wſzyſtkich prywatnych dzierzaw rozciągać, z tym też na ſtronę Dzierzawcow obwarowaniem, aby im wſzyſtkie łożone wydatki na poprawy gruntowe koniecznie powroconemi były,

kiedy ich ekonomiczna potrzeba dowiedziona, i wyniknione ſkutki odpowiadaią poprzednie wyrachowanym zyſkom.

Należałoby także żeby żadne dobra, inaczey nie zdawano ani odbierano, iak w przytomności iakich wyznaczonych na to Officyaliſtow, którzyby mogli ſądzić o melioracyi czyli deſolacyi poczynioney, aby procz zwykłego kwitu można ieſzcze opatrzyć wyſtawiaącego Poſſeſſora, któren ſtan goſpodarſtwa polepſzył, zaświadczeniem w którymby wyſzczególnione były wſzyſtkie poprawy w rolnictwie, zabudowaniu i. t. d. poczynione, a takie świadectwo powinnoby bydź potwierdzone od Kommiſſyi Porządkowey ſwego Powiatu, za pokazaniem Inwentarzow przy odbieraniu iako też oddawaniu ſpiſanych, które na pierwſzy rzut oka okazać mogą rożność ſtanu dobr, i czy poczynione polepſzenia wartaią tak poważnego zaświadczenia, za którego ukazaniem tak dobry Ekonomiſta, ma bydź przez preferencye dopuſzczony do kupna czy zadzierzawienia dobr Rzeczypoſpolitey; a kiedy wtrakcie

fwoiey dzierżawy przez pomnożoną ludność, nowo dobyte role, nawozami uprawione pola, zarybnione ftawy, i tym podobne poprawy Ekonomiczne, powiękfzył dochody, iuż przy expiracyi Kontraktu nie powinien bydź oddalony od Pofseffyi, kiedy fię podeymuie wypłacać nowo wyprowadzoną intratę: iednakowo z tych wfzyftkich dochodow przez Dzierzawcę utworzonych nienależałoby fię iak połowę na Skarb rachować, refztę zaś na nadgrodę i dalfze zachęcenie famemu obrotnemu wynalazcy do użycia zoftawić.

Pufzczenie dobr przez licytacye choć może wprawdzie naywięcey przyniefie doczefney intraty, ale ieżeli ią z czafem nie zmnieyfzy, zapewne iey też nie przyczyni, a ieft wielkim właścicielow, a naybardziey Rzeczypolpolitey interefem, żeby fię gofpodarftwo polepfzyło i dochodow przybywało, czemu peryodyczna licytacya naybardziey przefzkadza; bo komuż by fię chciało podeymować tak pracowitego krzątania, które przy expiracyi mnoftwo konkurrentow przywabi, którzy dla tego famego rządnych gofpo-

darzow zwykli podkupować, że bez pracy kwitnące gofpodarftwo zaftaną, co wielka ponęta tak dla gnuśnych niedołężnikow, iako też dla łakomych chciwcow, którzy na wzor piiawek mieszkańcow i grunta zarowno wyfyffaią, a kiedy iuż znifkąd nic więcey ciągnąć nie mogą, na ten czas tenuty rzucaią. Ponęta momentalnego zyfku może do tego krefu zaślepić partykularnego właściciela, że na własne fwoie, i na potomności fwoiey ufzkodzenie, oddaie na czas dobra fwoie w drapieżne ręce iakiego nifzczyciela: Ekonomika zaś polityczna będąc wieczno trwałą, iak Kray i Naród którego gofpodarftwem zarządza, powinna też fię rządzić prawidłami, nieprzerwaną pomyślność i coraz przybywaiący wzroft doftatkow w zamiarze maiącemi, a nie może bez popełnienia wyftępku nieroftropnego marnotrawienia maiątku Narodowego, łakomić fię na naywiękfze doczefne zyfki, ieżeliby te przyfzłym dochodom były fzkodliwe, albo fprzeciwiały fię wczym fzczęśliwości publiczney. W przedawaniu nawet dobr publicznych, nie ieft rzecz oboiętna komu fię doftaną; porujnowane miafta i

popuſtoſzone Krolewſzczyzny mogą nas nauczać, z iaką oſtrożnością w tym poruczaniu rządow nad takiemi dobrami poſtępować należy, aby zapeśpieczyć mieſzkańcow przeciw wſzelkim uciſkom, któreby ich z ſzkodą Rzeczypoſpolitey wyniſzczyć i rozpędzić mogły.

Gorliwość o dobro Kraiu, iuż tyle razy unoſiła mnie do przeſtąpienia granic, które określaią ogolność opiſow Ekonomiki polityczney; to żądanie powſzechnego uſzczęśliwienia, zapędza mnie na nowo do wyboczenia ku opiſom domowego goſpodarſtwa, dla wyſtawienia tey powſzechney pomyślności, która z ogolnego zbioru tych partykularnych goſpodarſtw rolniczych dla Kraiu wyniknie, gdyby w ſzczegulności rolnictwo każdey włości do pewnego ſtopnia było wydoſkonalone.

Wyſtawuię ſobie iednę z tych wioſek na gruntach mniey płodnych oſadzoną, gdzie widok płonnych odłogow, puſtek, i nikczemnego zabudowania wzrok razi, a nędza mięſzkańcow litość wzbudza; niechże ſzczęśliwym zdarzeniem ta oſa-

da doſtanie ſię w ręce zamożnego, w wſzyſtkich wiadomościach Ekonomicznych biegłego, i czynnego Pana, któren na wydzwignienie goſpodarſtwa ani pracy, ani koſztu nie żałuie, a wyſtawmy ſobie ten kwitnący ſtan tey włości, w którey ią wprętce uyrzemy. Zaczniymy naſamprzod od zapomożenia gromady, która niech ma n. p. 20. Goſpodarzow, ci pewnikiem maią role rozdrobnione po wſzyſtkiey rozległości rozpryśnione, tak iak ie przypadkowy kaprys którego chłopa z zepſuciem laſu w pośrzod rożnych zarośli pozoſtałych, wydobył, na przemiany uprawiał (NB. bez nawozu, bo tego iak nie było, tak go też nie miał czym wozić) ugòrował, i znowu na las zapuſzczał, wydzielmy naſamprzod po pewnym wymiarze roli proporcyonowanym do zamożności, do doſtarczaiącego wyżywienia ludzi i bydła, i do nałożonych powinności w iak naybliżſzey przyległości każdey oſady; zagarnione w te łany zarośle, potrzeba dworſkim koſztem wykarczować, i w pierwſzym roku potrzeba ſię dołożyć: aby wſzyſtko należycie było poobſiewane, ſuponuie ſię że iuż ci wieśniacy opatrzeni w doſtate-

czną liczbę roboczego bydła, teraz należy ieſzcze zapomodz każdego w taką liczbę krow, trzody, chlewney i kozy &c. ile doſtatek paſzy i karmy wyżywić dozwala. Ponieważ między bydlętami żadnego rodzaiu pożytecznieyſzego dla goſpodarza, dla rękodzielni, a zatym i dla Kraiu nie maſz, nad owce, które ſamym przeyściem ſwoim grunta ſprawiaią i płodnieyſzemi czynią, więc radziłbym opatrzyć dzieſiątkiem owiec każdego chłopa, ieżeli położenie i rodzay gruntu temu owcochowu nie ieſt przeciwne. (6) Wcale nie ieſtem tak ſzczodry, abym to wſzyſtko ſzczerą darowizną miał porozdawać, a tym mniey ośmieliłbym ſię bydź tak hoynym ſzafarzem cudzego maiątku, zwłaſzcza ze nic tak ludzi nie pſuie iak darowizny, tak iak nic nad iałmużny leniſtwu bardziey nie ſprzyia. Niech każdy poddany dopoty od każdey krowy po ćwiartowce maſła i po kilka ſztuk ſera oddaie, dopoki ich wartość nie zapłaci, od owiec zaś nim ſię w tym uiści, niech do dworu odda iedną ſtrzygę wełny; ta danina wznieci w nim ſtaranność natężoną do uwolnienia ſię od tego podatku, wſzak mu ſię w zyſku zo-

ſtawuie iedna ſtrzyż, doy i przychowek, a to iedne runo ktòrego naymnieyſza wartość, więcey iak złoty uczyni, ieſt taka prowizya, która kilkanaście procentu od kapitału uczyni. Że do takiego ſtada potrzeba baranow, że dla tego aby paſanie nie mitrężyło oſobnych paſtuſzkow, należy ſię chować gromadzkiego owcarza, tego ſię łatwo domyślić; czy zaś ten owcarz ma ſiedzieć na zagrodzie przez gromadę obrobioną i opłaconą, czyli mu każdy z oſobna paſterne ma płacić to do mieyſcowego rozrządzenia należy, w które ſzczeguły dla uniknienia rozwlekłości wchodzić nie mogę, ktòrych ſię iuż więcey namnożyło, iakby ſprawiedliwa ſurowość krytyki przebaczyć mogła, a do tego muſzę dla wydoſkonalenia ledwie nie romanſowego dzieła, ieſzcze moim wieśniakom choć po kilka pni pſczoł ponadawać; te ule muſzą bydź w wſpolnym pſczelniku przez Paſiecznika opatrywane, dopoki wieśniacy nie nabędą doſtateczney wiadomości, pſzczołochowu. Z wyżey namienionych ekonomicznych zamiarow maiących za cel korzyſtne zyſki nie zaś ſtraty, łatwo ſię domyślić można, że i ta zapomoga nie darowizną nadaną bydź

powinna, lecz że się zachowa na rzecz fundatora pewną opłatę bądź w iakiey cząstce miodu, wosku, albo gotowiznie, dopoki kapitał wydany nie będzie powrocony, a dla pomnożenia trwałych dochodow można ieszcze i po wypłaceniu wydanych pieniędzy nałożyć oczkowe na te pszczoły, tak iak spaśne na bydło i owce. Niech też opłacka będzie iak naylekísza, to przez liczną mnogość tych danin, znacznie się powiększy intratę; iakiegoż dopiero podwyższenia w propinacyi spodziewać się można, kiedy chłop maiętny więcey konsumować będzie? Jeszcze nie tu koniec wszystkich politycznych operacyi tey wieyskiey monarchii, potrzeba ieszcze według okoliczności i pod ręką znayduiących się materyałow powyuczać mieszkańcow tych przemysłowych robot, które by ich zimowym czasem zyskownie zatrudnić, a od zgnuśnienia zachować mogły; niech to będzie tkactwo, stalmastwo i kołodzieystwo, szczegolnie do robienia wieyskich narzędziow i sprzętow się rozciągaiące; palenie węgli, popiołow, smoły, robienie koszow, opałek i tym podobnych rzeczy, które wieśniakow w rzeską zrę-

czność wprawuią, rozum zaostrzą i przemyślność wskrzeszą, tak że nawet rolnicze roboty z daleko większą zręcznością i pospiechem od ludzi wprawnych w rożne obroty wykonane bywaią. Własny interes pilnego doglądania rozlicznieyszych podmiotow gospodarstwa, formuie ludzi rządnych, obrotnych i do wszystkiego zdatnych, tak iak przy iednostayney grubey pracy rozum tępieie, i do nikczemności bydlęcey się nachyla, a kiedy i te prace przez zimową przerwę są zastanowione, to rolnik niemaiący żadnego bodzca, którenby go rozruchał, opuszcza się aż do naygnuśnieyszey niedołężności, i w beztroskowey nieczułości z nayszkodliwszym kości na gorącym piecu rozparzeniem, szacowne całey wspołeczności zdrowie swoie niszczy.

Niewspominam tu zasadzenie szczepow, choć sad iest iednym z nayistotnieyszych gospodarstwa Artykułem; omiiam nawet zasiewanie Koniczu, Luzerny, Esparcety, Soczowki czy Wyki Kanadyiskiey Raygras i innych trawnych roślin na formowanie Łąk kunszto-

wnych; opuścić zaś niemogę iedney z nayſzacownieyſzych roślin którą nas Ameryka obdarzyła, którey przewyżſzaiąca pożyteczność tym ieſzcze nad innemi płodami ziemi góruie, że na żadne gradobicie i rozliczne przyczyny nieurodzaiu nie wyſtawiona; ſadzenie więc Ziemniakow, tym w goſpodarſtwie potrzebnieyſze, że przy ich doſtatecznym rozmnożeniu, przy naywiękſzey nawet ludności, głodu ſię nigdy niepotrzeba obawiać, gdyż zbiorem z iednego morgu roli można iedną z nayliczniey ſzych wieśniackiey familii wraz z całym dobytkiem cały rok wyżywić, bo na pomierny urodzay, morg dobrze ſprawny, i uprawney roli wyda przeſzło 200 korcy Ziemniakow; ſzczęśliwa płodność! która podaie ſpoſoby, do utrzymania wielkiey ludności, na małey nawet rozległości ziemi, i zabeſpieczenia ſie na zawſze, od nayokropnieyſzey Klęſki, która plemie ludzkie trapić może, to ieſt głodu; lecz ſzczególnie ieden mi tylko ieſt wiadomy rodzay tych legominnych korzonkow, których tak obfity w reprodukcyi: inne gatunki mi znane nie dochodzą tey płodności.

Jeżeli goſpodarny właściciel rozciąga ſwą ſtaranność, do wieśniackiego ſwoich poddanych goſpodarſtwa, które go tylko pośredniczym ſpoſobem dotyka, iak go dopiero nięma intereſowac właſna dworſka Ekonomika, na którey powodzeniu, tak właſne iego iako też potomſtwa i naſtępcow ſubſtancya, dobre mienie i uſzczęśliwienie ſię zaſadza; z tego powodu dobry Ekonomiſta, prędzey ſię nie uſpokoi ani ſpoczynku ſobie pozwoli, dopoki wſzyſtkie Artykuły naywydoſkonaleńſzego goſpodarſtwa, nie wprowadzi, zbożne zaſiewy, kunſztowne łąki, ogrodowe, ſadowe, chmielowe i. t. d. plantacye wybornych rodzaiow, bydłochowy, pſzczelniki, zarybienie nawet naymnieyſzey ſadzawki, zabudowanie, opaſanie i zamykanie pol, łąk i laſow żywemi płotami, zgoła iego uſiłowania do tego dążyć maią, aby naymnieyſzy kawałek tey płaſzczyzny ziemi, która do niego należy niezoſtawała nieużytą. (7) Tu pewnikiem nie ieden ſię z obruſzeniem zapyta, zkąd naprędce zaraz, tyle doſtać nawozow, aby Piaſki, Płonizny i tak nazwane dąbrowy po-

maścić i do uradzayności przyſpoſobić? Na to by iſtotnie ciężko było odpowiedzieć, gdyby wnaturze procz obornikow, żadnych innych niebyło nawozow, lecz kiedy doświadczenie dowiodło, że zmieſzaniny rożnych gatunkow przeciwnych własności, zoſobna nieurodzayney ziemi, można płodną ziemię zrobić, a dobroczynna Opatrzność takie przyprawy w obfitości wſzędzie prawie porozrzucała, gdyż nie wiele ieſt takich Okolic, gdzie by ſię w mnieyſzey lub większey głębokości, niemiał znaydować Margiel, Kredawacizna, Wapno, Gips, Jeł, Glina, Torf Szlamarſki i inne ſpławiſka które płoniznom daleko trwalſzą od obornych nawozow ſprawić mogą urodzayność, toć nie chodzi tylko o wiadomość ich poznawania, o pracę dobywania i rozmiotania onych po płonnych odłogach. Mogła pracowitość ludzka, na okrycie litych ſkał Maltańſkich ziemie przez Morze z Sycylii ſprowadzić, za coż temi w Polſzcze od natury przygotowanemi przyprawami niemożna ziemi namaścić? *Querite & invenietis.* Potrafiła nieſpracowana przemyślność Hollendrow Morzu i Rzekom

wydrzeć piaſki i ſapy, a ztych roſkoſzne zrobić ſiedliſko; Genuenczycy i Szwaycarowie na niedoſtępnych powozom ſkałach, ſieią, dokąd naplecach ziemię podonoſili; przed łat trzydzieſtu pod Dreznem były ieſzcze obſzerne, wydmuchowe piaſki, których wyprowadzone z miaſta błota, i inne nawozy w pożyteczne ſady przyiemne i płodne ogrody obrociły; za coż ſię mamy dać wyprzedzić tym Narodom, których ſubſyſtencya bardziey na przemyſłowych iak rolniczych zachodach zaſadzona, kiedy rolnictwo naſzym ieſt iſtotnym żywiołem? Właściciele Kraiu Polſkiego, przezacni Ziemianie, wydrzycie dziczyznie reſztę puſtyń, uprawcie i namaśćcie waſze grunta, aby obfite wydawały płody, okryicie waſze pola licznemi ſtadami rozmaitego bydła, zabuduycie wſie i miaſta i utrzymuycie wnich iak największe zaludnienie, nieżałuycie na to żadnych trudow ani koſztow, bo te w prętce z zyſkiem ſię powrocą, i ieſzcze na wſzyſtkie wieki trwałe zprokuruią dochody, gdyż zaden Bankier, żaden nawet Marnotrawca tak gorne nieprzyrzecze prowizye, iak rolnictwo

z rozumnie łożonych kapitałow wypłaca, a tu naybespieczniey są ulokowane, bo nigdy nieprzepadną. Nietylko partykularna wasza pomyślność i dobre mienie od powodzenia rolnictwa zawisło, ale też szczęśliwość Oyczyzny, ktorey iesteście Zastępcami, Prawodawcami, i Obrońcami, na tym zawisła: niech tylko do tego kwitnącego stanu dóydzie rolnictwo, a Polska będąc maiętną i zaludnioną wpętce postronnym wcale inną wystawi postać; będzie mogła wystawić liczne woyska, obronne twierdze, i sobie u całey Europy ziednać to poważanie, ktore tak wielkiemu Krolestwu się przynależy, a honor Narodu tak iak szczęśliwość publiczna iest iedyny cel życzeń każdego Patryoty.

Kopalnie.

Niewchodząc w daremne szperanie, wiele wprzeszłych wiekach, kopanie Kruszczow i soli, Olbora od tych kopalni, albo Solowarstwo, Krolom i Skarbowi Rzeczypospolitey dochodow przynosić mogły, z tey małey mnogo-

ści kopalni które za naszych czasow dobywano, Skarb publiczny żadney iuż niemiał intraty, a po utraconych Salisfodynach prawie wszystkie te kopalnie, które ieszcze dobywano zostaiąc w rękach prywatnych mieyscowych Possessorow, albo zkoiarzonych gorniczych Towarzystw, zaczym też niewielki maią związek z Kameralnym zarządzeniem. Nayznacznieyszy w tym Artykuł zasadza się na rudzie, którą w licznych kuźnicach topią, i na żelazo fryszuią i kuią, z tych kuźnic żadne nie zostawały dotąd pod rządem Administracyi Skarbowey, procz tych co teraz dopiero, w tych dobrach Biskupstwa Krakowskiego, w których cała Ekonomika na Kuźniactwie zasadzona, na Skarb odebrano; ale że tak te Skarbowe iako też prywatne kuźnice, w bardzo szacownych pismach dostatecznie są opisane, z wytknięciem tych wszystkich popraw, i nowych fabrykatow które wprowadzić należy, około których też iuż z wielką przykładnością pracuią; więc dalsze opisy można zawiesić do tey epoki, iak rzeczone przedsięwzięcia dopełnionemi zostaną.

Wtey mało ieſzcze znaney materyi gorniczey, też ieſzcze niewiele, co dokładnego z nieiaką pewnością powiedzieć można, dopoki rozpoczęte dochodzenia Kommiſſarzow Porządkowych, natury gor ſwoich reſpektiwe Powiatow te materye nieobiaſnią, zkąd oczekiwać należy pocieſzne zapewnienie, że Litewſkie, Podolſkie i Wołynſkie gory oſobliwie też w okolicy Krzemieńca, coś więcey w ſobie zawieraią, iak wapienne, gipſowe, granitowe lub kwarcowe ſkały, albo ugrowate i kredowate ziemie, i nie ſą od natury upośledzone od tych gor, które w Generale Korczyńſkim, tak bogate wydaią kruſzce; czy z tych luſtracyi wyniknie, że zatopione gory Olkuſkie, niegdyś tak ſławne z mnogości wydanego ſrebra, ołowiu, tak litego, iako też na Gleytę kalcynowanego, oſobliwie zas galmanu, ktorego wielka exportacya niedawno ieſzcze tak zyſkowny dla Polſkiego handlu formował Artykuł, wartaią tego aby z nich wodne zalewy wyprowadzono; czy zaś w obwodowey bliſkości znaydzie ſię doſtateczny ſpadek, aby wybitą w głębiey podziemną Galleryą,

po gorniczemu ſztolą zwaną rzeczone gory oſuſzyć będzie można? czyli też tę wodę machinami oſobliwie tą ogniową machiną, którey para wrzącey wody tyle ruchu dodaie wyrownaiącego całey dzielności trzydziestu koni wypompować przyidzie? to należy zoſtawić do dalſzych decyduiących wyrokow, ktore iak ſię należy ſpodziewać pewnikiem *affirmative* wypadną; bo na Ekonomicznym ſumnieniu znieść tego niemożna, żeby iaka rzecz korzyść przynoſzącą mogła bydź zoſtawiona w martwym nieużyciu, gdyby też więcey na tym zyſkać nieprzyſzło, iak pomnożenie ludności przez ściągnienie do kraiu Gornikow, Szmelcerzow i innych rzemieślnikow Mechanicznych i Chimicznych kunſztow, i rozrzeźwienia przemyślnych obrotow narodowych, gdyż naſtręczone zarobki, tak potężną ſą pobudką, że nawet naygnuśnieyſze poſpolſtwo poruſzy i i z tey śpiączki, wktorą go leniſtwo pogrąża, ocuci. Zywy przykład tey prawdy wyſtawuie gornicza okolica Kielc, w którey przed kilkunaſtu lat żadney inney ruchawości widać nie było, procz tey, którą wyciągaią ſzczupłe

krzątania około mało znaczącego rolnictwa, na piaszczystych krzemionkach powiększey części zasadzonego. Wszystkie czynności się rozrzeźwiły wtey stronie, iak tylko za przykładną pieczołowitością, o pomnożenie pomyślności kraiowey zawsze troskliwego, dobrego Krola, otworzono w Miedzianey Gorze od dawnego iuż czasu opuszczone szyby. Nietylko w samych gorach i szmelcowniach widzieć można wielką liczbę Rodakow i cudzoziemcow krzątanie, lecz też cała okolica w grzebaniach gor okolicznych, w kształceniu i dowożeniu budowlnych materyałow i. t. d. zdaie się bydź w ruchawości poruszona, tak dalece, że nawet dzieci poganiactwem, wybieraniem, tłuczeniem i płokaniem kruszcow zyskownym sposobem się bawią. Bardzo mało iest takich kopackich i topniczych działan, którychby wtey gorniczey osadzie przemysł i czynne krzątanie Dyrektora niewprowadziło; z nowo wynalezioney kompozycyi Spiżu leią dzwony, mozdzierze małe Armatki &c. warzy się Witryol i Ałun, a niespracowany w docieczeniach nowych wynalazkow Jmć. Pan Baron

Sołdenhof, doszedł nieznany dotąd sposob fabrykowania gatunku Gleyty z nieużytecznych na nic mieszanin kruszcowych, która na wyszklenie naczyń glinianych naydoskonalszą podaie polewę, a przeto oszczędzi Garncarzom niemało drogiego czasu, którego na kalcynowanie (bardzo zdrowiu szkodliwe) i wytarcie rożnych kruszcowych materyałow trwonić muszą, co ułatwi i pomnoży tę iedyną exportacyą rękodzielnych rzeczy, iakiemi są gancarzow okolicy Cmielowa towary, które z naszego Kraiu w rożne strony i nawet aż do Afrykańskich brzegow wyprowadzone bywaią. Ta fabryka dla swoiey pożyteczności warta, aby wszelkiemi siłami była wspartą, osobliwie aby była w stanie założenia Hamerni, do wykucia miedzi na rożne naczynia osobliwie też na fabrykowanie kuponow dla Mennicy na miedzianą monetę, na ciągnienie drotu i. t. d.

Pomimo tych pożytkow, które Kray ma i mieć może, z dobywania rożnych kopalni, przody wszystkiego należałoby wszystkich usiłowań zażywać do kusze-

nia się o znalezienie soli, bez ktòrey iako rzeczy pierwszey potrzeby żadnym sposobem obeyść się nie można. Między przedsięwzięciami znakomitemi do tego dążącemi celu (nie rachuię w to te grzebaniny powierzchowne, ktòremi na poszlakę iakiey słoności pod wierzchnią pokrywą ziemi w tylu mieyscach chciano litą solną skałę dobyć) iest ta kosztowna kopanina, ktòrą w okolicy Krakowa pod Krzesławicami kosztem także dobroczynnego Krola, wszystko na dobro publiczne poświęcaiącego, była przedsięwzięta; postawa tych Szybow wzięta w dyrekcyi ciągu tègo ogromnego opłazu Solnego, ktòren w całym przeciągu od Czarnego Morza, aż do Wieliczki w licznych mieyscach oznaki swoiey exystencyi wyiawia, coż kiedy na nieszczęście gwałtowne wodne zalewy niedopuszczały przebicia tey grubey warsztwy ziemi i opoki, ktòra ten Skarb pokrywa? Zyczyć należy, ażeby ta Patryotyczna Kompania, ktòra pod Rączkami w Chęcińskim, na Sol kopie, dopięła tak zbawiennego celu, ktòremu nawiiaiące się gatunki ziemi kamieni i rożne oznaki spławisk morskich wielkie podobieństwo maiących z temi kopalniami, po

Salisfodynach się znayduiącemi, wcale nie zdaią się sprzeciwiać, choć też znacznieysze oddalenie od Wieliczki i Bochni osłabia nieco te spodziewaną pewność, ktòrą w zakrytey przed oczami ludzkiemi materyi przez Analogią konkluduiąc spodziewać się można. Znaczniey ku Bochni zbliżona iest kopanina zwana Strasniowska, w Wiślickim pod wsią Gumiennicami rozpoczęta, wprost od rzeczonego Miasta ledwo o siedm mil oddalona, i w prostości tey samey linii położona, ktòra dyrekcyą wiadomego ciągu od wschodu południowego ławy solney od Wieliczki, załomkiem ku Bochni na Pułnoc zwraca. Gora Strasniowska pod szerokością Geograficzną 50° 48° a w długości od Merydyanu Warszawskiego mało co usunięta, około sta sążni, nad horyzontem tey Stolicy wyniesiona w ułożeniu warsztw kopalnianych, tak wstłoczoney do rożney gęstości tey ziemi, ktòrą Solarze Hałdą nazywaią, i ktòra bezodmienie w całey głębokości iednostaynie się nawia, iako też rozmaitych materyi do rożnego stopnia twardości zkamieniałey, zgoła Gips, Selenit, Kis, rożne krzysztaliza-

cye, Bitumina i wſzyſtkie materye rożnemi Solami mineralizowane, które tylko litą oczkowatą Sol poprzedać lub iey towarzyſzyć zwykły, tu ſię znayduią; a ziednoczone te wſzyſtkie oznaki, które tylko z niejaką niezawadnością exyſtencyą ſolney ſkały zapewnić mogą, w tak ſzczęśliwey ſą pozycyi, gdzie w ſtusążniowey głębokości ieſzcze żadne wody nie przeſzkadzaią, a ukazuiąca ſię coraz większa ſuchość nie każe ſię obawiać tych zalewow, w dalszym Szybu opuſzczeniu. Lecz kiedy żadne ludzkie przewidzenie wyznaczyć nie zdoła wymiaru reſzty tey warsztwy, która ten ſzukany Skarb ukrywa, ſluſznie należy ſię obawiać, aby nayżywſza gorliwość patryotycznego fundatora w prokurowaniu ſwoiey Oyczyźnie tak pożądaney potrzeby poniewolnie nie oſtygła, zwłaſzcza, że kunſztowne machiny, trąby i ogniociągi, dla wyprowadzenia zaduchu ſą nie mało koſztowne, z iakimże dopiero co raz większym pomnożeniem Wind i Kołowrotow, tak końſkich iako i ręcznych, przychodzi teraz z takiey piętrami przedzieloney głębi, z wielką trudnością wyſtrzelane od litego Calcu

gruzy do gory wyciągać? do których roboczych koſztow przyłączywſzy wartość prochu, światła i inne potoczne wydatki, iuż ledwo każdy kubeł ziemi wyrownywaiącą wagą pieniędzy wywindować przychodzi; lecz pomimo przeſadności tego wyrazu takie przedſiewzięcie nayznakomitſzy maiątek nadwerężyć może. Zyſkowna korzyść którą ſzczęśliwe uſkutecznienie takiego dzieła, na cały Kray ściągnie, ieſt nader intereſſuiąca całą publiczność, aby w dokonaniu tak chwalebnego przedſięwzięcia Jmć Pan Hrabia Tarnowſki, wſzyſtkiemi ſiłami z ſtrony Naywyżſzey Zwierzchności i Narodu był wſparty, gdyby ſię też nawet miało uchybić zamierzonego celu w znalezieniu Oczkowatey Soli, to za zbliżeniem ſię do pierwiaſtkowego Calcu koniecznie natrafić ſię muſi na ſkład inney natury bogatych kruſzcow, których przyrodzone uciążenie w tey przedziałowey płaſzczyźnie między niewzruſzoną początkową, i od potopow napławioną materyą złożyło; wreſzcie nie tylko dla ſamey ciekawości, ale też dla rzeczywiſtych ztąd mogących wynikać pożytkow ieſt rzecz bardzo intereſſuią-

ca, aby ſię nieco poznać z głębſzemi wnętrznościami naſzey ziemi, do czego rzadkoby gdzie znaleść ſzczęśliwſzego mieyſca, iak to gdzie ſię żadnych zalewów obawiać nie potrzeba.

Za pilnym przeluſtrowaniem naſzey Ziemi pewnikiem odkryie ſię więcey źrzodeł ſłonych, nad te, które nam dotąd wiadome, których ſłoność tak ieſt ſzczupła, że bez gradyerowania, wywarzenia nie ſą warte, a rzadko podobno gdzie ſię znaydzie przy zakładaniu iakiego ſolowarſtwa, w Entreprenorach tak oświecona w tych wiadomościach umieiętność przyłączona do tak ogromnych Kapitałow, ktoremi Jmć Pan Graf Beuſt pod Buſkiem tak piękną i pożyteczną wyſtawił fabrykę. Opatrzna natura w niczym Kray naſz nieupośledziła; mało ieſt gatunkow ſoli, którémiby w rożnych mieyſcach ziemię i opoki zaſycone nie były; Łupnik Ałunowy i węgle Ziemne tą ſolą przeniknione, kiſſy i iełki witryoliczne czekaią tylko wyługowania i krzysztalizowania, tak iako od Natury ſaletrą obdarzone, albo od ſztuki do tey ſaletrzyſtości przyſpoſobione ziemie pomnożenia Maydanow oczekuią. Siarka w rożnych mieyſcach, tak w Markaſitach, krzyſztalizacyach i Kiſſach, iako też w innych kopalnianych materyałach podoſtatkiem ſię znayduie, a tak z rzeczonych Minerałow, iako też z opoki ſiarką przekrapianey z wielką łatwością tę palną do robienia prochu i rozlicznych fabrykat tak potrzebną materyę wyſmażyć można.

W ſpomnionych wyżey okolicach Olkuſza, i Miedzianey Gory prawie wſzyſtkie metalowe i pułmetalowe kruſzce (procz Złota Platyny, i Cyny) ſię znayduią. Natężona zaś pilność w ich ſzukaniu, pewnikiem ich coraz więcey z ziemi wydobędzie, i na rożne fabrykaty obroci, między którémi fabrykatami byłaby iedna z naypotrzebnieyſzych przerobienia Ołowiu, ktorego w tak wielkiey mnogości mamy, na Szyferweis, Minię &c. ktorych farb rożne rękodzielnie tak wiele potrzebuią. Pomiiam tu niektóre mniey w względzie Ekonomicznym znaczące Artykuły gornicze, iako to kamienie na rożne potrzeby wykſztałcone, oſobliwie też tych drobnieyſzych Kleynotowych kamykow, którym wytworne iakieś uprzedzenie tak wygurowaną war-

tość nadało, choć naszym górom i na tych cackowych nie zbywa kamieniach, gdyż Topazow, Agatow, Kalcedonow, Ametystow i inne niższego rzędu krzyształowe kamienie; a może nawet by się co gatunkow pierwszey godności znalazło, lecz te miłośnikom błyszczących Kleynotow zostawuię, gdyż tylko o rzeczywiście pożytecznych materyach traktować przedsięwziąłem.

Rękodzielnie.

Pomimo pierwszeństwa i tego przewyższaiącego pomieszczenia na pierwszym mieyscu, ktore rolniczey Klassie sprawiedliwie należy, przecież niechciałbym w niczem pokrzywdzać Klassę przemysłową, i owszem chciałbym zniszczyć ten zarzut na rękodzielnie włożony, iż nic nowego nie tworzą, ani bogactwa Kraiowe nie pomnażaią, iak to, między innemi utrzymuie ieden z nayrozsądnieyszych Autorow, ktoren z taką dokładnością w małym dziele całą naukę Natury, Polityki, Ekonomiki i Narodow prawa wyłuszczył, i w tey zwięzłey krotkości dale-

ko więcey pomieścił iak w nayogromnieyszych foliałach znaleść można, ktore o tey materyi traktuią. (8)

Gdyby tylko mowa była o wykształceniu tych materyałow, ktorych rolnictwo produkuie, to by pod nieiakiemi warunkami temu przyświadczyć można, choć bez wątpienia coś więcey do kraiu gotowizny wniydzie za wyprawne skury, sukna, płutna i t. d. iak za surowe wywiezione te same skury, włokno i wełnę; wszak nawet można sobie wystawić tak do reprodukcyow rolniczych niezdatny zakąt dla nieużyteczności gruntu, przez rzemieślnikow zamięszkany, ktorzy pierwsze materyały z postronnych okolic nabywać muszą, a przecież za przedane fabrykaty ściągnęliby zamianą żywnoście i gotowiznę, a zatym nowe bogactwa w tę od wszystkich produktow ogołoconą krainę, za samą robotę wprowadzaią. Taki przykład nam wystawia Hollandia, ktora Prowincya mało co reprodukcyinych wydaie płodow, a tak liczne kupiectwu podaie fabrykaty, z wykształconych cudzych materyałow. Zaprzeczyć

nie należy, że ſtan takiego Narodu na żadney ſtałey zaſadzie ſię niewſpiera, i od bardzo wielorakich zawiſł przypadkowych zdarzeń, a wſzelako nawet ſuponować nie należy, aby ſię kiedy wſzyſtkie tak ziednoczyć miały, aby do ſzczętu obalić mogły takie poſtanowy; wſzak w narodzie ludzkim tyle ieſt profeſſyi, których ſpekulacye na uprzedzeniu i imaginacyi, niechcę mowić, na przewrotności i głupſtwie zaſadzone, a Alchimii, Magnetysmowi, wrożbom i innym Szarlataneryom, tak wiekuiſtą trwałość zapewnić można, iak Kowalſtwu; lecz dla okazania że przemyſłowa klaſſa nowe doſtatki i bogactwa tworzyć może, wyſtawmy ſobie iaką oſadę na iakiey ſkaliſtey gorzyſtości ulokowaną, i wſzelkich płodow pozbawioną. Niech że pracowity przemyſł tych mięſzkańcow ſkały ſwoie pofabrykuie na cioſy, poſadzki, kamienie młyńſkie, brzuſki, oſełki i. t. d. Marmury zaś na ſtatui, kolumny, wazy, blaty ſtolikowe, niech nareſzcie glinę ſwoię wyfaſonuie na faianſe albo i proſte garncarſkie naczynie i niech one węglami ziemnemi (ponieważ im drew

iako płodu roślinnego zoſtawić w tey ſuppozycyi nienależy) wypalą, pytam ſię, czy to niemoże ſię nazywać tworzenie nowych bogactw, wſzak to w takowe fabrykaty niewchodzą żadne reprodukcyine płody. Nie mniemam aby ſię kto miał obawiać iakiego dla całości okręgu ziemnego uſzczerbku z tego ubywania, boby niemuſiał mieć żadnego wyobrażenia o ogromney wielkości tey ſpheryczney bryły; to formowanie czegoś z grubey nieforemney materyi, do właſnego upodobania, choć też żadnego do pokarmu ſłużącego żywiołu uplodzić niepotrafi, pomnażaiąc rzeczy potrzeby lub wygody, przez to ſamo też doſtatki pomnaża; i zaledwo bardziey na nazwiſko tworzenia nie zaſługuie iak te rolnicze uſiłowania, wymuſzenia z ziemi płodow, które dopiero czas i przyrodzenie do doyrzałości doprowadzić muſzą; że zaś iſtotnie ſą potrzebnieyſzemi tego nikt niezaprzeczy.

Obſzerne wywodzenie wſzyſtkich koryści które na rolniczą klaſſę od rzemieślniczego przemyſłu i obrotności tak co do odbycia ſwoich płodow, iak też

do nabycia ſprzętow, odzieży i innych domowych potrzeb, ſpadaią; tym mniey potrzebne, im powſzechniey ta prawda ieſt znana, zwłaſzcza w rożnych Okolicach naſzego Kraiu, aż do przykrości uczuć ſię daie ta niewygoda, że rzemieślnikow, albo wcale doſtać niemożna, albo też tylko tacy ſię nawiiaią, ktorym za zepſucie materyałow zapłacić potrzeba. Wiem ia że naſz Kray nieieſt tak z rękodzielni i rzemieślnikow ogołocony, iak niektórzy Cudzoziemcy w ſwoich opiſach z powodu, że przy gościńcach rzemieślnicze warſztaty i Kramice niewidzieli, na domyſł twierdzić ſię osmielali; takie na pocztowym powozie zanotowane obſerwacye tym mniey ubliżaią Kraiowey ſławie, im mniey bywaią czytane, ale iak wyglużować tę na Kray tak nieſłuſznie rzuconą potwarz, że w nayludnieyſzey Prowincyi w ktorey za Polſkiego panowania ſztuki i kunſzta naybardziey kwitnęły, Krawiec albo Szewc przy zaieździe był Artyſta bardzo rzadki: iż potrzeba było według powieści Fryderyka II. w miaſtach tey nieſzczęśliwey okolicy oſadzać Krawcow, Aptekarzow, Ste-

Stelmachow, Stolarzow i Mularzow, ſą to właſne ſłowa tego Krola w czwartym Tomie pozoſtałego dzieła, do potomności powiedziane; naſzey publiczności wprawdzie wiadomo, że nietylko miaſta prowincyi Pruſkiey napełnione były bardzo dobremi rzemieślnikami, wſzelkiey profeſſyi, ale nawet po wſiach ſię ich wielka liczba znaydowała, lecz na zagranicznych umyſłach takie malowanie o Polſzcze niebardzo podchlebne uczyni wyobrażenie. Niewiem czy przy tak wielkiey teraz płodności dowcipu z niezmierney liczby Autorow, znalazł ſię iaki gorliwy obrońca ſławy Narodu, aby to udanie doſtatecznie zniſzczył; to wiem z właſnego widzenia, że ta Prowincya przed ſamym zabraniem ieſzcze napełniona była rzemieślnikiem, chybaby przy zaieździe przed nowym panowaniem albo przed rekrutowaniem rzemieślnicy pouchodzili, że ich Krol Pruſki niewidział, albo też przez tak zelżywe nietylko w wſpomnionym pismie, ale też w rożnych liſtach do P. P. d'Alembert, de Voltaire i innych Filozofow piſanych, tego kraiu wyſtawieniem, chciał gwał-

towność takiego zaboru nieiako uſprawiedliwić, że go z barbaryzmu i z ſtanu dzikości wydziera, gdyby naiazdy i wydzierſtwa kiedy mogły bydź uſprawiedliwione, (9) choćby też udawane pozory, na ſzczerey prawdzie a nie na fałſzu zaſadzały ſię.

Niedawnemi czaſy były wprawdzie takie zakąty, gdzie w ſamey rzeczy pokazanie ſię iakiego rzemieślnika było ziawieniem i teraz choć iuż wſzędzie rożni profeſſyoniści poobſiadali, przecież daleko ieſzcze do tego, aby ich nawet iuż tyle było, ile na zrobienie tych rzeczy potrzeba które ſprowadzać ſię niedaią, ale ich potrzeba koniecznie na mieyſcu zrobić. Wiadome mi ſą chwalebne uſiłowania niektórych patryotycznych Obywatelow, wprowadzenia w ſwoich dobrach rożnych fabryk i rękodzieł, z których bardzo wiele pomyślnie ſię udały, a na korzyść kraiu i wiekopomną ſławę czynnych Fundatorow w kwitnącym ſą ſtanie; niektórych tey gorliwości o promowowanie ſztuk i kunſztow a pomnożenie przez to poſpolitego dobra, przezacnych Zie-

mianow, tak daleko ta życzliwość ſwoiey Oyczyznie unoſiła, że całe miaſta na puſtych mieyſcach z gruntu powyſtawiali, między temi tylko iedną tey natury nową Oſadę w Poznańſkim nad Wartą wſpomnę. Poſpiech z którym zabudowanie i zaludnienie tey Oſady naglono, przez hoyny ſzafunek Jmć. Pana Bnińſkiego, Sędziego Ziemſkiego Poznańſkiego, tak był raptowny, że nieprzyſzło ieſzcze temu Miaſtu przyzwoitego nadać nazwiſka, gdyż czynny fundator napełniony Patryotyczną gorliwością, pomnożenia iſtotney korzyści kraiowey, mniey był troſkliwy o wybor pięknie brzmiącego imienia, iak o założenie warſztatow, bo iuż wſzelkie fabrykaty z materyałow kraiowych w obfitości doſtać można, choć też nie ieſt ieſzcze decydowane, czy temu Miaſtu przypadkowo od nowego moſtu nadane imie Neubrük zoſtanie, czy też Krasnobrzeg albo Wartoſław na potym zwane będzie.

To i inne liczne nowſze miaſt i fabryk zafundowania, obcych rzemieślnikow do Kraiu ſprowadzenie i Kraiową młodź w

kunſztach ćwiczenie, pokazuią w prawdzie pomnożenie rękodzielni i rzemieślnikow w Kraiu i wzroſt ſztuk i kunſztow, ale ztąd wcale nie wynika, abyśmy ſię iuż mogli chlubić, kwitnącym ſtanem rzemioſł i kunſztow, bo dopoki tylko będę widział ſkłady, ſklepy i kramnice nie innemi towarami napełnione tylko Zagranicznemi, a nawet Wozy, koſze i tłomoki wędrownych Kupcow i Kramarzow nie uyrzę tylko cudzemi fabrykatami zapakowane, to pomimo moiey gorliwości, o ſławę moiey Oyczyzny, śmiało powiem, że Kray nie ma rękodzielni, i że te wſtawione nowe fundacye nie mogą bydź nazwane tylko początkowe probki, dopoki przynaymniey połowę potrzeb Kraiowi nie doſtarczą. Po utraconey Gallicyi z ordynaryinych drelichow, żadnych innych nie widać iak te, co z okolicy Jędrychowa pochodzą, a przy tak ogromnych laſach mało co gdzie pięknego ieſzcze ſzkła mamy procz tego co z Czech i Sląſka po Kraiu rozwożą; gdzie ſię zobaczy po Prowincyach inſzych farfur iak Angielſkie? choć mamy iuż nie mało fabryk tego naczynia, oſobliwie ta wydoſkonalona fabryka, któ-

ra na tak wielką korzyść dla Kraiu i wiekopomną ſławę fundatora ieſt w Korcu założona. Choć nam na bardzo dobrym żelazie wcale nie ſchodzi, wſzelako Rzemieślnik ieſzcze zagraniczne naczynie używać muſi, a łąki Styryiſkiemi koſami ſieczone bywaią, a do znacznie zagęſzczonego ſpławu na Wiśle, aż do tego czaſu niemal wſzyſtkie ſzkutne ſznury i liny z Gdańſka ſprowadzono, choć mamy tak wiele konopi w Kraiu, a o żadnych rzemieślnikow mniey trudno iak o powroźnikow; ale maiątki rzemieślnikow rzadko kiedy tak ſą doſtatne, albo ich rozum w tym ſtopniu oświecony, aby mogł obiąć wſzyſtkie do tego ſię ściągaiące ſpekulacye do handlu ztąd wynikaiącego ſię rozciągaiące, aby takie przedſięwzięcia mogły bydź uſkutecznione, i aby ſię w powodzeniu miały zyiścić i wyniknąć te korzyści w zamiarze miane, zaczym też takie Entrepryzy nie mogą bydź przedſiębrane tylko od Negocyantow handlowych z profeſſyi, albo od maiętnych Obywatelow, ktorzy ſię poświęcaią działaniom tak zyſkownym dla nich ſamych w ſzczegulności, i dla całego Kraiu lub Okolicy w ogolności. Wieleż

to u nas nie ſpełzło pożytecznych tego rodzaiu przedſięwzięciow, dla tego, że Maſſa funduſzow była niedoſtarczaiąca i uproporcyonowana do tych ſtrat, które w pierwſzych latach każda nowa fabryka koniecznie ponoſić muſi, nim rzeczy tak dogodnie ſię uſzykuią, że ſię z nayınnieyſzym koſztem naywięcey ſkutkow ſprawować może, których utrzymanie konkurrencyi zadawnionych rękodzielni fabrykatom wyciąga, albo też nie była dobrana przyzwoita oſada takim uſtanowom, aby podorędzie materyałow, tanność naymu, łatwość transportu, ſnadność odbytu fabrykat, i inne okoliczności ku korzyści rękodzielni ſię ſkłaniały, bez których Awantażow nie łatwo ſię nowo założona fabryka utrzyma. To zaś co naybardziey ſię ſprzeciwia powſtaniu Manufaktur, ieſt utrudniona wnętrzna w Kraiu kommunikacya, kiedy tak iak dawniey to ſpołkowanie, ani wygodnemi gościńcami, ani ſpławem po rzekach i kanałach nie ieſt ułatwione, tak że między Prowincyami iednego Państwa, ieżdżące furmani, wędruiące rzemieślniki, i cyrkuluiące gazety, żurnale, uwiadomienia i inne litterackie pisma, nie tyl-

ko z ſamey Stolicy wychodzące, lecz z wſzyſtkich zakątow donoſzą, gdzie może bydź zyſkowne nabycie lub odbyt iakiego materyału lub towaru. Dawniey w Polszcze tak kommunikacya była przerwana lub zaniedbana, że częſto w ościennym Woiewodztwie nie wiedziano, co za materyały i fabrykaty w drugim Woiewodztwie ſię znaydowały, a Kupcy i Kramarze przyzwyczaieni do Zagranicznych towarow, nie przeſtawali okolice zarzucać cudzemi fabrykatami choć też iuż w Kraiu tego gatunku rzeczy robiono; znaydowało ſię nawet tak upornie przywiązanych do dawnego przyzwyczaienia, że dla tego aby im powſtaiące nowości, dawnych ułożeń nie przerwały, i ſposob kupczenia nie przeformowały, złośliwie ſprzeciwiali ſię nowym rękodzielniom, i onym wyrządzali te wſzyſtkie podſtępy, które tylko do ich zniſzczenia dążyć mogły (z doświadczenia mowię, bom ſię na to zapatrywał.) Dopoki ſię nie wpoi w wſzyſtkie umyſły tę maxymę, że utrzymanie rękodzielni ieſt intereſſem Narodowym, i że każdy Obywatel z życzliwości dla ſwoiey Oyczyzny, powinien w ſwoiey partykularności, tyle ſię do

ich utrzymania lub wydzwignienia dokładać, ile tylko iego mu pozwala udolność: i dopoki tylko oziębła oboiętność nad temi założeniami, i wyborem fabrykatow z szczegolną preferencyą dla towarow lepszych i tańszych trwać będzie, dopoty się też rękodzielnie nie zagęszczą, ani te które iuż są założone, się nie wydoskonalą, a nawet z wielką trudnością się utrzymaią, bo niepodobna, aby do pierwszego razu doszły tego doskonałości stopnia nowo zafundowane rękodzielnie, którego maią fabryki dawnego założenia, i żeby im w konkurrencyi bez iakich osobliwszych mieyscowych korzyści i faworyzowania, rownią utrzymać mogły; na zniszczenie iakiey nowey fabryki, nie potrzeba żadney inney przeciwności, tylko zupełnego niedbania o iey fabrykaty: z licznych przykładow którebym na poparcie tego mniemania mogł przytoczyć, wspomnę tu szczegolnie przypadek upadku fabryczki wprawdzie nic nieznaczącey, z którego iednak konkludować można, do tych przyczyn, które znacznieysze zniszczyły manufaktury. W Okolicy Kielc zabiegliwy mieszczanin rozpoczął fabrykowanie

oleyku terpetynowego, i ten do maści i smarowideł bydlęcych, osobliwie też owiec, których bez tegoż lekarstwa od parszywości zachować nie można, iako też do malarskich pokostow wchodzący tak potrzebny oleiek, w bardzo dobrym gatunku za bezcen przedawał, ale że mało kto wiedział o tey fabryczce, żenie łatwo się komu chciało po potrzebną odrobinę daleko posyłać, kiedy w bliskiey Aptece, choć też dziesięcioro drożey tego mogł dostać, zaczym ten przemyślny rodak dla niedostatku odbytu, przymuszonym był zarzucić tak chwalebne przedsięwzięcie. Jakież w reszcie u nas są zachęcenia do wydoskonalenia rzemiosł? pospolita pogarda stanu rzemieślniczego, preferencya tanności rzemieślnika i fabrykatow bez względu na większą doskonałość, ostre zafuknienie niedotartego stopnia doskonałości, które początkowy professyonista mieć nie może, zamiast łagodnego na drogę poprawy naprowadzenia przez skromne wytknięcie wad i podanie sposobow do onych poprawienia, nakoniec poruczenie przemysłowey Klassy przypadkowemu losowi bez troszczenia się o powodzenie, obyczay-

ność, i postępek w wydoskonaleniu Rzemieślnikow, to nie są sprężyny któreby przemysł wskrzeszały, gdyż bez osobliwszey pieczy rządow, wsparcia Narodowego, i oświecenia Literackiego rękodzielnie i rzemiosła nie powstaną, ani się wydoskonalą, bo Klassa rzemieślnicza nie ma do tego dostatkow ani oświecenia. Nie można zaprzeczyć niskiey Klassie rzemieślnikow zaszczytu rożnych wynalazkow i wydoskonaleń, ale też większa część tych dowcipnych inwencyi, które ludzkiemu rozumowi honor czynią, nie mogły wyniknąć z ograniczonych rzemieślniczych rozumow, lecz są wynalezione przez uczonych natury badaczow, albo od nich wydoskonalone, gdyż rękorobstwo samo sobie zostawione nie wiele co nowego utworzy, lub wydoskonali, ieżeli mu gruntowna teorya i nauki na pomoc nie przybędą; ztąd wynika potrzeba aby oświeceńsza Klassa udzielała swoich uczonych przestrog wykonawczey Klassie pracownikow, która tego światła pozbawiona z własnego domysłu, nigdy nie zdoła doprowadzić swoie dzieła do tego stopnia wydoskonalenia, który ich nad inne tego rodzaiu fabrykaty wynosić może, o-

sobliwie też co do foremności, kształtu, ładności pozoru, powabności figury, zgoła tych wszystkich piękności, dogodności w używaniu, i inne użyteczne lub modne zalety, które towary rożnego rodzaiu tak powabnemi czynią; te zapewne nie łatwo kiedy pierwsze początki powezmą z wynalazkow rzemieślniczych, gdyż na takie wytworzenie potrzeba wybornieyszego gustu, i większego światła, którego rzemieślnik prosty mieć nie może; należy więc wezwać w ogolności rady i czynności każdego Obywatela, do kontrybuowania swey cząstki w promowowaniu tego przedsięwzięcia, aby nasze materyały w domu wykształcone bydź mogły; abyśmy za cudze fabrykaty, iak naymniey pieniędzy z Kraiu wywozili; aby przemysł, obrotność i pracowitość w niższych Klassach Narodu wzrastały, i doprowadziły wszystkie okolice Państwa do dostatkow, i obfitego opatrzenia w wszystkie potrzeby i wygody, gdyż to iest iednym z nayważnieyszych interessow Rzeczypospolitey, a zatym iest obowiązkiem każdego Obywatela, aby się nim zatrudniał.

Nie tylko tu chodzi o to, aby w Miasteczkach znaydowało ſię tyle Sloſarzow, Stolarzow, Cieśli, Stelmachow, Mularzy, Bednarzy, Rymarzow, i innych rzemieślnikow, ktòrych roboty zdaleka Kramarze doſtawić nie mogą, tyle ile mieyſcowa i otaczaiącey okolicy potrzeby wyciągaią, i żeby każda wieś opatrzona była Kowalem, a cała okolica tylu tkackiemi warſztatami, ile na grube wyrobienie przędzy potrzeba, boć przecie żadna okolica zupełnie z takich rzemieślnikow, nie ieſt ogołocona, lecz tu ieſt mowa, żeby materyały wſzyſtkich trzech dzielnic narury, tak kopalniane, roślinne, iako też źwierzynne w iak naywiękſzym ſtopniu doſkonałości wykſztałcone i na pożytek obracane były, tak żebyśmy bez wſzelkich cudzych towarow, których pierwſze materyały u nas ſamorodnie ſię znayduią, albo kunſztownie płodzone bydź, nie tylko ſię obeyść mogły, ale ieſzcze coś z Kraiu wywozić mogli.

Gdy ſię rękodzielnie dzwigną do tego kreſu, iż po doſtarczeniu na potrzeby domowe, narzędzia, odzieży, i innych pierwſzych potrzeb proſtotnego

życia, iuż by ſię krzątały około wytwornieyſzego wykſztałcenia fabrykatow do przyozdobienia pokoiow, wypiękrzenia ſtroiow i innych przyſtoynego przepychu i wygody rzeczy, iuż na ten czas do foremnieyſzego ich wykſztałcenia potrzeba zaciągać rady i przepiſow, nauk i wytwornieyſzych ſztuk i kunſztow, oſobliwie też tey wyborności guſtu, ktòrego u proſtych rzemieślnikow nawet ſzukać nienależy. Jeżeli takowe fabrykaty maią mieć nad podobnemi rzeczami przewyżſzaiącą powabność, która by im była zaletą do prętkiego odbytu, przemyślne docieczenie uczonych może wyznaczyć wielość i iakość materyi wchodzące wte fabrykaty, i przepiſać tę formę którą wygodne używanie wyciąga, a cierpliwa pracowitość rzemieślnicza ich ſporządzić, na moc i trwałość; co zaś do wyznaczenia figury naykſztałtnieyſzey, przekryślenia deſſeniow nayprzyzwoitſzych i wzorow naypowabnieyſzych, ſwiętnych i przyiemnych kolorow naylepſze dobranie, do tego przyrodzonego guſtu potrzeba; kto zaś ten dar natury w przewyżſzaiącym ſtopniu poſiada, ieſt ta rodu lu-

dzkiego nayprzyiemnieyſza płci pięknej połowa. Zaklinał was Patryotyczny Autor Uwag nad życiem Jana Zamoyſkiego, przezacżne Damy Polſkie, abyście bogatych ſtroiow z wielkim koſztem z Zagranicy nieſprowadzały ia zaś wzywam waſzey protekcyi dla Artyſtow i Rzemieślnikow, abyście ſię ich rękodzielniami opiekować raczyły, czynnościami ich, waſzym światłem i wybornym guſtem kierowały, wſzyſtkie ſwoie ſtroie przyzdoby i ſprzęty ſame ſobie w Kraiu tworzyły. Skoro tylko raczycie zaſzczycać poważną ſwoią opieką manufaktury, które iuż bydź mogą, albo na potym będą w Kraiu, iak tylko Kraiowe fabrykaty właſnym używaniem upoważnicie, i onym przywiley modności nadacie, tak wprętce Oyczyzna w rękodzielnie ſię zapomoże, fabrykaty ſię wydoſkonalą i wypiękrzą; ſkoro też czaſem na pochwałę dzieła rodackiego rzemieślnika, to tak wiele znaczące, naywyżſzą pochwałę wſobie zawieraiące modne ſłowo *Ładne* z pięknych uſt waſzych wynidzie i kraiowego profeſſyoniſtę, do ſławy zagrzeie, choćby też w pierwſzych po-

cząłkach iego robota niewyrownała dziełom Francuzow, to go łagodne przeſtrogi prędzey poprawią iak zwyczayne przykre wyrazy: *Pfe Szpetnie, Brzydko*, które go w roſpacz wprawuią że o ſwoim wydoſkonaleniu powątpiewaiąc, iuż nawet do tego żadnych krokow nie tentuie. Nie mam w ſobie tyle prożney chluby, żebym ſobie miał podchlebiać, aby ten nieforemny Zbior ſuchych ekonomicznych obſerwacyi miał ſię doſtać w śliczne ręce, ale przecież ſię może znaleść pośrzedniczy refferent, który to moie i Oyczyzny żądanie Damom przełoży.

Gdybym ſię nie tak rozwlekło był wtey materyi rozſzerzył, wyſzczegulniłbym tu dla założenia niektórych potrzebnieyſzych rękodzielni te przepiſy, których ſię przy takich uſtanowach wſtoſunkach do materyałow, tranſportow i innych okoliczności zachowywać zwykło, i wytknąłbym te okolice wktórych nayfortelniey rożnego rodzaiu fabryki by mogły bydź założone, ale obawiam ſię wycięczać cierpliwości czytelnika tak nudną materyą, zwla-

ſzcza żem iuż nadwſzelkie zamiary ogolney Ekonomiki, wyboczeniem w rożne ſtrony za temi ſzczegołami ſię zapędzał.

Naywiękſzą ſpoſobność do wprowadzenia znacznych Manufaktur maią Zakony maiętne, gdyby z ochoczego patryotyzmu albo z prawodawczych przepiſow do tego nakłonione zoſtały. Zmarły Krol Pruſki Szląſkim Prałatom i Zakonnikom rożne rękodzielnie ponarzucał, na których oni nic nietracili. Niech naydawnieyſzy Zakon S. Benedykta wſkrzeſi dawną ſwoią ſławę, kiedy wpierwſzych wiekach ſwoiey uſtawy nietylko nabożeńſtwem, adminiſtrowaniem ołtarzow i naukami ſię zabawiał, ale też Puſzcze i dziczyzny na urodzayne pola, owocowe ſady i zaludnione oſady przeſtwarzał, i ieſzcze te pobożne i pracowite Zakonniki rękodzielnemi robotami ſię zatrudniali. Europa temu niegdyś tak świętemu i ludzkości pożytecznemu Zakonowi winna zachowanie Nauk, kunſztow i rożnych rękodzielniow, że ie woienna zaiadłość ſrogich barbarzyńcow w tych burzliwych

wiekach z tey części świata zupełnie niewypędziła, i że świętość tych ſiedliſk nawet od Barbarzyńcow reſpektowana, ſłużąc za ſchronienie wielkiey liczbie cnotliwych ludzi zachowała onych przy życiu, że morderſka wściekłość Europę, do reſzty niewyludniła. Niech w tak chwalebne ślady poprzednikow ſwoich dzſieyſi Synowie S. Benedykta wſtępuią, choćby im też co na korpulencyi i otyłości ubyło, ale im przybędzie na zaſługach przed Bogiem, Oyczyzną i ludzkością; ſtawſzy ſię tak pożytecznemi wſpołeczności, z iednaią ſobie błogoſławieńſtwo wſpołżyiących i ſławę u potomności.

Niech mi ſię godzi wymienić niektóre tey natury działania, które w tych dobrach zakonnych mi wiadomych Klaſztorow, z przyzwoitym przyſtoſowaniem do położenia i mieyſcowych Materyałow z pomyślnym ſkutkiem przedſięwzięte bydź mogą. W obſzernych na rozrożnionych poſadach położonych dobrach zgromadzenia Swięto-Krzyſkiego WW. OO. Benedyktynow znayduią ſię rozliczne kopalnie, rożne gatunki

ſkał i kamieni oſobliwie też wſzelkiego rodzaiu glinki i ziemi nawet ta z któ- rą ſię porcelana robi (*Marga aut Argilla porcellana, vel terra calcarea Chinenſis*) czy nie mogliby ci Zakonnicy fabrykę na porcellanę, a przynaymniey na dobre faianſe i farſury założyć, a maiąc do tego tak obſzerne bukowe i inne laſy i naywybornieyſze ſzkliwotopne materyały kopalniane, czyżby nie należało zamiaſt nikczemney Huty z któ- rey naypodleyſzego gatunku ſzkło w ſzczupłey wielości wychodzi, założyć fabrykę na zwierciadła i ſzkło krzyſztałowe, któreby Weneckim Wiedenſkim i innych Manuſaktur zwierciadłom iako też Angielſkiemu, Czeſkiemu &c· ſzkle wniście utrudniło i pieniądze w Kraiu zatrzymało? Pomiiam niezliczone inne kopalniane, roślinne i przemysłowe produkta, któremiby ci Zakonnici obdarować kray mogli, a wtym zaiſte by mu większą przyſługe wyświadczyli, iak odpuſtowym poſpolſtwa rozpoieniem; boć podobno ani Kościoł ani Publiczność tym ſię bardzo zbuduie, że pod czas rzeczonych odpuſtow w Kruchcie i po korytarzach ſię trunki ſzyn-

kuie, wſzak przyſtoyniey dla świątobliwości zakonney czym pożyteczniey- ſzym ſię zatrudniać, i wywiązac ſię Oyczyznie za tak hoyną wdobrach wyprawę. Wąchock ma także rożne kopalnie oſobliwie też rudę, bardzo przednią, Laſy ogromne i nietykane i wodę donośną; możnaby tam wielkie kużnice założyć, lecz nie dla wykucia ſzynowego żelaża ale dla opatrzenia Kray w ſtal, drót, narzędzie rolniczne i rzemieślnicze, to ieſt naczynie, rzeżywa wſzelkiego gatunku albo też i ſtrzelbę. Poſada Mogiły ieſt w iednym z nayſzczęśliwſzych, co do rozmaitey płodności urodzaynego gruntu, przyległości ſpławney rzeki, i pobliſkości ſtołecznego Miaſta położeń; tak przewyżſzaiące mieyſcowe awantaże wytykaią tę okolicę do pierwſzey morwowych drzewek plantacyi, wychowania iedwabniczek i założenia manufaktury iedwabney, gdyby Jchmość Xięża Cyſterſi raczyli tę przyſługę Oyczyznie uczynić, i wyſtawić na wzor wſzyſtkim okolicom taki przykład pożytecznego przedſięwzięcia, zkąd by wypływaly nauki iak ſię obchodzić z ſadzeniem

morwow i pielęgnowaniem iedwabnych robaczkow, zkąd by się oraz mogł opatrzyć cały Kray wnasiona lub drzewka morwowe, i nasienie robaczkow. W południowey stronie krolestwa tey okolicy, w szerokości mało co piędziesiąty gradus przechodzącey tak tey kulturze dogodney, że o iey powodzeniu nawet powątpiewać nie należy, a po nowym doświadczeniu że robaczki na otwartym powietrzu na drzewach morwowych posadzone naylepiey się konserwuią, i naylepszego przymiotu iedwab wiią, iuż nawet ta kultura obszernych gmachow licznych pułek, stolnic i warsztatow nie potrzebuie; ten nowy sposob uchyla kosztowne trudności, znosi mitrężne lisciorwanie karmienie i siedlisków robaczkowych chędożenie tak że maiąc dobrze obwarowaną porządną plantacyę morwow, ta kultura tak mało ustawiczności i pilności wyciąga, iż w niczym domowym robotom nieprzeszkadzą; prawda że potrzeba aby morwowe drzewa w pewney figurze ciągłemi szpalerami sadzone były i formowały żywe płoty w podkrzesaniu i przycinaniu i w przyzwoitey wysokości trzy-

mane, czego dostatecznie opisać tu niemasz mieysca tak iak nawet dla krotkości pominąć muszę te przedsięwzięcia któreby Jędrzeiowskie i inne Konwenta na swoy pożytek i na korzyść kraiu przedsiębrac mogły, szczegolnie bym żyzne pastwiska Swieciechow otaczaiące wytknął na wychowanie Hollenderskich Zuławskich i innych naylepszego rodzaiu Krow i Bykow, aby na poprawienie plemienia tego naypotrzebnieyszego bydła w rożnych stronach do wyrodności upodlonego, można mieć w Kraiu Stadnikow.

Kiedy prawie przychodzi iak na nowo wskrzesić ducha pracowitey przemyślności, i wytępić te przesądy, które niegdy wgnuśnym prożnowaniu iakiś zaszczyt i powagę zakładały; ieżeli kunszta i rękodzielnie maią się wydzwignąć do tego stopnia, iak tego wyciąga uszczęśliwienie Kraiu, co się stać niemoże ieżeli się przynaymniey większa część Narodu do tego nie przyłoży, wktórym razie wcale też powątpiewać nienależy, aby nasze fabryki niemiały bydź wprętkim czasie, do tak kwitną-

cego ſtanu wynieſione, że wtym nayobrotnieyſze Narody zrownamy, a bardzo wiele tych przewyżſzemy które liczne niepoślednich robot maią manufaktury. Komu by ta wrożba przeſadną bydź ſię zdawała, niech przeyrzy dzieie Krolestwa Angielſkiego a uyrzy z iaką prętkością wſzelkiego rodzaiu rękodzielnie ſię mnożyły i wydoſkonalały, iak tylko raz przmyśl Narodu był poruſzony i do fabryk natężony, nie upłynęło ieſzcze trzech wiekow kiedy Anglicy wſzyſtkie ſwoie ſukna i płotna ſprowadzali z Niderlandu, a wſzelkie inne towary i narzędzie z rożnych Kraiow, a teraz rzemioſła i Kunſzta i wſzelkiego rodzaiu fabryki do takiego wynieſione ſtopnia doſkonałości, że Anglia wtym wſzyſtkie inne Narody przewyżſza; nie przez to manufaktury tak ſą wydoſkonalone, aby Anglik nad ludzmi innych Narodow miał więcey dowcipu, zręczności albo przemyſłu, lecz dla tego, że w wſzyſtkim innym oſzczędny Anglik w przedſięwzięciach rękodzielnych pieniędzmi aż do rozrzutności ſzafuie; wpoczątkach wſzyſtkich fabryk tak zaraz do nayogromnieyſzey wielości rzeczy wy

fabrykowaniu zamierza, aby koſzt roboty na wielość fabrykatow rozrzucony, tym ſamym ſię zmnieyſzał, a w tych zarządzeniach żadna robota przez Machiny ułatwienie nigdy nie bywa opuſzczona, choćby też te machiny naykoſztownieyſze były, kiedy ſię przez to co na czaſie i robotniku oſzczędzić może. Większa część tych robot ktorych ſię gdzie indziey ręczną robi pracą, tam ſą wyrządzane przez Machiny, ktorym woda obrotu dodaie, a w niedoſtatku płynu żywey wody, a uniknienia obrotu Machin przez ciąg koni lub wołow, ktorych utrzymanie ieſt koſztowne, zazwyczay udaią ſię do tey Kunſztowney machiny, ktorey wynalezienie tak wielki honor ludzkiemu przynoſi dowcipowi, ruch iey będąc zaſadzonym na pryncypiach zwierzęcego życia, gdyż w tey kunſztowney organizacyi, para wody wrzącey na przemiane w Cylindrze pełność i czczość ſprawuiąca, ledwo nie tym ſamym trybem obroty poruſza iak w żywym zwierzu ſiſtole z diaſtole krwi cyrkulacya ſprawuie. Choć wyſtawienie i trzymanie tey Siłni ieſt bardzo koſztowne, ale też ſkutek nieprzeſtannego iey obro-

tu przechodzi to coby dwieście Osob nayusilnieyszą pracą wydołać mogli. W Fabrykach rzeczonego Kraiu, które ciekawemu oku to wystawuią,co tylko wspaniałego, doskonałego i dowcipnego imaginacya ludzka sobie wystawić może, praca rąk ludzkich tak w wszystkim oszczędzona, że szczegolnie to tylko wykonywa,czego Machiny wykonać nie mogą, a manufakturzysta tylko osnowę na warsztaty wiie, sprężyny nakręca, obrotami dyryguie, materyały przyprawia, a wygotowane nadstawuie rzęziwom,młotom, pilnikom i innym narzędziom, ktore ich do zamierzonego fasonu kształcą wygładzą i poleruią; to roboty ułatwienie, czasu i rzemieślnikow oszczędzenie iest przyczyną, że fabrykaty Angielskie przy tey nawet przesadney drożyznie żywności i innych życia potrzeb w Brytanii, i przy tych ogromnych podatkach, ktore rządy wyciągaią, mogą bydź za mierną cenę przedawane, przez co w cudzych Kraiach innych Narodow fabrykatom rownią w konkurencyi utrzymać mogą, i dokładnością większego wydoskonalenia nad niemi ieszcze nawet goruią.

Obszernieysza od Wielkiey Brytanii Polska, więcey też mieć może materyałow, a choć Anglia ma Cynę Galenę Ołowkowe, a może i inne kopalnie, ktorych w Polszcze niedostrzeżono, rozliczne pewnikiem znayduią się u nas materyały, ktorych Anglia nie ma, a te własnego gruntu dary opatrzności, wydobywanie, wykształcenie i na pożytek obrocenie naypierwszym podmiotem zarządzeń rękodzielnych.

Gdy tu iest mowa o tych zamiarach, ktore do wzbudzenia przemyślności, do wydoskonalenia rzemiosł i wprowadzenia dobrego rządu po między rzemieślnikami się ściągaią, nie należy opuścić rostrząśnienie tey kwestyi: czy Cechy są pożyteczne czyli też szkodliwe, nad ktorą rozrożnionego zdania pisarze, od dawnego czasu się z sobą swarzyli, w ktorym sporze nareszcie przeciwnicy wszelkich przymuszonych zarządzeń, i określonych porządkow tak nad swemi przeciwnikami gorę wzięli, że ich ledwo wraz z wszystkiemi swemi cechowemi przepisami, i z wszystkiemi Konfraterniami z świata nie wygnali, tak powsze-

chnie dziś to zdanie tryumfuie, że Cechowe przepisy są szkodliwe, że sprzeciwiaią się wolności Cywilney, że tłumią przemysł i t. d. a ciężko zaprzeczyć żeby za zwykłym Cechowym zarządzeniem nie miały następować takie wady, i gdyby szło o decydowanie tey kwestyi co do powszechności, ciężkoby może było co do ogolności probować, pożyteczność Cechowych ustaw, ktoreby może w Anglii gdzie cały Narod natchnięty duchem przemysłowym były szkodliwemi, a w Francyi zniesienie tych krępuiących wolność industryi ustaw, ktoremi zdzierstwo, pracowitość i przemysł ciemięży nakładaiąc na niego ogromne podatki, możeby bardzo pożyteczne było, ale w szczegolnym zamiarze dźwignienia i wydoskonalenia w Polszcze rzemiosł i kunsztow, muszę się *affirmative* z mego mieysca za Cechami pisać; zaczym daruią mi miłośnicy nieograniczoney wolności, że nie łączę się z niemi na woiowanie przeciwko krępuiącym rzemieślniczą wolność Cechowym przepisom, choć się na to zgadzam, że aktualne Cechowe związki bardziey są szkodliwe iak pożyteczne, wszelako nie idzie

zatym, aby to miało bydź pożyteczne dla Kraiu, aby każdemu wolno było za takiego się udać rzemieślnika iak mu się podoba, bez okazania swego kunsztu Cechowemi Patentami; narazi się przez to nie iednego Obywatela na szkodliwe doświadczenie włoczących się Szarlatanow, ktorzy nie tylko nadętą wymownością, ostrożnego nawet zwodzić potrafią, ale też natrętną konkurrencyą i tannością ugody dobrych rzemieślnikow od podeymowania iakiego dzieła odepchnąć, a nawet i z Kraiu oddalić mogą; ta nadzieia, że w wolnym Kraiu nawet partaniną z łatwością pożywienie znaleść można, skłania uczniow do niedotrzymania swym Magistrom założonego terminu nauki, ale zaledwo po iakim się przypatrzeniu zaraz takie dzieło psuie rozchodząc się po Kraiu i publiczność oszukuią. Jeżeli napotym nie będziemy mieli po Prowincyach inszych mularzy procz tych co się tego rzemiosła gracowaniem wapna i donoszeniem kamieni wyuczyli (a taka zwyczayna nauka naszych mularzy) i innych cieśli i młynarzow, iak tych co iaki czas siekierą się naymowali, to nie łatwo będziemy mieli do budowy dobrych

rzemieślnikow, tak iak w inszych kunsztach schodzić nam będzie na dobrych Maystrach, dopoki każdemu czeladnikowi albo zbiegłemu uczniowi wolno będzie zaraz się maystrem mienić, i na swoią rękę kontraktow się podeymować. Niech tego nie będzie wolno nikomu, kto nie dał praktyczny dowod, że iest dobrym rzemieślnikiem; niech zaświadczenie tego będzie od kogokolwiek stwierdzone, to iest rzecz bardzo oboiętna, aby tylko było autentyczne i prawdziwe, i żeby dawca onego nie tylko za fałszywe świadectwo był w odpowiedzi, ale też nawet Cech albo Mayster, ktoren iakiego ucznia wyzwolił za zalecenie w swoich testymoniach biegłości i talentow tego rzemieślniczka, będzie ukarany, ieżeli się to z prawdą nie zgodzi, a ten by kogo zawiodł w robocie, na fundamencie tey Attestacyi mu powierzoney.

Godne iest naśladowania rozrządzenie Xiążąt Brunświckich względem rzemieślnikow ustanowione. W Mieście Brunświku, każdy Mayster swego ucznia przed wyzwoleniem musi przystawić do publicznego domu na to umyślnie spo-

rządzonego, i w wszelkie materyały i rzemieślnicze narzędzie opatrzonego, tam oddalony od wszelkiey pomocy i społkowania w osobności, musi swemi rękami sporządzić takie dzieło swego rzemiosła, iakiego mu Dyrektor rękodzielny przepisze, ieżeli to dokona iak się należy, z pochwałami takiego ucznia do Cechu odsyłaią, aby był wyzwolonym i patentowanym, ieżeli zas wykonać tego nie zdoła, przełożeństwo pilnie dochodzi przyczyny tey niezdolności; ieżeli to pochodzi z tępości lub niedbalstwa, to zamiast pragnionego i z niecierpliwością oczekiwanego wyzwolenia, naznaczaią temu uczniowi kilka lub kilkanaście miesięcy zabawienia w terminie, aby się douczył, które przedłużenie niewolniczego stanu naycięższa będąc karą dla tych rzemieślniczkow natęża ich wszystkie usiłowania wydoskonalenia się, w przeciągu swego terminu, aby nie powtórzyć wysługi tego przykrego stanu. Jeżeli się zaś pokazuie, że to oporne ćwiczenie pochodzi z strony maystra, ktoren nie udzielał uczniowi nauki, albo go odrywał do niewłaściwych rzemiosłowych robot, to od Zwierzchności na nieodwło-

cne wyzwolenie wſkazany, a za kare tego nowego czeladnika, dopoty trzymać i takie onemu tygodniowe wypłacać muſi, iako naywydoſkonaleńszemu towarzyſzowi, aż dowodami potwierdzić może, że należycie w rzemieśle ieſt wydoſkonalony. Nie potrzeba ſię podobno zapytać, czy z Brunświka dobrzy rzemieślnicy wychodzą, bez examinu wſzędzie za doſkonałych profeſſyoniſtow ſą przyimowani.

Z tego przytoczonego przykładu pokazuie ſię, iak ieſt potrzebne uſtanowienie przezornych uſtaw Cechowych, i przepisania rzemieślnikom takich prawideł, które kunſzta do co raz większego wydoſkonalenia doprowadzić mogą, i potrafią zapobieżyć tym uſzkodzeniom, którym publiczność z ſtrony włoczących ſię po Kraiu oſzuſtow, i dziełopsuynych partaczow, którym Cechowi rzemieślnicy nazwiſko Pandorow nadawać zwykli, podpadać może. Chociaż ta ſentencya ieſt prawdziwa, że nie pargaminy, ani patenta ſormuią Arytyſtę i rzemieślnika, ale dzieła właſnemi rękami wyſtawione, iednak że oprocz muzy-

kanta, tancmiſtrza i śpiewaka; żaden Artyſta lub rzemieślnik praktycznych dać dowodow ſwoiey umieiętności w zbyt krotkim przeciągu czaſu bez poprzedzonego ſprawunku naczynia, warſztatow, i rożnego narzędzia nie może, i bez wyſtawienia materyałow na zepſucie, co wſzyſtko przyimuiący wędrownika Obywatel, Entreprenor iakiego rękodzielnego przedſięwzięcia ryzykować muſi; która ſprawiedliwa obawa ieſt przyczyną że wiele pożytecznych działań ſą zaniechane, zaczym też należy wſzelkie zawady, które zyſkownym dla Kraiu przedſięwzięciom ſą na przeſzkodzie uprzątnąć, przez wſkrzeſzenie publicznego zauſania oſobom i piſmom, zapewnieniem urzędownym zapewnionych.

Do uſtaw Cechowych naſtępuiące przepiſy, między innemi Artykułami umieścić by należało 1*mo.* Aby ſchadzki cechowe od piiatyk ſię nie zaczynały, bieſiadami ſię nie kończyły, w ſamym poſiedzeniu aby trunki były zakazane, i żeby nikt po piianu niebył dopuſzczonym 2*do.* Aby żadne dochody Cechowe na trunki niebyły obrocone, żeby za-

tym, wyrokiem ſtarſzyzny nikt niemogł bydź ſkazany na trunkowe grzywny iak ſię to dziś po wſzyſtkich Cechach praktykuie, lecz ieżeli do cechowey iuryzdykcyi należący rzemieślnik, wykroczy co naprzeciw rzemieślniczych uſtaw, n. p. przez uczyniony komu zawod lub fałſz, w robocie albo iakie inne niegodziwe poſtępki, ktore na rzemiosło hańbę ściągaią, wtym razie powinniem bydź Cech mocen dla utrzymania ſwoiey ſławy i kredytu takie wyſtępki ukarac (10) co ieżeliby grzywnami było wyznaczone, te na żadne inne zamiary obrócić nienależy, iak na utrzymanie chorych rzemieślnikow i tym podobne dobre uczynki, *3tio.* Ta władza nad rzemieślnikami tym ieſt potrzebnieyſza, że Cech cały czy Cechmiſtrze powinni bydź w odpowiedzi za wſzyſtkich rzemieślnikow do konfraternii wchodzących lub wobrębach iuryzdykcyi cechowey zoſtaiących, gdyby co ſzpecącego ſwoię profeſſyą porobili, *4to.* Wſzyſtkie rady wyroki i czynnoście powinne bydź bez opłatnie działane, iak to wpiſanie uczniow, ich wyzwolenie na czeladnikow, przyimowanie

wanie mayſtrow, w czym iedynie ma bydź zachowany wzgląd na to, do czego kto zdolny, aby rzemiosło na niesławę niebyło przez niedołężnikow albo rozwiozłych ludzi wyſtawione; za takie czynoście, tyle ſzczegolnie można wyciągać ile na papier i inne nieuchronne cechowe expenſa potrzeba, *5to.* Dla uniknięcia wſzelkiey okazyi do próżnowania, lub bieſiadowania, należy ich oderwac od wpiſow brackich; nie żeby zabronić komu, aby idąc za natchnieniem ſwoiey pobożności, niemiało mu bydź wolno wpiſanie ſię w kościelne bractwa, bo tego bez tyranizowania ſumienia nikomu zabronić niemożna, ale żeby wſtępuiący do cechu poniewolnie do tego niebył pociągany, i żeby cechy iako zgromadzenia z ſwoiey całości z temi obrządkami żadnego związku niemiały, ani obligowane niebyły do pogrzebow i innych ceremonialności, oſobliwie też w dni robocze wychodzić, ani Swiąt Kościelnych za uroczyſte niepodane święcić. Nieośmieliłbym ſię w piśmie Ekonomicznym dotykać ſię tak delikatney materyi, poſpolicie za świętą uznaney, gdyby mnie

doświadczenie nienauczyło, iak przeciwne pracowitości i przemysłowi rzemieślniczemu, są tak świątobliwe w swoich początkach związki, które na rozwiozłym biesiadowaniu zwykły się kończyć; bo po odprawionych uroczystościach brackich, a nawet przy iakich tylko przygotowaniach, gdyby też tylko szło o robienie świec na iakie wielkie święta, niech po naszych miastach nikt nie szuka trzeźwych rzemieślnikow, przynaymniey w takim przypadku nigdy mi się nie udało nakłonić iak naywiększemi obietnicami którego rzemieślnika do iakiey pilney roboty, choć mi też i stan moy i sposob z niemi się obchodzenia iak naywiększy kredyt i powagę nad niemi wyiednały.

Przy dzisieyszym obyczaiow skażeniu, nie można sobie obiecywać żadney poprawy zarządzeń rzemieślniczych od samych professyonistow, zepsuciem zwyczaiow i obyczaiow znikczemnionych, ieżeli dostoienstwem i cnotą upoważnieni obywatele rzemieślnikami opiekiwać się niebędą, i niezechcą sami na cechowych schadzkach osobiście prezy-

dować, inaczey naylepsze przepisy nigdy uskutecznionemi nie będą. Kto by był wtym rozumieniu, że takie w cechu rzemieślniczym prezydowanie nieprzystoi na godność stanu szlacheckiego, ten by nie musiał znać, iakiey iest dla Rzeczypospolitey importancyi, aby Kray miał iak naywięcey doskonałych, rządnych, maiętnych i rzetelnych rzemieślnikow, zaczym daleko od tego, aby takie opiekiwanie się ludźmi Klassy przemysłowey, miało ciągnąć za sobą iakie zelżywe ponizenie, to owszem nic chwalebnieyszego bydź niemoże, iak taka pieczołowitość, która tak znacznie dobro publiczne pomnożyć może; w oczach bowiem Filozofa i gorliwego o powszechne uszczęśliwienie Patryoty, ten Szlachcic któren by w iakim mieście nierządne pospolstwo do porządku, a ubostwo do dobrego mnienia przyprowadził, Szewcow od piiaństwa odwiodł, prożniacką Hołotę na pracowitych i kraiowi pożytecznych ludzi przeformował, rzemieślnikow do rzetelności przywiodł, a zatym wspołobywatelow od zawodności i częstych uszkodzeń uchronił, niewypowiedzianie większego

wart zaſzczytu, chwały i ſławy, iak ten, coby w świętnym prożnowaniu z wielką okazałością nieprzerwane naſtępſtwo procedencyi ſwoiey w proſtey linii od Lecha pierwſzego wywiodł.

Zachodzi tu ieſzcze iedna kweſtya, czy należy ſię zoſtawić zupelną wolność rzemieślnikom krzątania ſię około tylu rozroźnionych profeſſyi, iak im ſię tylko podobać może, czyli ich w obrębach roboty iedynego rzemiosła ograniczyć, obydwa te mniemania maią po ſobie niektóre gruntowne iako też pozorne przyczyny, których nie podobna tu roztrząſać; doſyć tyle w krotkości napomknąc, że ponieważ ieſt intereſem Narodowym, aby wſzyſtkie wſpołczłonki towarzyſtwa z ogolnych dochodow i zarobkow Narodowych partycypowały, a nikt zoſobna niemogł wſzyſtko albo zbyt wielką część bogactw kraiowych pod ſiebie podgarnąć, zaczym też tam gdzie wſzelkiego kunſztu rzemieślnicy ſię znayduią, naylepiey, aby każdy ſwoiey pilnował profeſſyi, gdyż to wdzieranie ſię w cudze rzemiosło ſprzeciwia ſię wydoſkonaleniu ſzczegolnych rze-

miosł, mnożąc liczbę tych wſzechſztukmayſtrow, którzy wſzyſtkiego ſię podeymuią, a nic dobrego niezrobią. Zaczym kiedy dowcip rzemieślniczy co zupełnie nowego wynaleść niezdolny (gdyż nowe wynalazki wyięte ſą od wſzelkich praw i przepiſow) to niech w obrębach ſwego rzemiosła zoſtaią, co nawet daleko ieſt pożyteczniey dla niego, kiedy nie ieſt przymuſzony do pobocznych odrywek. Dla oſzczędzenia wydatkow Kowale po prowincyach ſami ſobie węgle palą, lecz żeby w ich głowach mogł ſię pomieścić ten rachunek, że przy kowadle więcey mogą zarobić na godzinę iak przy lemierzu na całą dobę, toby węglarzom ten zarobek naſtręczyli, a przez to ſamoby nieco dobro publiczne pomnożyli, że więcey rąk do pracy ieſt poruſzonych, a zatym więcey obrotu i cyrkulacyi w kraiu. Tam gdzie ſą rękodzielnie zegarow, znayduie ſię 14. oddzielnych rzemiosł, które każde z oſobna cząſtkę tych narzędziow, z których ſię te machiny ſkładaią, wyrabia, a do żadnego innego fabrykowania ſię nie wdziera, tak iak zegarmiſtrz ſam nic nieſabry-

kuie, tylko wybrane od fabrykantow ſztuki rychtuie i ſkłada, wſzelako tam fabryki kwitną i wſzyſcy pomiernie ſię maią; u nas niektórzy Zegarmiſtrze ſami wſzyſtko robią co do zegaru potrzeba, a zegary nieregulane i ſami mało co maią. Poniewaz te zaſzczyty dowcipu ludzkiego i pociechy wygurowanych umyſłow, wyzwolone kunſzta, które polerowane narody od grubych barbarzyńcow dyſtyngwuią, nie mogą bydź podciągane pod zamiary Ekonomiki, która ſzczegulnie zatrudnia ſię mechanicznemi i chimicznemi rzemiosłami, które wykſztałceniem ſurowych materyałow, pierwſze doſtarczaią potrzeby, i bogactwa Narodowe pomnażaią, więc muſzę w milczeniu pominąć te piękne ſztuki, choć też pochodzące z nich zyſki dość znaczne, że niepowinny bydź zaniedbane. Swiadkiem tego nayſtarożytnieyſza ſtolica Swiata Rzym, która w ſwym obrębie z naywiękſzą pieczołowitością chowa nayſzacownieyſzy ſkład dzieł kunſztownych które tylko wygurowany dowcip ſtarożytnych i poźnieyſzych wiekow naypierwſzych kunſztmayſtrow mogł wyprodukować,

a dla zatrzymania w ſwoich murach pierwſzego rzędu Artyſtow nie oſzczędza żadnego rodzaiu zaſzczytow i koſztownych nadgrod, które wydatki temu miaſtu ſowicie ſię wracaią, przez ściągnione z wſzyſtkich ſtron Swiata pieniądze podrożnikow, których ciekawość widzenia te pięknych kunſztow wytworne dzieła tam przywabia. Te wyzwolone nauki tym ieſzcze ſą potrzebnieyſze na wydzwignienie i wydoſkonalenie rękodzielniow, że bez zaſiągnionego od nich światła i guſtu, mechaniczne rzemiosła nie wielki mogą mieć poſtęp, wſzelako o ich wprowadzenie mniey potrzeba ſię troſzczyć, gdyż za pomnożeniem doſtatkow, wypolerowaniem guſtu, ułagodzeniem obyczaiow to do takiego Kraiu piękne kunſzta z wſzyſtkich ſtron ſię ſame ciſną, kiedy poprzednie maią zapewnienie, że ich miłe przyięcie, zaſzczyt, i nadgrody tam czekaią.

O Handlu.

KToren Narod taką ma obfitość płodow, że ich tyle nad konſumpcyę zbywa, iż w znaczney mnogości za niżſzą cene; iaką w przyległych maią Kraiach, mogą bydź przedawane, ten niech tylko bezpieczeńſtwo publiczne oſob i własności zapewni, kredyt ugruntuie i cożkolwiek transport wodny i lądowy ułatwi, a wreſzcie niech ſię wcale nie turbuie o rozkrzewienie Kupiectwa, gdyż prędkie a niepracowite zarobki handlowne, w prętce mu utworzą z własnych rodakow wielką liczbę handlarzow, i niemnieyſzą mnogość obcych Kupcow przywabią. Dopieroż ta Okolica, ktora w brzmiącą gotowiznę obfituie, i gdzie to dobre mienie zaoſtrzyło pożądliwość mięſzkańcow do rożnych towarow, tamby nic niepodobnieyſzego na świecie nie było, iak oddalenie Kupcow i Kramarzow, i niedopuſzczenie towarow pokup maiących. Hiſzpani urzynaniem uſzow, kontrabandyerow Angielſkich od ſwych oſad Amerykańſkich odſtraſzyć nie mogli, a iakie prożne zawſze były uſiłowania Policyi

Stołeczney wypędzenia żydow z Warſzawy? ktore nie wiem czy kiedy nawet może mieć trwały ſkutek, dopokiby tylko przyiazd nie mogł bydź zabroniony. Ta za przyrodzonym porządkiem idąca zamiana rzeczy za reprezentuiącą gotowiznę. albo tych pieniędzy za towary, ſprawuie wprawdzie przypadkowe kramarzenie i cyrkulacyę, ale ztąd nie zawſze wynika regularny handel, poruſzenie obrotow, pomnożenie płodow i zbogacenie Kraiu za cel maiący, ktorego podſtawaby zaſadzona była na politycznych i ekonomicznych kombinacyach, aby waga tego handlu z zyſkowną ſzalą na ſwego Kraiu ſtronę była nachylona. Handel zwykł ſię dzielić na dwie odnogi, to ieſt wewnętrzny, i poſtronny: pierwſzy rozwożący rozrożnione produkta po rożnych częściach Państwa, wygodną ſprawuiąc zamianę odbieraniem zbywaiących, a doſtawianiem niedoſtawaiących rzeczy, tym ieſt potrzebnieyſzy, że nie tylko wſzyſtkie czynności ożywi, a mięſzkańcow w niedoſtarczaiące potrzeby opatruie, ale też przez ſamą ſnadność odbycia nowe bogactwa tworzy, płody pomnaża, cyrkulacyę rozrzeźwia, i iednym ſłowem

iest duchem ożywiaiącym wszystkie obroty; taki gatunek handlu iest iedynym zamiarem politycznych zarządzeń Cesarstwa Chińskiego i Japońskiego, gdzie handle zagraniczne zaledwo w konsyderacyę wchodzą, a natychmiast wewnętrzne Kupiectwo iak nayfilniey od rządow iest wspierane, a te Państwa ani zaludnieniem, ani bogactwem, ani uszczęśliwieniem cywilnym żadnemu innemu z tych Państw nie ustępuią, które iest w possessyi nayogromnieyszego postronnego handlu, a naybogatsze Kolonie i wielkie magazynowe składy po wszystkich świata częściach posiadaią. Ten wewnętrzny handel, któren w żadnym Kraiu tak nie iest zaniedbany iak w Polszcze, gdyż do teraźnieyszych czasow żadnym drog poprawieniem, żadnych rzek czyszczeniem i połączeniem, i żadną między prowincyami kommunikacyą nie był faworyzowany, co tak duchy ku obcym towarom zwrociło, że zaledwo iuz cegłe z zagranicy nie sprowadzano, (11) gdyż z daleko większą łatwością było można sprowadzić pekielfleisz z Hamburga, iak słoninę z Ukrainy, bo do Hamburga wszyscy Kupcy i Kramarze wiado-

mi byli wodney i lądowey drogi, poczty, furmani, i statki regularnie tam i nazad ieździły, liczba zaś tych co na Ukrainę wiedzieli drogę, nader była mała, a przecież ten mówię domowy handel Polszcze iest naypotrzebnieyszy.

Postronny handel iest to wprawdzie owe wielkie społkowanie wszystkich Narodów, które produkta iedney świata skrayności drugiey zamianą udziela, i tym sposobem wszystkich Krain świata, osobliwie mieyscowe wszystkich trzech dzielnic czy tak nazwanych Krolestw natury płody, iako też produkta przemysłu mięszkańcow na całym okręgu ziemi wspolnemi czyni, pomnażaiąc przez to użytki wygody, a nawet i potrzeby, których wszyscy mięszkańcy świata partycypować mogą, przez które kommercyonalne związki zbliżone, poniekąd od siebie odległe Kraie z całego rodu ludzkiego formuią iedyną świata Rzeczpospolitą, a żadnych skuteczznieyszych nie masz śrzodkow, ktoreby zdolnieysze były na ułagodzenie umysłow srogości, w nieiakiey dzikości ieszcze zostaiących Narodow, iak handlowe

wſpołkowanie, i to obcowanie przytępiaiąc przeſądy, i łagodząc zawiści między niektóremi Narodami wkorzenione, upowſzechnia wſzędzie prawo gościnności, i pociąga wſzyſtkich mięſzkańcow okręgu Ziemi do wzaiemnego ratunku i pomocy; zkąd rodzą ſię niekiedy te przyiazne związki, które oddalone od ſiebie całe narody, albo ſzczegolne oſoby na wzaiemne uſzczęśliwienie z ſobą łączą, i które między całym rodem ludzkim na iego uſzczęśliwienie, nigdyby przerwanemi bydź nie powinne, tak że ci Kupcy co wielkie po rożnych świata częściach prowadzą handle, prawdziwie ſtaią ſię Koſmopolitami, to ieſt Obywatelami całego świata, choć też wprawdzie rzadko kiedy ſą gorliwemi Patryotami. Z tego poſtronnego handlu, Polſka od Morſkich portow będąc oddalona, nie wiele bezpośrzedniczo korzyſtać może, a gdyby nawet i na tey zręczności nie zbywało, to duch Narodowy nie bardzo takim przedſięwzięciom ſprzyiać ſię zdaie; przyrodzona ſkłonność, która w ogolności z Anglika ſpekulanta, z Hollendra Wexlarza, z Moſkala chytrego przekupnia, a z żyda rodowitego robi ſzachra;

naſzych rodakow bardziey do rolnictwa, politykowania, i innych zabaw iak w powſzechności mowiąc do obſzernego poſtronnego handlu wiedzie, więc w aktualnym ſtanie, w którym rzeczy zoſtaią, nie wiele ieſt co do mowienia nad tym Artykułem, zwłaſzcza, że też bardziey umyſły do tego zamiaru ſą natężone, iak do rozkrzewienia wewnętrznego w Kraiu Kupiectwa, choć to powinno by bydź wſzędzie naypierwſzym podmiotem rządow, bo iak tylko rozrzeźwi ſię cyrkulacya rzeczy w pośrzod Kraiu, tak za tym koniecznie pomnożenie poſtronnego handlu naſtąpić muſi, gdyż takie obroty tworzą co raz większe doſtatki w płodach i fabrykatach, których zbywaiącą od domowey potrzeby reſztę obcym ſię zbywa, tak iak za dobrym mieniem naſtępuią rożne prawdziwe i zmyślone potrzeby, których domowemi rzeczami wſzyſtkich zaſpokoić nie można; co cudze do Kraiu ściąga towary.

Powiedzieć że dla ułatwienia transportow potrzeba gościńcow, drog i przepraw dobrych i wygodnych, które w każdym czaſie przebywać można, to ieſt

taka prawda, ktora nikomu nie ieſt tayna, ktorą od dawnego czaſu wſzyscy pragną, a mało ſię kto do wykonania tak pożytecznego dzieła przykłada; chociaż w ogulności potrzeba, i wygoda wſzędzie dobrych drog wyciąga, iednak dla tranſportow handlownych należałoby ſporządzić dwa lub trzy walne gościńce wzdłuż całego Krolestwa od granicy do granicy przechodzące, i tyleż na poprzek, do ktorychby mnieyſze drogi dochodziły. Co zaś daleko ieſzcze ieſt walnieyſzym intereſem handlu: to ieſt ſpław, ktoren do transportowania nayciężſzych materyałow użycza ſpoſobność; że potrzeba tego dawno ieſt znana w Polſzcze, i że w dawnych wiekach troſkliwi o to byli Polacy, to pokazuie ſię z tylekrotnych przezornych Konſtytucyi, ktore nawet mnieyznaczne rzeki za ſpławne poużnawały, ktorych czyſzczenie wiele trudności i bardzo znacznego koſztu wyciąga, choć też te zbawienne uchwały nigdy nie były uſkutecznione. Niewchodząc w badanie tych przeſzkod, ktore ſię tym uchwalonym przedſięwzięciom mogły ſprzeciwiać, a ieſzcze mniey myślę wy-

buchać w prozne deklamacye przeciw takiey niedbałości, doſyć mi na tym, ażeby na potym takie mogły bydź ułożone zamiary, ażeby powſzechna w całym Kraiu rzekoſpławność i rzek między ſobą połączenie pożądanego doſzły ſkutku. Od patryotycznych uſiłowań Kommiſſyow Porządkowych oczekiwać należy, z niezawodnym zapewnieniem, iż wſzyſtkiey wielkości rzeki, ktore tylko iaką zdatność maią do ſpławu, z czaſem w ich reſpektywe obrębach będą czyſzczone i do iakiego gatunku ſpławu choćby też tylko do czołnowego i tratwianego będą przyſpoſobione; lecz ta powſzechna w całym Krolestwie wſzyſtkich rzek ſpławność, nie otworzy ieſzcze doſtateczney kommunikacyi oſobliwie też w poprzek Kraiu, między wſchodniemi i na zachod leżącemi prowincyami, a to ſpołkowanie po między prowincyą Wielkopolſką z Litewſką i Ukrainą koniecznie potrzebne. Jeżeli przez poruſzenie wewnętrznych obrotow handel ma doyść do kwitnącego ſtanu, to chwalebne przedſięwzięcie połączenia Wiſły z Dnieprem przez kanał Pińſki, ktore iuż po większey części dokonane, złą-

czywszy Czarne Morze z Baltyckim, połączy oraz Ukrainę z śrzododległym Mazowszem, lecz mieszkańcy Krain Zachodnich i wschodopułnocnych tey kommunikacyi partycypować nie mogą, zwłaszcza że z strony Dnieptu spław nie wielkiego transportow ułatwienia oczekiwać może, gdy z widzianego zarządzenia, które do znoszenia skalistych wodospadkow z tey rzeki w Zaporowczyznie przedsiębrano, w cale wrożyć niemogę, aby te przeszkody spławu tak miały bydź uprzątnione, żeby lodzie z wygodnym bespieczeństwem te przykre wodospadki spłynąć, a powracaiąc wielką gwałtowność wodnego pędu bez wielkiey trudności przezwyciężać mogły; przynaymniey przy tym przykrym bez pomocy Mechanicznych machin, wydławieniu iż tak rzekę samą siłą rąk ludzkich, ogromnych kamiennych bałwanow, nie zdało mi się dostrzedz żadnych zamiarow do zatracenia przykrości raptownego spadku, a do tego kupiectwo z tey strony nie naywięcey korzyści z innych przyczyn obiecywać sobie może; do tego zdrowa polityka radzi aby na wszystkie strony otwarte

były

były spławne drogi żeby z swemi produktami nie podpadać arbitralney taxie którego Narodu i zostawać tak z exportacyinemi, iako też importacyinemi towarami pod dependencyą iednego sąsiadą, co zwyczaynie wychodzić zwykło na uciemiężliwy ucisk handlu tego Narodu, którego pozycya tak iest nieszczęśliwa, iż tylko iedyne dla transportow ma wniście lub wyniście.

Niewchodząc w koniektury co za los graniczące z nami Multany spotka, cieszyć się przynaymiey należy nadzieią, że maxima rownoważności wcałey Europie przyięta, niedozwoli tym wszystko pochłonąć pragnącym Cesarstwom, aby Polskę z tey strony zamknięto, i od graniczenia z Portą oderwano, co by naszę existencyę polityczną wnaywiększe niebespieczeństwo wprawić mogło, a dość zyskownemu z tey strony handlowi ostotnim ciosem by zagroziło (12) bo niewspominaiąc zabronienia wniścia naszych produktow wte Kraie które i tak tam wielkiego niemiały do tych czas odbytu, to pewnikiem by oryentalne towary nam potrzebne na

Wykład O

kazano cłem przewyżſzaiącym ich wartość opłacać ; ta zas otwora by wolno była zoſtawiona, należy iak naybardziey mieć w handlownym baczeniu, i dla tego wſzyſtkie natężyć uſiłowania, aby Dnieſtr z innemi rzekami połączyć. Niemam wprawdzie doſyć mieyſcowey znaiomości tych Krain, abym z decydowaną pewnością mogł wyznaczyć ciąg Kanałow komunikacyinych; ile z położenia miarkować mogę, to Dnieſtr może bydź złączony z rzeką Boh za pośrzednictwem rzeki Murakwi. Spodziewać ſię należy że ſię znaydzie ſpoſobnych nizin, aby od teyże rzeki Boh można prowadzić kopaniny do Słucza, od tey do Horinia a daley do Styru, która rzeka prowadząc do Prypeczu otworzyła by komunikacyę z kanalem Pińſkim.

Ponieważ ieſzcze nam zoſtawiony kawałek nadbrzeza w Zmudzi, a Xięſtwo Kurlandzkie uznawaiące lenną Zwierzchność Rzeczypoſpolitey, maiące tak znaczny przeciąg brzegu Morſkiego, zaczym interes Kraiu wyciąga, aby wſzyſtkie na to obrocić uſiłowania, żeby wtych ſtronach iaki Port otworzyć.

Przed z luſtrowaniem tych nadbrzeżow i pilnym położenia i ſpoſobności mieyſcowey zważeniem, niemożna udecydować, czyli przyidzie odnowić niegdyś używany port pod Połangą, czyli inſze buchtowe zatoki, większą do tego podadzą ſpoſobność, czyli na reſzcie przyſzłoby do Kurlandyi ſię udać, i do tego konca iakie z Kraiu wychodzące w zanadrza nadbrzeżow Kurlandzkich ſię wylewaiące rzeki ſpławnemi porobić n. p. Windawę lub z nią ſię łączącą Wirwiłę z Zmudzi wychodzące, i w Kurlandyi donośną rzekę formuiące która pod miaſtem Windawą w morze wpada; tę rzekę by z łatwością nawet złączyć można z Bolderową, którą także Memlem czy Mimlem nazywaią i którey na uyściu do Dziwiny nazwiſka Aa naddawaią, przez co by ſię zyſkało kommunikacyę aż do ſamey Rigi; wſzak te ściſłe węzły które Kurlandyą z Polſką iednoczą i pod iedną zwierzchność łączą, powinny obydwa Narody iednoſtaynym natchnąć duchem w zamiarze maiącym powſzechne uſzczęśliwienie całey Rzeczypoſpolitey, a zatym iednoſtayne tylko mieć prawidła polityki,

handlu, i wſzyſtkich innych obrotow, do czego też Obywatele tych lennych Xięſtw tak ſą ſkłonni i tyle dali dowodow ſwego przywiązania i wierności ku Narodowi Polſkiemu; zaczym to portowe na Morze wyniście będąc ſaworyzowane przez ſpławne rzeki, inaczey konſyderować nienależy iak gdyby ſię znaydowało wktórey z tych prowincyi która ieſt częścią ſkładu ciała Rzeczy poſpolitey. Spodziewać ſię należy że ſię znaydzie doſyć łatwości, aby rzeczoną Windawę z Niemnem połączyć można, bądźto wierzchowiſka tey Windawy z Dubiſą, bądź Wirwiły z Krużyłą, bądź iakich innych rzeczek międzyległych do tego kanałowego złączenia używſzy. Czyli zaś to złączenie uznane będzie za podobne, do uſkutecznienia za koniecznie i prętko potrzebne; ta daleko potrzebnieyſza kommunikacya między Niemnem i Wiſłą, aby ziednoczyć handel Prowincyi W. X. Litewſkiego z Polſkim, do tego rzeka Narew podaie zręczność, którey wierzchowiſkowe rzeczki Struża i Waſilowka rzekę białą czy płoſką formuiące, zbliżaią ſię do Odły która w Niemen wpada,

między któremi rzeczkami może bydź prowadzona kopanina łącząca rzeczone rzeki.

Połączenie Wiſły z Wartą od bardzo dawnego czaſu proiektowano, do czego wcale niezbywa na ſpoſobności, które ſtykaiące ſię zobopolne tych rzek ſtrugi z iednego Bagna ſapiſk Łeczyckich ſię zaczynaiące podaią, zktórych iedne do Bzury czy Mzury, a drugie do bezimienney rzeki co niektórzy Narewką nazywaią, ſwoie wody ku Warcie toczą; większey łatwości do połączenia rzek ciężko gdzie znaleść, iak w międzyległości te niziny podaią, gdzie ani ſzczytowego łęku gorzyſtości przebiiać, ani też z odegłości wod do napełnienia kanałow ſprowadzać nietrzeba, a miarkuiąc po ſzczupłym wygorowaniu zpłaſzczonych rownin, to ſpadek ku obuſtronnym głownym rzekom, tak będzie nieznaczny, że liczba ſzluz przepuſtowych niewielka będzie. Ta ſpoſobność mieyſcowa ſkłania mnie do dania, tey poſtawie wielką preferencyą nad tą, którą ia ſam między Wartą i Pilicą po wyżey Piotrkowa

wynalazł, do którey komunikacyi doliny rzeczek Widawki po wyżey Sieradza w Wartę, i Bogdanowki pod miastem Suleiowem do Pilicy wpadaiące wielką sposobność użyczaią, w celu koncentrowania Handel całego Kraiu wstolicy, i opatrzenia Warszawy produktami Prowincyi Wielkopolskiey: i ten proiekt mogłby mieć swoią pożyteczność, otwieraiąc więcey komunikacyi w pośrzod Kraiu, i ułatwiaiąc transport rożnych produktow; wtym przykładzie choćby też niesżło o opatrzenie Stolicy produktami nadbrzeżow Warty, toby się ziednało licznym kuźnicom Powiatu Opoczyńskiego nową drogę odbytu, i opatrzyło by się Wielko Polską Prowincyą żelazem, które teraz po większey części z zagranicy ciągnie. Tak pożyteczne i wspaniałe dzieło powszechnego spławu, od granic Brandeburskich aż do Zmudzi i Kurlandyi, a od Dnepru i Dniestru aż do Baltyckiego morza, warte zastanowienia naywyższey Zwierzchności, i osobnych usiłowań wprzykładaniu iakiey cząstki do uskutecznienia tak pożytecznego przedsięwzięcia każdego Patryoty, któremu dobro pu-

bliczne nie iest oboiętne. Ztym wszystkim blask odbiiaiący się od tak wysławionego dzieła, niezaślepia mnie, do przedwczesnego admirowania mego proiektu, i abym niemiał widzieć wielkie przeszkody, które iego uskutecznienie utrudnić mogą; utaic nawet nienależy wystawiaiące się od Natury przeciwności na międzyległych gorzystościach oddzielaiące doliny rzek, których się ma kanałami połączyć, i tę płytką miałkość wierzchowiskowych rzeczek, przez które tę komunikacyę między rzekami prowadzić potrzeba, które bez nadzwyczaynych prac i kosztow niemogą bydź do przepławienia znaczney wielkości statkow przysposobione, i że dla uniknienia zbyt wygurowanych wydatkow potrzeba się kontentować wtych mieyscach miernemi rowami, które by tylko do przeprowadzenia czołn, Kryp, małych łyżew, i w szczupłey wielkości powiązanych tratew zdolnemi były; lecz że dla transportow spławnych rzecz bardzo iest oboiętna, czy to wielkiemi czy małemi statkami rzeczy się przewożą, ponieważ koszt których budowanie statkow wyciąga, iest zawsze

tak iak też liczba flisow których do prowadzenia potrzeba, wproporcyi wielkości tych spławnych naczyn i ładunkow które brać mogą, zaczym takowe trudności nikogo odstraszyć niepowinny, zwłaszcza że teraz rzecz iest dowiedziona, że spław na rzekach daleko lepiey małemi statkami się praktykuie, iak temi ogromnemi szkutami których kosztowność, niewygoda i niebespieczeństwo tak powszechnie iest uznane, że ich się iuż wszędzie zarzuca.

Ta trudność, która się naturalnie nawiia w rozwiązaniu tego zapytania zkądby nawet przy wynalezionym funduszu dostać dostateczną liczbę robotnikow na dokonanie dzieł takiey ogromności, wskazaniem Piechoty do tey pracy, ułatwiona bydź może; takie roboty dalekie od tego, aby miały bydź przeciwne duchowi woiennemu, albo ćwiczeniom żołnierskim, to owszem przez przywyknienie do pracy wygluzuią z umysłu żołnierskiego, wszelkie obawiania się trudow i niewczasow, a co do ćwiczeń woyskowych te peryodycznie w wyznaczonych wakacyach od roboty, przedsięwzięte bydź

mogą, a żołnierz procz wyznaczonego Lenungu zyskawszy coś culagu, albo z ceny ustanowioney na wymiar roboty, większą sobie uczynić może wygodę i z chęcią tey się podeymie pracy. Mogły woyska Rzymskie z wolnych ludzi złożone w czasie kwitnącego stanu tey Rzeczypospolitey sporządzać z gruntu murowane drogi, w stu milnych długościach i wystawiać na zadumienie potomności takie dzieła, którego wieki zniszczyć nie potrafiły, za cożby żołnierz rodak zamiast pracowania około podobnych a większey pożyteczności dzieł, miał na leżach w prożnowaniu gnuśnieć? albo Officyerowi wspoł obywatelowi by miała bydź umknięta zręczność, aby podczas pokoiu mogł sobie zarządzeniem tak potrzebnych dla publicznego dobra przedsięwzięciow, wyiednać względy u wspołczesnych, i zasłużyć sobie na sławę u potomności? Wczymby naywiększa zachodziła trudność, to iest w pierwszym wprawieniu rodakow do budowania statkow, i zatrudnienia się spławem, gdyż te powiklane nie co zatrudnienia spławowe, są często nieprzezwyciężonym wstrętem do chwycenia się nayfortel-

nieyſzych nowych ſpoſobow, gdyby dla nich przyſzło opuścić przywyknionych zwyczaiow wrodzoney ociężałości tak dogodnych, (13) i tak trafiło mi ſię widzieć gotową ſpoſobność prowadzenia wodą na mil kilka gruntowych produktow, ale że potrzeba było na to opatrzyć ſię w iakie łodzie, przeto preferowano lądowy transport, choć rzecz dowodna, że ieden człowiek wodą więcey może prowadzić ciężaru, iak na dzieſięć powozow naładować można. Ta przeſzkoda wſzelako nie ieſt tey ważności, aby dla niey zaniechać dzieł tak pożytecznych, bez których ani pomnożenia gruntowych płodow, ani założenia wielkich rękodzielni, i wſkrzeſzenia przemyſłu, ani też zagęſzczenia obrotow Kupieckich, i dzwignienia handlu tak wewnętrznego, iako też zagranicznego, a zatym idącego ludności i bogactw Kraiowych pomnożenia obiecywać ſobie nie można, ieżeli transporta nie będą ułatwione, i kommunikacya między Prowincyami ſkoiarzona, bo iak tylko to ſię uiści, to pewnikiem więkſza część wſpomnionych przeſzkod przez ułatwione nabycie z założonych warſztatow ſzku-

tnych, wſzelkiego gatunku łodzi, i inne ſame zatym idące zdarzenia, lub umyślnie przez przezorność zwierzchności przygotowane zarządzenia ſame znikną, a reſzte przeſądow lub uprzedzeń czas wytępi.

Zaprzeczyć nie można, aby w prowadzeniu rzęſiſtego handlu w całym Kroleſtwie trudne do przemagania nie wyſtawiały ſię ſprzeciwienia, te czy pochodzą od przyrodzonego ducha narodowego, czyli tylko za zepſuciem obyczaiow naſtąpiły, nie tu ieſt mieyſce do roſtrząśnienia, które dochodzenie tym mniey potrzebne, że nawet takie wady prawnemi uſtawami dotykać nie można, gdyż nie ieſt w mocy władzy prawodawczey, ani wykonawczey przeſtworzyć ducha narodowego; zwrocona iednak baczność rządow w tę ſtronę może ſprawić takie zarządzenia, które złączonym uſiłowaniem patryotyczney części narodu wytknięte wady powoli znieſą.

Jeſt to powſzechnym doświadczeniem dowiedziona prawda, że handel żadnym ſposobem do kwitnącego ſtanu wydzwi-

gnąć ſię nie może, tam gdzie ſkażone ſą obyczaie, gdzie egoism żadnym ſkromnym pomiarkowaniem, i kontentowaniem ſię małym zyſkiem, nie ieſt powciągniony, gdzie chytry podſtęp korzyſtania z niewiadomości wzięty za handlowne prawidło, gdzie zatym nie wewnętrzna wartość rzeczy cenę ſtanowi, ani ofiarowany ekwiwalent w reprezentuiącey wartość rzeczy gotowiznie, oney nabywanie ſkoiarzy, lecz upatrzona pora profitowania z nalegaiącey czyiey potrzeby, na przemiany wartość towarow, i reprezentacyę pieniężną, podnoſi i poniża, tak że nigdy ſtałey taxy choć na momentalny czas w targach nie maſz, która ſię uſtawicznie od naywyżſzey drogości do nayniżſzego upodlenia za podſtępnym lub deſpotycznym małey liczby przekupniow i handlarzow, poſtępowaniem odmienia, ktorzy ſamokupnym ſposobem opanowali iaki gatunek towarow, albo gotowiznę, tak że nawet zagęszczona konkurencya nie zawſze ieſt zdolna do podwyźszenia lub zniżenia ceny arbitralnie roſzczoney. Nigdzie mi ſię nie zdarzyło prawdę tego Axyoma tak na iawie widzieć, iak w pośrzod

Kraiu Moſkiewſkiego (wyłączam bowiem kwitnące kommercyum Miaſt Portowych gdzie handel, w iakiey ogromności nayczęściey przez Cudzoziemcow ieſt prowadzony) gdzie zachęcony od naywyżſzych rządow, potężnie popierany i faworyzowany handel, nic więcey nie ſkoiarzył iak to, że rozmnożył przekupniow i kramarzow, ktorzy o handlu ſyſtematycznym (iedynie pożytecznym) żadnego wyobrażenia nie maiąc, całą ſwoią umieiętność w korzyſtaniu z przypadkowych zdarzeń, na podſtępnych oſzukaniach i chytrym na wzaiem podeyściu wſpoł-Kupcow zaſadzaią, ieżeli ſię komu podoba nazwać handlem, zarzucenie Kraiu pobazgranym papierem na okrycie ścian, i innemi tego gatunku towarami, to rownym prawem ponazywali Miaſtami ci co w pośrzod kilku chałup Karczmy powyſtawiali, przy ktorych w pewne dni roku przetaki, miotły i garki przedawane bywaią. Natężona chciwość zarobkow przy wielkiey nawet mnogości wſpomnionych towarow, wſzelako cenę tego braku tak w gorę wybiła, że nad wewnętrzną wartość, wcale nie ieſt w proporcyi mnogości cyrkuluią.

cych w Kraiu pieniędzy, a choć w porownaniu z innemi Kraiami produkta gruntowe w Moſkwie ſą bardzo tanie, iednak w ſtoſunku do Kraiowey gotowizny ſą aż nader podrożone; ieżeli bowiem w Anglii nadzwyczayna ieſt żywności drożyzna, to ta pochodzi z ogromności maſſy pieniężney, którą Narod rozſzerzonym ſwoim handlem i złupieniem oboyga Indyow z ſwoich bogactw do Kraiu ściągnął, w proporcyi którey gotowizny, rzeczy pierwſzey potrzeby w niſkiey ſą cenie; a dopoki rzeczy w takowey zoſtaią proporcyi, rzecz bardzo oboiętna, czy tanność, czy drogość w iakiey okolicy ieſt; gdy zaś drożyzna pochodzi z chciwości przewrotnych łakomcow, z zdzierſtw iakich ſamokupcow, lub właścicielow rzeczy pierwſzych potrzeb, na ten czas wcale nie może bydź dla rządow oboiętna, i wſzelkiemi ſiłami temu zapobieżyć należy, aby te arbitralne taxy ubożſzą Klaſſę ludu nie ucilkały, która zwyczaynie po temu nie ma władzy i powagi, aby mogła podwyżſzyć płacę dniowych lub ſztukowych ſwoich wyrobkow (iedyne źrzodło ſwoiey ſubſyſtencyi) w tey ſamey pro-

porcyi iak żywnoście idą w gorę. Gdy ten żadnym poſkromieniem nie pohamowany zdzierſki egoiſm do pewnego kreſu w powſzechności ſię wygoruie, to ſkutki iego tak mogą bydź okropne, że go między naybardziey ciemiężące klęſki, które Narod ludzki trapią policzyć można. Z pomiędzy licznych przykładow, ktorychbym w tey mierze mogł przytoczyć, namienię tu tylko to, co o tym Fryderyk II. w zoſtawionych ſwoich piſmach wſpomina, iż nierząd woienny takie w Kraiach iego po ſiedmioletniey woynie wprowadził bezprawia, a zamięſzanie i zaiadłość za takiemi idąca łupieſtwami, tak wſzyſtkie ſentymenta czułey ludzkości i patryotyzmu w mięſzkańcach przytłumiła, że nikt nie myślał tylko o ſwoiey właſney korzyści, bez wſzelkiego względu na dobro publiczne, i dokłada ten Król, że podnieſiona cena żywności z powodow potrzeby woienney, nawet po zawartym pokoiu nic ſię nie poniżała, bo znarowiona wyſokiemi taxami, chciwość zarobkow, nic opuſzczać nie chciała, tak, że w pośrzod obfitych urodzaiow cały ucilk drogości oczuć ſię dawał; muſiał ten troſkliwy o dobro ſwego Kraiu

Monarcha, użyć całey swoiey powagi i władzy, aby rzeczy do dawnych karbow przywrocił.

Wielką prawdę w zwięzłych słowach napisał głęboki Montesquieu, mowiąc że wszystko w materyi handlowey dobrze się dzieie tam, gdzie kto maiąc rzeczy, ich wartość może mieć zaraz w gotowiznie, a maiąc kwotę pieniężną reprezentuiącą wartość iakiey rzeczy, za onę zaraz tą rzecz nabydź może; taką przemiany łatwość w wszystkich handlowych artykułach nie zawsze kto znaydzie, w pośrzodkowych, a od morza i rzęsistego handlu oddalonych kraiach, a w tey niezmierney rozległości między Odrą i morzem Kamszatki, a od piędziesiątego trzeciego stopnia szerokości aż do Czarnego i Kaspiiskiego morza, nikt podobno niemoże bydź pewnym, aby maiąc iaki towar wkażdey chwili mogł za niego mieć pieniężną wartość, albo za pieniądze każdą rzecz w przyzwoitey cenie; taką łatwość wprzemianach tylko znaleść można wtych kraiach, gdzie dostatek rzeczy i gotowizny, rzęsistość obrotow handlowych,

wych, zagęszczona konkurencya, i skromne kontentowanie się małemi zarobkami doprowadziły handel do tey stałey rowni, że cena rzeczy ledwo dostrzeżonym odmianom popada; u nas taka szczęśliwość podobno ieszcze nie zaraz nastąpi. Dla obiaśnienia tego przykładem, to niech kto ma konia lub parę wołow wartości Czer: Zł: 10. pewnikieim tych pieniędzy nawet z opuszczeniem iakiego procentu w każdym czasie nie dostanie; albo niech kto ma rzeczoną kwotę Czer: Zł. 10. to nawet z naddatkiem iakiego procentu, konia lub wołu w prawdziwość tę wartość maiących, także zawsze nabydź nie potrafi; tak zazwyczay natężone umysły do przesadnych zarobkow, że nawet gotowe są do udawania się do podstępnych sposobow, aby tylko w czym zyski swoie powiększyć, choć to tylko nayczęściey w imaginaryinym wyższey ceny wytargowaniu, a zawsze z wielką stratą drogiego czasu się zasadzaią, i tak po naszych iarmarkach, targach i kramach w bardzo przedłużonym czasie mało co kupna się zakończy. Gdyby ci co rzeczone bydło na targ prowadzą

Wykład P

albo inne towary maią na przedaż, a nawet ten co szczególnie wystawuie swoie ręce do naymu niewygorowali się tak przesadnie w zacenieniu nad wartość swych towarow, rzeczy i pracy, i ten co ma wspomnionego konia, nietrzymał go w dubeltowey cenie nad kurant taxę, albo ten wyrobnik którego dzienną pracę złotym opłacać się zwykło niewygurował swoią pretensyę do kilku złotych, a kupuiący nieponiżył swoie ofiarowanie niżey połowy wartości rzeczy, albo wspomnionego robotnika za pułzłotego naiąć nieusiłował, toby do iednego razu kilkorakie działanie się z wielkim ułatwieniem obrotow zakończyło, pierwszyby przedał, a drugi kupił konia, naiemnikby znalazł robotę, a potrzebuiący robotnika, snadnieby go dostał, i wszystkimby się z korzyścią dogodziło; choć przez obustronne usiłowanie rzeczy do rownoważności doyść muszą, ale z iaką się to dzieie stratą czasu, z iak daremnym trwonieniem słow, przysiąg, zapewnienia i zaklęcia, które na nic się nieprzydaią, iak na zgorszenie uczciwey publiczności, i na splamienie w oczach cu-

dzoziemcow charakteru narodowego. Kto niewidział te całodniowe dobiianie targu, odstąpienie, powrot, rękobicie, i wszystkie kuglarskie grymasy, które nie tylko na rynkach ale też w sklepach i kramicach się dzieią, ten nie może nawet wyobrażenia mieć tych scen; tym bardziey śmiechu lub politowania godnych, że cały spor na tak błahym rożnieniu od prawdziwey ceny, na wewnętrzney wartości rzeczy się zasadza, która od iedney strony zyskana nigdy nadgrodzić niemoże utraconego czasu, gdyż wieśniacy gotowi o groszy kilka tak długo się targować, iż przez ten czas swoią robotą kilka razy tyleby zarobić mogły. Ktoby wynalazł sposob do wygubienia tego szachraystwa, które tak niezgodne z rzetelnością i naglącym pospiechem działań handlownych, i które wcale nie pochodzi z wrodzonego ducha charakteryzuiącego Narod, bo ten szczery i rzetelny, ale nas taką hańbiącą niegodziwością zaraził ten chytry narod żydowski, któren nie zna szacunek czasu którego zwykł na prożniactwie trawić, tenby Narodowi naywiększe wyświadczył dobrodzieystwo. Naywyż-

ſza Zwierzchność i wſzelkie Magiſtratury, wſzyſkie ſtany i kondycye i iednym ſłowem każdy wſpołczłonek Rzeczypoſpolitey intereſowany do wſkrzeſzenia ſtarożytney ſzczerości i rzetelności, bez którey ani Narod z przyzwoitą powagą między Nacyami figurować, ani handel kwitnąć, ani inne działania pomyślnie ſię powodować nie mogą. Spekulacye handlowe często wprawdzie zaſadzaią ſię na głębokim rafinowaniu, na roſtropnych kombinacyach i na przezornie przewidzianych zdarzeniach, i przygotowaniu takich zamiarow, aby z okoliczności można korzyſtać, ale nigdy wſparte bydź niemogą na ſzachrayſtwie, i podłym ſię targowaniu, wſzak w naſzych ſtołecznych miaſtach naymaiętnieyſi kupcy wyborem towarow handluiący, nieznaią tych kramarſkich ſwarow, lecz iſtotną cenę uſtanowiwſzy iuż nic opuścić niezwykli. Czyliby mogło ſię w ogromnych handlach iaka część tych działan ułatwić, gdyby każda Kategorya tyle gwaru wyciągała? w Londynie, w Amſzterdamie, w Hamburgu, w Gdanſku i w innych handlowych miaſtach, milionowe

facyendy, nayważnieyſze kontrakty, naywiękſze kupna i przedaże w kilku minutach zakończone, w krotkich ſłowach zawarte i od prawdziwych kupcow z naytkliwſzą ſumienną rzetelnością dotrzymane bywaią; gdyż nieſkażona rzetelność ieſt duſzą handlu, (14) bez którey żadne kommercium utrzymać ſię niemoże, i nic tak nieieſt handlowi przeciwnego; iak wykręty, ſzalbierſtwo, niedotrzymanie ſłowa, wſzelkiego rodzaiu oſzukańſtwa i podſtępy; kredyt bowiem i powſzechne zauſanie, będąc oſią na którey ſię cały okrąg handlu obraca, iego też naymnieyſze w powſzechności nadwerężenie, zaraz niſzczyć może naybardziey kwitnące kupiectwo. Nigdy ieſzcze niebył taki Narod na Swiecie handlem ſię bawiący, aby miał tyle pieniędzy, żeby mogł wſzyſtko gotowizną zapłacić, i podobno go nigdy niebędzie, naywiękſi milionarze naywięcey potrzebuią kredytu, a ten nie na obſzernych opiſach i prawnym zabeſpieczeniu, lecz na wzaiemnym zauſaniu ſię wſpiera.

Utworzmy ſobie w imaginacyi (bo w iſtotności tey exyſtencyi nigdy niebędzie) iakie pokolenie ludu, ktòrego rzetelność tak niewzruſzona, że od żadnego iego rodaka nigdy zkażoną niebyła, i że zatym ta kolonia powſzechne w Rzeczypoſpolitey Narodow ziednała ſobie zauſanie i kredyt nieograniczony, tak dalece, żeby nawet ta ſuppozycya odpadła, aby któren wſpołczłonek w ſwey partykularności mogł kiedy komu zawod uczynić iaki, a wyſtawmy ſobie teraz pomyślność powodzenia, które ta kolonia w wſzyſtkich ſwoich przedſięwzięciach mieć będzie, i ieżeli nawet przy nayWiękſzym uboſtwie wielkiey niezrobi fortuny, rozumiem, że nikt na mnieyſze procenta kapitałow a kredytem na niżſzą cenę żywności, towarow, i ſprzętow do rozpoczęcia działań rolniczych, rękodzielnych i handlowych (bo te preſupozycye za podſtawę kładę, że całe to towarzyſtwo ludu ieſt pracowite, obrotne, przemyślne, ſkromne, i wſtrzemięźliwe) niedoſtanie, iak ten rodzay poczciwych ludzi, któren trwale przy tym kredycie ſię utrzymuiąc, pewnikiemby w prędkim czaſie większą część

czynności handlowych do ſiebie przyciągnął, a zatym wielkie ogarnął bogactwa którémi coraz większe przedſięwzięcia rozpoczynać i handel w wſzyſtkie ſtrony Swiata rożſzerzyć można, tak iak Ormianie to w całey Azyi uczynić potrafili, gdzie wſzyſtkie handlowe działania pod iakimkolwiek tytułem przez ich rece przechodzić muſzą, choć też ten wſzyſtkie przymioty kupieckie poſiadaiący Narod przecie do tych wſzyſtkich cnot, któreśmy naſzemu wybranemu ludowi ponadawali, pretenſyi ſobie nierości, choć dość godziwemi ſpoſobami ſwoy handel prowadzi. Co ieſzcze handel naybardziey trapi i niſzczy, to ieſt niedoſtatecznie zabeſpiecona pewność liczenia ſum dłużnych na wyznaczonych terminach, i wielka zawodność z ſtrony dłużnikow; ſama niepewność terminow ſolucyinych, może pomięſzać wſzyſtkie kupieckie zamiary, wſtrzymać poſtępowanie handlu, a zawod naypoczciwſzego kupca może do ſzalbierſtwa przymuſić, i do bankrutu przywieść, i niemaſz płonnieyſzego gruntu dla produkowania i utrzymania kwitnącego handlu iak ten, którego kon-

ſtytucye faworyzuią zawodność dłużnikow, i gdzie prawa pobłażaią Bankrutarzom, rodzay ludzi daleko działaniom handlowym, a zatym całey wſpołeczności ſzkodliwſzy, iak zdrowiu powietrzna zaraza, bo ich nierzetelność te pierwſze fundamentalne podſtawy związku towarzyſkiego, iakim ſą dobra wiara, zaufanie, i beſpieczne na przyrzeczeniach poleganie, wyniſzcza i z gruntu wywraca, a przeto rozrywa i targa te święte węzły, ktore ludzi w towarzyſtwa połączyły, i do wzaiemnego ratunku i wſpomagania obowięzuią. Gdzież bowiem przy podeyrźliwym niedowiarſtwie, potrzebney zapomogi znaydzie wſparcia do zaczęcia nayzyſkownieyſzych przedſiewzięciow, na których nawet korzyść publiczna całego Kraiu ſię zaſadza, których pomyślne powodzenie tak dowodnie ſą okazane, że i wierzycielowi wprędce awanſowane kapitały z prowizyami powrocić, Entreprenora zbogacić i z wielką korzyścią dla publiczności iaki gatunek działań do Kraiu wprowadzić i nowe bogactwa utworzyć mogą. Zagęſzczona kradzież daleko nie ieſt tak ſzkodliwa kraiowi iak przepadnienie długow, gdyż daleko łatwiey z tey ſtrony, iak od pożyczalnego natrętnictwa, oſobliwie też od borgow kupieckich i doczeſnego towarow powierzenia uchronić ſię można; gdyż handel żadnym ſpoſobem bez kredytu obeyść ſię niemoże, którenprzez nierzetelność nadwerężony, pozbawia kupiectwa naygruntownieyſzey ſwoiey podpory, bez ktorey ſię utrzymać niemoże, zatym idzie, że rozmyślni Bankrutarze, daleko ſą ſzkodliwſi wſpołeczności iak iawni złodzieie, i dopoki ſię ich podſtępnym podeyściom, tak iak wſzyſtkim innym gatunkom oſzukańſtwa i zdrady, tamy niezarzuci, niemożna ſobie obiecywać aby ſię handel wgórę wydobyć zdołał. Wcale tu nie ieſt mowa o przeiſtoczeniu w krotkim czaſie obyczaiow, i wytępieniu iednym zamachem ſzkodliwych nałogow, które w zraſtaiącey korrupcyi całe wieki wkorzeniły, boby to była naydziwacznieyſza pretenſya, ktòra w rzędzie podobnych do wykonania rzeczy mieyſce mieć nie może; lecz tu idzie o używanie tych śrzodkow, które tylko znaydować ſię mogą w rękach Prawodawcy, Zarządcy, i Nauczyciela, tak ſzkolnego iako też Kościelne-

go i domowego, zgoła w tym naywalnieyſzym intereſie dla uſzczęśliwienia całego Narodu, nie należy opuſzczać żadnych ſpoſobow, któreby do tego celu doprowadzić mogły: ſurowe kary cieleſne, a nawet śmierci i inne niewolnicze roboty, piętna infamii publiczney, ſowite grzywny, exkluzya z Konfraternii i Cechu, zakaz na iaki czas tych działań w których iakie oſzukańſtwa ſię pokazały, wyłączenie w partykularnym pożyciu od obcowania z uczciwemi ludźmi, i zelżywe notowanie każdego coby miał iakie zachowanie, nie tylko z fałszerzem i iawnym oſzuſtem, ale nawet z takim, ktòremu dowieść można, że świętość danego przyrzeczenia złośliwie nie dotrzymał: to ſą te odporne ſprężyny, które od takich zdrożności, nayprzewrotnieyſze i zepſute umyſły wſtrzymać i odrażać mogą; które kary z oſobliwą ſurowością na złośliwych Bankrutarzow zaoſtrzyć należy. Niech tylko wſzelkie wykręty i wywiiactwa ogołocone będą tey fałszywey powłoczki, którą wyzwoleńcy zdradliwey induſtryi koloryzuią, haniebne ſwoie zwodzenie niewinney proſtoty, a pozba-

wione zaſzczytu ſztucznego przemyſłu, niech tak hańbiące okroty malowane będą właściwemi iey należącemi ſarbami, niech tylko ſama cnota, poczciwość i i rzetelność dyſtyngwowane poważenie i ſzacunek znaydzie, a piętno publiczney zelżywości przymuſi oſzuſtow z Profeſſyi, że nie będą śmieli iawnie ſię chlubić z chytrości ſwych ſztucznych podſtępow, przynaymniey publiczność gorſzyć i zarazę ſzalbierſtwa rozſzerzać zaprzeſtaną, a duſza wſzyſtkich obrotow cywilnych i handlowych ſtarożytna rzetelna ſzczerość z honorem znowu głowę podnieſie, kiedy iuż więcey nie będzie mogła bydź urąganiem wyſzydzona; ſam powrot kredytu i zauſanie, utworzy nowe doſtatki i bogactwa, przez powierzenie daremnie leżących kapitałow i rzeczy, w takie ręce, które ich z korzyścią zażyć umieią, co cyrkulacye wſzech rzeczy zagęści, i z wielkim zyſkiem dla Kraiu poruſzy martwe kapitały, ktorych boiazń utraty od handlu uchylić muſi, bo ponęta wygurowanych procentow zdolną bydź nie może, na przeważenie niebeſpieczeńſtwa, wyſtawienia na ſzańc kapitału, choć te wyſokie prowizye nie-

bardzo ſą zgodne z pomyślnością handlowną, i wzroſt kupczenia bardziey tamuią iak przyſporzą; dla czego też Kameraliści wyſiłali dowcipy ſwoie na zniżenie procentow, ale że większa część tych śrzodkow, których na doyście tego celu obierali, nie zaſadzała ſię na iedynym ſkutecznym ſposobie, to ieſt wſkrzeſzeniu kredytu i zaufania, nie tylko na prawnym zabeśpieczeniu, ale też na natchnionym przez poprawione obyczaie ducha rzetelności, ugruntowanym, lecz ſzczegolnie na deſpotycznym taxowaniu prowizyinego czynſzu, zaczym też ſzczegolnie to ſprawiły, że reſzta Kapitałow z cyrkulacyi zniknęła, i do zamkniętych ſzkatuł ſię ſchroniła, przed groźnemi uſtawami tych rządcow, co arbitralne ukazy wydawali, lecz o zabeśpieczeniu czyiego maiątku wcale nie pomyśleli; a handlowe działania żadnych ſamowładnych zarządzeń cierpieć nie mogą. Te powſzechnie w całey Europie uſtanowione prawne przepiſy pewnych procentow, ciągną ieſzcze ſwoy początek z dawnego barbaryzmu tych wiekow w ktorych tylko woienne prawo mocnieyſzego a nie handlowa ugoda własność do iakiey rze-

czy nadawała, a gdzie też iuż zachodziły iakie zamiany i kommercyonalne traktowania, tam władza prawodawcza nie w rękach była tych co dawali, ale tych co potrzebowali, którzy nawet, na zniżone procenta niechętnie pozwalali, i woleliby byli trzymać ſię wyrokow Teologow tych wiekow, którzy wſzelkie prowizye i czynſze od Kapitałow iak wyklęte lichwy potępiali, gdyby tylko byli mogli na takie kondycye doſtać kredytem tych rzeczy ktorych żądali; i dzięki tym gwałtownym potrzebom, że opacznie tłumaczone artykuły wiary, i dzikie rozboie handlowe czynności do ſzczętu nie wygubiły, coby pewnikiem było Europę w puſtynie obrociło.

Ci wſzyſcy którzy prowizye od Kapiłow okryślali, i wielość procentow przepiſali, pewnikiem niewiadomi byli pierwſzych pryncypiów, na których ſię takie handlowe ugody zaſadzaią, i nie znali tey rozdziałowey linii, która godziwy zyſk od lichwy rozgranicza, albo też właſny interes do chwycenia ſię takich prawideł (im ſamym tylko, ale nie publiczności)

korzyſtnych nakłaniał; więc zniżyć procenta uſiłowali wſzyſcy prawodawcy tak ci co z ſwoich Miniſteryow ſkarbowych, iako i ci co z oſobiſtych długow do płacenia wielkich prowizyi obowiązani byli, albo też nowych kapitałow na niſkie procenta zaciągać pragnęli, iak ten przypadek i u nas ſię przydarzył, kiedy przy naywiękſzym niedoſtatku brzmiącey gotowizny, prowizye do połowy zniżono, bo podobno tey Konſtytucyi nie Kapitaliści piſali, a przeciwność tego prawa w tym oczywiście ſię ukazała, że ci ſami co go piſali więkſze muſieli płacić prowizye iak ſwemi przepiſami wyznaczali, ieżeli chcieli nowe ſummy zaciągać, albo przy dawnych ſię utrzymać. Po upadłym kredycie w Francyi, ſam prawodawczy ſkarb Koronny muſiał zawſze kilku procentami wyżey opłacać kapitały ktore zaciągał, nad tę prawną taxę którą ſam przepiſywał. A wſzak ci i u nas takie ſprzeciwienie wyraźnemu prawu ſię dzieią, kiedy ſkarb Narodowy ſummy przyiąć deklarował po ſiedm od ſta, kiedy wyraźna Konſtytucya więcey nad pięć brać nie pozwala, a to prawo nie ieſt uchylone. Prowizya pieniężna

tak iak cena rzeczy i towarow według obfitości, lub niedoſtatku gotowizny; i tych zarobkow, które niemi zyſkać można, w proporcyi beſpieczeńſtwa lub i ryzyko, na które kapitały ſą narażone, i przez konkurencye ſama przez ſię uſtanowi, a zwierzchności nigdyby nie przynależało wielość procentow wyznączyć? Jak to? rządy nie maią wcale zapobiegać zdzierſtwu chciwych lichwiarzow, i dopuſzczać aby bezkarnie gwałtownym potrzebom prawa przepiſywać, i uciemiężliwe prowizye bezwſtydnie wymagać mogli? Na to odpowiadam, że choć w prawdzie rządy z obowiązku opiekowania ſię tak w powſzechności całą publicznością, iako też rozciągania tey pieczy do każdey oſoby iey zwierzchności podległey w ſzczegulności, iednak żadne prawo gruntuiące ſię na przyrodzeniu i początkowym kontrakcie towarzyſtwa nie upoważnia do taxowania czyiey własności albo pracy (15) naywyżſzą zwierzchność bez arbitralney ukazności; przez ſame wſkrzeſzenie i ugruntowanie publicznego kredytu, przez uſtanowienie banku, kamery pożyczalney i dyskomptowey, i inne podobne

fundusze, które w naszym ięzyku ieszcze nazwiska nie maią, i inney natury zarządzenia, ma w rękach swoich tysiączne sposoby ułatwienia gotowizny za godziwą prowizyę nabycia, co nawet i przy tym nadweręzonym kredycie nie iest rzecz tak trudna, dla tych osob którzy dostateczną do zabespieczenia kapitału maią Hipotekę i ktorych rzetelność nie iest podeyrzana, a ci nigdy nie zwykli płacić nadzwyczayne procenta, takie tylko obiecane bywaią przez tych co wypłacenie prowizyi ani powrot kapitału nawet w zamiarze nie maią, gdzie często nieborak lichwiarz wielką prowizyą z iego pieniędzy z gory zapłaconą, wielkiemi obietnicami i nadzieią kontentować się musi, gdyż od takich pożyczalnikow co z kredytu żyią, albo od marnotrawców co cały maiątek utracili, nie łatwo co odzyska, i na końcu ułakomienie się na wielką prowizyą utratą kapitału przypłaci; w tym przypadku gdzie kto część albo cały kapitał ryzykuie, moim zdaniem naygornieysze procenta nie mogą się nazwać lichwą tak iak i w tym razie, kiedy zarobki na iakiey summie w handlu cyrkuluiącey są tak znaczne,

czne, że wprędce handlarza zbogacić mogą, toć ten z zwierzycielem może dzielić te zyski, które iego kapitał przynosi, choćby też to prawem wyznaczone procenta przenosiło. Scisło wziąwszy to lichwą tylko nazwać można w tym razie, kiedy wierzyciel swego kapitału zabespieczony, że go bez prawnego zakłocenia i z nieochybną pewnością na wyznaczonym terminie lub każdego czasu odebrać może, w tym przypadku ieden procent nad prawne pozwolenie brany, iest prawdziwa i naganna lichwa, i to ieszcze pod tym dokładem: kiedy kredytor ma prożno leżące kapitały, któremi nie chce albo nie umie co w handlu zarabiać, i że te pieniądze natrętnym naleganiem wymuszone nie były; w innych zaś przypadkach, gdzie wierzyciel swoy kapitał na szanc szczerego hazardu wystawia, albo przewiduie zawod w terminach, i przykroście prawnego zakłocenia, i fatyguiące zachody, których będzie musiał użyć dla odebrania swey własności, do poki nie dobierze sta procentu roczney prowizyi, to żadney w tym lichwy nie upatruię a moie zdanie w tey mierze

Wyklad. Q

tym mniey może podpadać podeyrzeniu parcyalności, gdyż żadney prowizyi ani biorę, ani płacę. Nic łatwieyſzego nie było Miniſtrom ſamowładnych Monarchow albo prawodawcom republikanckiego rządu, iak ukazne uſtanowienie taxy procentowey przepiſać, lecz nie tak łatwo było ſobie lub innym, potrzebne ſummy na te iednoſtronnie zniżone procenta ſprokurować. Kiedy upor kapitaliſtow niechciał ſię poddawac żadnym przepiſom, kameraliści zaś i ekonomiczni ſpekulanci nad wynalezieniem ſpoſobow zniżenia prowizyi, i zapobieżenia lichwom, zaledwo do wyſuſzenia muzgow rozumy ſwoie natężali, ale że wſzyſtkie ſwoie propozycye zaſadzali na prawnych ukazach, albo na mamiących podeyściach, zaczym też wſzyſtkie ich uſiłowania bezſkuteczne ſpełzły. Jak nikomu przepiſać nie można, iak wiele ma zarobić na koniu lub iakim towarze (16) ani iakiey własności taxować, tak też nie można go przymuſić do kontentowania ſię wyznaczonemi procentami, moim zdaniem.) Prawodawca w tey mierze nic przezornieyſzego ſtanowić nie może, iak zabeśpieczaiąc

prawnym wyrokiem wierzycielom kapitały: w ſpaczney proporcyi procentow, ktòre biorą, to ma ſię tak rozumieć, że ten co bierze całkowicie, prowizyę prawem pozwoloną, ma taką ſądową pomoc iak teraz dawać ſię zwykła, która prawna pomoc do odbierania długu w tym ſtopniu przybywa, w którym procentow ubywa, i ten kredytor co naymnieyſzą prowizyę bierze *in casu potioritatis* i przy otworzonym konkurſie, przed wſzyſtkiemi wſpołkredytorami, którzy wyżſze procenta biorą, powinien bydź zaſpokoiony, i im kredytor mniey ſię łakomił na prowizyę, tym więcey powinno mu przybywać prawa do wſzyſtkiey właſności dłużnika, ktòren w tym razie żadney rzeczy od tradycyi excypować nie powinien, tak dalece że kiedy ledwo iaki procent, albo żadna prowizya nie brana, to nawet oſoba dłużnika nie może bydź excypowana; nie na oſadzenie iey w więzieniu aby ią kredytor w prożniactwie żywił, i przez to powiękſzył ſtratę ſwoią, ale aby dłużnika mogł zażyć do wſzyſtkich robot i iż tak rzekę nim orał, aby przez ten wyrobek coś odzyſkał, przez co pewnikiem zawodne dłużniki prędzey z

ſceny znikną iak przez wſzyſtkie inne zarządzenia, bo tak niewolnicza robota zapewne nie bardzo przypadnie do guſtu treſniſiowym dłużnikom, których ſię tu ma na celu, gdyż wcale nie ieſt mowa o tych bidakach co na utrzymanie ſwego lub ſwych familii życia iaki złoty lub korzec zboża na terminie oddać nie mogą (wyłączywſzy gorałczane długi) Dla zachowania rowney ſprawiedliwości tak dla wierzyciela, iako też dla dłużnika, potrzeba, aby po upłynieniu oſtatniego terminu zapłacenia, gdy dłużnik nie ieſt w ſtanie wypełnić przyrzeczenia, ani ſądowego wyroku, aby w tym razie dał ſprawę z wſzyſtkich poſtępkow ſwoich, i ſpoſobu życia, w czymby powinna bydź wyprowadzona iak nayściśleyſza inkwizycya; wſzak w takim przypadku nie powinien nikt mieć za krzywdzące wolność Obywatelſką uciemiężenie, takie taiemnic oſobiſtych ſzperanie; gdyż tego, któren wſpoł obywatela tak ſkrzywdził, że mu tego nadgrodzić nie może, któren nie rzetelnością całą publiczność zgorſzył, można tak konſyderować iak cywilnie umarłego, i iuż nie iak z wolnym Obywatelem, ale iak z

przeſtępcą praw, i obrażycielem obyczaiow z nim poſtępować, aby mu uchylić ſpoſobność powtorzenia takich uſzkodzeń.

Zoſtaie ieſzcze do mowienia o tych co wyżſze od ſwych kapitałow procenta wyciągaią, nad te, które prawo albo zwyczay za godziwe oſądziły, których iak zdzierſkich lichwiarzow w rożnych Kraiach, nie tylko na utratę danych kapitałow, ale też ieſzcze i na inſze kary prawa wſkazuią; choć wcale nie myślę uſprawiedliwiać takie zdzierſtwa, iednak mi ſię zdaie, że częſto z temi kapitaliſtami za oſtro i naprzeciwko wolności działań handlowych poſtępowano, oſobliwie też w tym przypadku, kiedy bez podſtępu w ſamey gotowiznie pieniądze pożyczali, nie wtrącaiąc w te ſummy papiery niepewnego waloru, albo rzeczy i towary w podwoioney cenie, w którym razie w ſamey rzeczy od oſzuſtoſtwa i lichwiarſtwa, ani wymowić ani od kary uchylać ich nie można, choć to wſzelako dłużnika dyſpenſować nie może od dotrzymania dobrowolnie przyiętey umowy; gdy zaś kapitał pożyczo-

ny w gotowych dobrych i kurs maiących pieniądzach, to dłużnik do obowiązany powrocenia kapitału, iako też wypłacenia wygurowanych procentow. Ale władza sądowa iuż w tym razie mniey troskliwa bydź może, o ocalenie maiątku takiego człowieka co swoią chciwością publiczność gorszy, i swoią uczynność tak drogo przedaie, a przez to handlowe i inne działania bardziey uciemięża, iak wspiera, zatym przy konkursach albo kiedy *potioritas* następuie, takim wierzycielom szczegolnie tyle tylko przysądzą, ile po zaspokoieniu godziwszych długow zbywa, i to bez dotykania sprzętow i rzeczy pierwszey potrzeby, dłużnikowi pozostałych, a tym mniey z naruszeniem wolności iego osoby, ponieważ w tym przypadku rownoważność moralna zachodzi, gdyż taki kredytor wart takiego dłużnika, i łakomstwo nie ma czego wyrzucać nierzetelności. Rządom zaś w tey mierze nie należałoby używać karzących śrzodkow na żadną stronę, oprocz że dla zachowania rzetelności i uczciwych obyczaiow mogłyby postępki tak lichwiarza, iako też nierzetelnego dłużnika osławić dla przestrzeżenia pu-

bliczności, aby się każdy mogł mieć na ostrożności od obustronnych zdradliwych podstępow.

Sama natura takiego zarządzenia tego wyciąga, aby w skryptach, wexlach, kartach i kontraktach nie tylko kapitały papiery rzeczy i towary na kredyt dane, w gatunkach, wadze i walorze; pieniędzy, rzeczy towarow i ich sprawiedliwey cenie, dokładnie były wyrażone, ale też procenta roczne czy miesięczne wyraźnie były dołożone z taką rzetelnością aby przy zachodzącym sporze za wyrokiem sądowym przysięgą mogły bydź potwierdzone (17) inaczey aby skrypta (wexle kupieckie wyiąwszy) w sądach takiego waloru nie miały, aby cały maiątek i osoba dłużnika zostawały w odpowiedzi do zupełnego zaspokoienia, a w przeciwnym przypadku sprawa będąc konsyderowana iako wyniesiona nad przepisy procentom wyznaczone, wierzyciel więcey pretendować nie może iak to co prawo i zwyczaie dłużnikowi tradować pozwalaią.

Spodziewać ſię należy, iż takie uſtanowienie daleko prędzey ſprawi zniżenie prowizyi, iak te wſzyſtkie groźne przykazania, które bez oglądania ſię na obfitość lub niedoſtatek gotowizny i na większe lub mnieyſze zyſki, które używane w rożnych działaniach kapitały przynoſić mogą, zarobkom granic założyć uſiłowały, a które żadnego innego okryślenia mieć nie mogą, iak to które z większey lub mnieyſzey mnogości, z większey lub mnieyſzey konkurencyi, i zagruntowanego lub nadwerężonego kredytu wynika; którego bowiem kapitaliſty chciwość tak uwiedzie, że dla zyſkania iakiego procentu będzie chciał wyſtawić ſwoy kapitał na ſzańc niepewnego polegania na dyſkrecyi dłużnika, i za całą hipothekę nie mieć tylko iego niedoiadki, i po innych kredytorach pozoſtałe oſtatki, albo któren marnotrawca tak będzie zapamiętały, aby ſię ośmielił na niſkie procenta pożyczać, kiedy przytym nie tylko wſzyſtko co ma i mieć może, ale nawet honor i wolność ryzykuie, a zatym przynaymniey nie łatwo ſię ośmieli utracić maiątek uczciwych i wſpaniałych wierzycielow, ktòrzy bar-

dziey dla litościwego poratowania iak dla chciwości prowizyi pożyczaią. To zarządzenie nie może też (tak iak zakaz w Toſkanii więzienia dłużnika) przeſzkodzić poratowaniu nieſzczęśliwych i potrzebnych, przez pożyczenie iakiey ſumki, ponieważ przy bezżądnym, albo mało zyſkownym pożyczeniu zoſtanie nieuſtaiące zabeśpieczenie kapitału na aktualnym i przyſzłym maiątku zarobku i oſobie dłużnika, ſzczegolnie względnością na nieſzczęśliwe przypadki, z niedotykaniem litościwey ludzkości, w całey ſwoiey rozciągłości; zaczym takie uſtanowienie zamiaſt nadwerężenia kredytu; albo nadwątlenia lub umnieyſzenia zapomogi lub działań handlowych, powinno owſzem wſkrzeſić i umocnić pierwſze, i ułatwić drugie, z tych zamiar, które dla dzwignienia handlu koniecznie ſą potrzebne.

Jak mało pomyślność powſzechną, małe kramarzenia intereſować mogą, które procz małey wygody łatwego nabycia iakiey mało co znaczącey potrzeby, zwyczaynie nic do ſzczęśliwości publiczney nieprzyczyniaią, tak rozſze-

rzony zakupny i przedayny handel, wſzyſtkie w ogulności artykuły płodow, fabrykat i towarow ogarniaiący prowadzony przez zamożnych zakredytowanych i oświeconych Kupcow całey ſphery handlowey wiadomych, i ſwoie czynności na głębokich ſpekulacyach kommercyonalnych, na ſumienney ſzczerości w zachowaniu liczby, miary i wagi, a w niezawodnym ſwych towarow podawaniu za te gatunki, do których wewnętrzną właſnością zgodną z powierzchowną cechą i napiſem w rzeczywiſtości należą, na nieodmienney determinacyi procentow zarobnych i ich iak naywiękſzym zniżeniu, tak iak na płaceniu iednoſtayną ceną artykułow zakupnych i ſumiennym dzieleniu zyſkow z przedawcami wtym razie: gdy te rzeczy w odbytowych mieyſcach w gore idą; zgoła na tak gruntownych fundamentach zaſadzaiących, które rozpoczętemu handlowi na całe wieki trwałości obiecywać mogą. Taki Kupiec którego ieſteſtwo nie ieſt tak idealne aby go w naturze bydź niemogło, częſto ſam ieden całą iaką ubogą okolicę w którey nawet rolnicze obroty w martwey niedołężności zoſtaią,

zbogacić i wſzyſtkie czynnoście orzeźwic może, tak przez zakupienie gotowych płodow i fabrykatow iako też zadatkowe zapomogi na produkowanie nowych. oraz przez doſtawienie ſprzętow i naczynia więkſzey doſkonałości, i ſprowadzenie naſion do nowey iakiey Kultury, iako też przez oświecenie rolnikow, rzemieślnikow i wyrobnikow nad zyſkaniem więkſzych zarobkow. W Szląſkim Podgurzu operacye iednego Kupca, manufaktury płotna w prędkim czaſie tak wgorę wynioſły, że z małego okręgu tyſiącami ſztuk wychodziło, płonne nawet grunta lny i konopie okrywały chałupy kołowrotami i warſztatami ſię napełniły, mięſzkańcy z niedołężności ſię ocucili i w niedługim przeciągu, z oſtatniey nędzy przyſzli do dobrego mienia, a pod moiemi oczami ieden Kupiec przed ſamym podziałem Kraiu w Przeworſku proſtych Tkaczow wprawił w robienie paſow, ordynaryinieyſzych atłaſkow, dreliſzkow i rożnych materyek, a przez to poruſzył obroty przemyſłu, i temu miaſtu wielkie ſkoiarzył zyſki. Coż czaſem nie ſprawi za doczeſną ruchawość ten handlarz

co tylko iaki las zakupi z ktòrego bale, wręgi, klepki i inne materyały fabrykuie i wyprowadza; iakie z tego powodu orzeźwienie czynności pobliższych mięszkańcow, z ktòrych iedni wyrabiaią drudzy wywożą materyały, a inni im żywnoście, trunki i inne potrzeby dostawiaią. Niech się tylko w iaką okolicę ziawi zakupnik na iakie płody lub fabrykaty, a zaraz się z wielką korzyścią Kraiu i iedne i drugie pomnożą, a mięszkańcy ocuciwszy się z ospałego lenistwa, w zawody się uganiaią o uczestnictwo tego zarobku. Gdyby tacy ożywiciele działan pożytecznych po wszystkich zakątach się nawinęli z ktòrychby iedni iakie płody a drudzy fabrykaty w handlowym mieli zamiarze, gdyby też te artykuły tylko na włóknach lnianych i konopnych na siemieniu, anyżach, chmielu i tym podobnych rolniczych płodach albo na Galmanie, Siarce, Saletrze, Ałunie i innych produktach kopalnianych lub chimicznych się zasadzały, to się te rzeczy w bardzo przędkim czasie daleko znaczniey pomnożą iak kiedy tym sami dobr właściciele się tylko zatrudniaią, do ktòrych wieśniacy

tyle poufałości i zaufania niemaią iak do Kupcow; nawet dawno zarzucony Czerwiec, Kermes czy sławna Koszenilla Polska, z ktòrą niegdyś tak znaczny handel prowadzono, mogła by znowu mieścić się między artykułami farbierskiemi, gdyby ią kto chciał na nowo w handel wprowadzić, ponieważ niektòrzy manufakturzyści i farbierze zaczynaią iey stratę załować, twierdząc że do niektòrych kolorow bardzo droga Amerykańska Koszenilla nie iest tak zdatna iak nasz Czerwiec.

Rozrożnione Artykuły ktòre tacy mieyscowi kupcy według własności Klimatu, przymiotow gruntu i sposobności mięszkańcow za pryncypalny podmiot swych handlow zakładią, w każdą okolicę osobliwą wprowadzić mogą kulturę, ktòra czym bardziey według wspomnioney mieyscowey zdatności, iedne od drugich się roznią, tym większa ztąd dla Kraiu wynika korzyść, gdyż te wzaiemne potrzeby są iak by ogniwa łańcucha: ktòren zwięzuie między sobą prowincye i okolice, sprawuiąc pożyteczną cyrkulacyę, przez co wzbudza, i orzeźwia

wszystkie obroty, czego rozpryśnione usiłowanie na płodzenie rozlicznych Artykułow nie tak skutecznie sprawuie, gdyż ta rozmaitość płodow nie dopuszcza produkowania iakiego artykułu w tey mnogości, aby się mogł stać exportacyinym towarem, i wartał handlowey spekulacyi kupca a nie kramarza, i co tylko przytoczę nayprostotnieyszy kułtury przykład, to okolicy Jarosławia sianie cebuli, a Buskiey Anyże, daleko iest pożytecznieysza, iak żeby na tych żyznych gruntach rozmaite płody w mnieyszey mnogości produkowano, (18) ledwo bowiem co może bydź zdolnieyszego do zatamowania zamian handlowych, iak dostatek wszystkich potrzeb na iednym mieyscu, gdyż ta sytość dyspensuie od troskania się o nabycie obcych płodow, a przez to samo przytępia pracowitość i starunek o pomnożenie tych produktow nad domowy użytek; tylko wzaiemność potrzeb handlowe ułatwia zamiary i tak pozytecznie oddzielone części Swiata, Państwa, Prowincye, i Krainy między sobą wiąże i spaia.

Tu tylko o wewnętrznym handlu Kraiowym mowa, o postronnym kupiectwie zaledwo przy tey szczupłości towarow wywozowych w proporcyi obszerności Państwa, co wspomnieć można, coby niebyło powszechnie wiadomo, i ten zagraniczny handel choć kiedyś mogł bydź daleko znacznieyszy iak iest teraz, iednak nawet wtey epoce sławy, kiedy granice Polskie na Pułnoc i Południe brzegow Morskich dotykały, nie dochodził nigdy kresu tey ogromności, iakieyby należało w przyzwoitym stosunku do rozległości Kraiu i ztąd wynikaiącey mnogości płodow gruntowych i rękodzielnych, które taka obszerność produkować zdolna, tak aby kiedy znacznie figurowało to Polskie kommercium między kupczącemi Nacyami, i żeby duch handlowy wchodził w charakteryzuiące przymioty Narodu. Coż dopiero teraz mowić o tym handlu daleko stronnym, kiedy nas zawistość losu od oboyga brzegow odepchnęła, a chciwość fiskalna otaczaiących nas mocarstw, tak z wszech stron celne zdzierstwa, radaby do tego stopnia natężyć, żeby wiatry bez opłatnie granice nie przechodziły.

Przy coraz większym potęgi wzrastaniu a zatym idącey większey u postronnych konsyderacyi, może wprawdzie Rzeczpospolita przez traktaty nie co ułatwić działania zagranicznego handlu, wszelako nie można sobie obiecywać aby korzystna szala handlu tak od Wschodu iako też od Zachodu miała się kiedy na naszą stronę nachylać. Niechcę ia tu utyskiwaniem i przepowiadaniem ostatniego zniszczenia naśladować posępnych kameralistow, ktorzy zosobna wszystkim Kraiom ostatnie wyplenienie gotowizny od Wieku kalkulaią, a pieniądze iak cyrkulowały tak cyrkuluią, i u nas cyrkulować będą, bo tych zupelne wygubienie tak iak materyi ciekłych, rownoważność niedopuszcza, aby się w wyczerpane mieysce, coś znowu przysączyć niemiało; nie mogąc sobie z tych stron obiecywać wielkich korzyści dla naszego handlu, należałoby obrocić naywiększe natężenie ku Pułnocy, z strony Zmudzi i Kurlandyi gdzie nam zostaie wolne i od żadnego fortyana niestrzeżone wniście, o raz na Południe z strony Dniestru, gdyż na szczęście ludzkości i obrotow handlowych

oryentalna polityka nie doszła iescze tey wytworności w swoich fiskalnych zarządzeniach, żeby przechodzące towary na funty ważono i płacić kazano od każdego łuta, do tego wierny w dotrzymaniu Soiuszow nasz sprzymierzeniec, Wielki Sułtan, pewnikiem zawsze handel z przyiaznym sobie Narodem faworyzować będzie, iest za tym nayważnieyszym politycznym interesem czuwania nad losem Moldawy, aby Rzeczpospolita przy zawarciu traktatow pokoiu swoim pośrzednictwem wspołczynnie z innemi Medyatorami w układaniu punktow przedugodnych wchodzić mogła, aby w przypadku odmiany wpanowaniu tey prowincyi, nie dostała się w iakie nieprzyiazne ręce, a gdyby temu żadnym sposobem przeszkodzić niemożna, ażeby ten Kray nie był przyłączony do ktorey z tych Mocarstw, z tey strony nas ciemiężących, to przynaymniey wszystkie natężyc usiłowania, aby wyiednac dla Polskiego handlu tak pomyślne kondycye aby na zawsze w tę stronę kommercyum zostało wolne; nay więcey bowiem nam na tym zależy, aby przez zbyt rozciągłe opasanie granica-

mi iedney Monarchy iaka znaczna część kraiu niebyła przyniewolona z wszystkiemi swemi produktami i obcemi potrzebami na łasce i dyskrecyi iednego sąsiada polegać. Wielość otwor dla handlu wrozmaite strony i do rożnego panowania kraiow, iedyny iest środek do ulżęnia ucisku, którym exportacyiny i importacyiny handel te polityczne monopolia ciemiężą; bo przez to wolne do obrania wyniście naylepiey Ciemiężycielow można na wodzy trzymać, ktorzy dla utracenia celnych lub transytowych poborow muszą się poniewolnie nawet nakłaniać do godziwych propozycyi. Choć wątpic niemożna aby wyiednanie u wszystkich nas otaczaiących mocarstw przez handlowne traktaty dogodnych handlowi warunkow niemiało bydź bardzo korzystne Kraiowemu Kupiectwu, iednakowo niemożemy sobie nigdy obiecywać rozszerzonego handlu zagranicznego na znaczne oddalenie się rozciągaiącego, gdyż tego sama pozycia Kraiu od Morza oddalona trudni, do tego niemaiąc żadnych osad, Koloniow, i formowanych składow, w oddalonych Krainach, któreby do prowadzenia za-

mianowego międzyStolecznemi i osadnemi Prowincyami, albo przewoznego dla innych Narodow handlu, użyczały zręczność. Nie dla tego tu wspominam o Koloniach, ażebym ich posiadanie między naypierwsze poczytywał polityczne szczęśliwości, a z tego powodu bardzo nad losem Oyczyzny miał ubolewać, że tey nie partycypuie, ani też niechcę przyganic takim osadom (iak Lis w bayce) dla osłodzenia niepodobieństwa ich nabycia, ani się za daleko unosić w rostrząśnieniu tey w prawdzie Ekonomice polityczney właściwey materyi; która nas iednak mało co interesować może. Okazało rożnego losu doświadczenie, iak Kolonie na przemiany Stołecznemu Państwu pożyteczne i szkodliwe bydź mogą, wzbogaciły te osady rozmaite Narody w rożnych wiekach, ale ich też często o zgubę nie tylko dostatkow ale też i exystencyi przyprawiały. Mieliśmy niedawno przykład iak drogo Anglia przypłaciła panowanie swoie nad pułnocną Ameryką, niewiem wiele Genua kiedys korzystała z Korsyki, ale to wiadomo iest, że Francya nabywszy (nie darmo pewnikiem) tey wyspy któ-

ra iey ani dla składow, ani dla kupczenia ani dla ciągnienia z niey iakich płodow dla swoich rękodzielni nie służy i nie tylko że ztamtąd żadnych nieciągnie dochodow, to za tytuł panowania do Roku do tego kraiu na utrzymanie rządu i woyska do mieyscowych intrat dokłada 260,000. Liwrow; to się zdaie trochy przy drogo opłacać taki zaszczyt, a ieden ten przykład światu iawnie okazać może, iak iest nie pohamowana chciwość polityczna w dobywaniu Kraiow, i pomnożeniu Prowincyow, kiedy z rzeczywistą szkodą siedliska pierwiastkowego Narodowego, tak znaczną część pracy i maiątku poddanych samey czczey Ambicyi panowania bez wszelkiey dla Kraiu korzyści sakryfikuie, i iak daleko takie zaślepienie nad interesem Narodow nawet oświeconych wodzow Narodu ludzkiego unosić może. Z tego powodu prawdziwie każdemu Państwu a zatym i Polszcze winszować należy, co pozbawiona tey tak mocno pragnioney szczęśliwości dzwigania niepożytecznego ciężaru, a ten niedostatek osad odległych od dokładnego traktowania w Narodowey Ekonomice polityczney na-

turalnie dyspensuie, ieżeli takie pismo szczegolnie w zamiarze miało gospodarstwo Narodowe Krolestwa Polskiego, iak to iest iedyny cel tego niedoskonałego, i niedokończoneg pisma, którego dopełnienie poprawy i obszernieysze wyłuszczenie, ieżeli czas i sposobność pozwoli, może bydź kiedys z większą dokładnością dokonane.

KONIEC.

ZBIOR PRZYPISKOW

Do rożnych Artykułow w tym Dziele napomkniętych należących.

Nro. 1.

Karta IV. W tey ogromney liczbie Ministrow Skarbowych których kabały Dworskie do rządow wtrącały i z nich rugowały niezbywało w prawdzie w Francyi na dobrych Kameralistach iako to *Sechelles*, *Terrai*, *Turgot* i inni, lecz rzadko którego intryga zostawiła tak dlugo na urzędzie, żeby miał tyle czazu poznania się z wszystkiemi Skarbu taiemnicami. Głębokiego zaś w wszystkich wiadomościach Kameralnych Jmć Pana *Neckera* dla tego się niekładzie między Ministrami, że ten wielki Ekonomista nie iest ro-

dak tego Krolestwa, a do tego dopiero po zakończonym Ministrostwie od potomności tylko może bydź sądzony.

Nro. 2.

Karta 3. Dla ciekawości kładę tu niektóre płody i fabrykaty które rządy w Cesarstwie Chińskim in natura od swoich poddanych, co rocznie według świadectwa X. le Comte odbieraią.

40,155,490. Worow Ryżu. Pszenicy i Krup ważący każdy po funtow 120.

210,470. Worow Bobu.

1,315,137. Workow Soli każdy po funt: 50.

22,598,570. Wiązań Słomy.

190,530. Funtow kitaiek iedwabnych funt waży po uncyi 20.

409,890. Funtow iedwabiu surowego.

396,480. Sztuk Bagazyi czy materyi bawełnianey.

560,280. Sztuk Płona lnianego oprocz Aksamitu, Atłasu, Adamaszku

i innych materyi iako też rożne korzenie czy Bakalie, owoce, frukta, legominy a nawet ziołka i farby a do tego wołow, skopow, wieprzy, gęsi, kaczek, ptastwa dzikiego ryb i tym podobnych rożnych żywności z których po wydzielonych ordynaryach Urzędnikom i żołnierzom po prowincyach oddanych pozostała reszta na 10,000. łodziach do Pekinu Pałacu Cesarskiego na Dworską potrzebę transportowana bywa. Same tylko Artykuły determinowane na naszą cenę około 30. milionow Czer: Zł. wynosić mogą; coż dopiero niewiadome niemuszą czynić, dopieroż ieszcze te co się w Kruszcach, pieniądzach podatkami wybiera, co wszystko złączone pewnikiem przewyższy naywiększą intratę którą naybogatsze Europeyskie mieć może Mocarstwo.

Nro. 3.

Karta 3. Ten Pobor dziesiątey części żniwnych zbiorow Duchowieństwu

wyznaczony wziął swoy początek w Starym Testamencie, gdzie Moyżesz w prawach Izraelitom nadanych tę daninę na usługi Ołtarza poświęconemu Pokoleniu Lewitow, z którego sam ten Prawodawca pochodził, wyznaczył wnadgrodę zrzeczonego Prawa tego Pokolenia do tey części gruntow która mu się w obiecaney ziemi należała, aby Lewitowie przez grubą rolniczą pracę od spokoynych kontemplacyi nieoderwani w cichey nieczynności dziesiątą część wszystkich Produktow gruntowych pożywali, zaczym ich oddaleniem od Possessyi wcale nie ukrzywdzono, kiedy zamiast ciężko wypracowanych płodow z dwunastey części roli bez pracy dziesiątą część produktow brali. Tey ustawy Duchowieństwo nowego Testamentu troskliwie się chwyciło, choc też w podziale ziemi mało gdzie swoiey cząstki opuściło, a do tego wszystkie swoie czynnoście kościelne osobna opłacać każe. Nic wprawdzie sprawiedliwszego, iak aby ten co Ołtarzowi

służy, żył także z ołtarza, i każdy dobry Parafianin pewnikiem z chęcią tę cząstkę swemu Xiędzu za iego Pasterskie prace oddaie. Czyli zaś ochotnie dziesiąty snopek z pracą i kosztem zebranego zboża oddaie tym oddalonym i do żadnych obowiązkow Parafialnych nieobowiązanym Prałatom, których często i nie zna, tego zapewnić niemogę; to wiem że takie się znayduią przewrotne umysły, którzy na swoią i całego kraiu korzyść nowe Pola dobywać się ociągali, iedynie dla tey podley zazdrości, aby ten co do tego ani pracą ani kosztem się nie przykładał w swoim czasie nie brał z tego dziesięciny, ale wszelako z powodu tey niegodziwey zazdrości Kray szkoduie z przyczyny opuszczonego rolnictwa.

Nro. 4.

Karta 108. (*Po słowach: a takich Ludzi nikt teraz na Kolonistow niewzywa:*) Kiedy w Ameryce pułnocney Kongres stanow 13. ziednoczonych

Prowincyi kazał okupować prawo własności do gruntow dobytych, w tych odwiecznych Pustyniach, toć się nikt spodziewać niemoże, aby w całey polerowaney Europie z strony zachodniey gdzie znalazł bez opłatne nabycie gruntow nawet płonnych i dziczyznie ieszcze niewydartych, gdyż i do takowych iuż wszędzie ktoś sobie prawo własności urościł; więc iuż tam nawet pozwolenie dobywania gruntow opłacać potrzeba, a pewnikiem temu co ma iaki kapitał nie łatwo do głowy przyidzie, aby z nim za granicą nowosiedlin na pustych gruntach szukał, kiedy tego taniey w Kraiu dostać może; wszędzie się tey chwycono maximy, aby prawo własności do gruntow nigdy nieby- ło wakuiące i niepewne, lecz na zakupieństwie się zasadzało: to bardziey rolnika do swoie skiby przywięzuie, i prędzey go na mieyscu zatrzyma, iak uroione prawo poddaństwa.

Nro. 5.

Karta 123. (Po słowach : Kiedy Winokrzewy na piaskowych Wzgorkach,
Zalecenie Winnic zasadzenia wtym czasie, kiedy o ich wygubieniu lub określeniu w rożnych Kraiach z przyczyny niedostarczaiącego gruntu, na płodzenie istotnieyszych dla wyżywienia wielkiey ludności roślin zakrawaią, może się tym przeciwniey zdawać, że o ich wykorzenieniu w Sandomierskim i Krakowskim iakieś tradycye w pospolitości za prawdziwe przyięte wspominaią, krorych iak nieśmiem zbiiac tak nawet nie należy się przyganić to winnić wyniszczenie, ieżeli winokrzewy na takich gruntach były zasadzone, ktore teraz wtakiey obfitości sławną na całą Europę Pszenicę rodzą, bo winnice tylko na takich krzemionkach wydmuchach, skałach i przykrey spadzistości zasadzone bydź powinny, gdzie ani zbożą ani innych roślin z korzyścią płodzic niemożna; naypodobniey że te Winnice nie umyślnie wyniszczono, ale ie woy-

ny i naſtępne niedbalſtwo wygubiło.

Nro. 6.

Karta 136. Choć ſię tu dla uniknienia rozwlekłości wzmiankuie wſzyſtkich wogulności wieśniakow, iednak ſama roſtropność dyktuie, że bez poprzedzonego poznania rządney pieczołowitości o ſwoy dobytek każdego wieśniaka nikt mu zapomogi w bydło, Pſzczoły i. t. d. niepowierzy i że tym rozdawaniem ſię należy poſtępować w tey proporcyi iak zdolność, i rząd domowy każdego rolnika w iego poſtępowaniu ſię wyiawia.

Nro. 7.

Karta 141. Przez załetę, aby żadna powierzchowna Ziemi płaſzczyzna, która od natury żyzną paſzą nie ieſt okryta, niebyła zoſtawiona bez zaſiewu, wcale nie myślę rozſtrychnąc ten ſpor ktoren od dawnego czaſu Agronomow kłocił nad tą kweſtyą rolniczą: czy ugorowanie

peryodyczne ieſt potrzebne, czy nie? w którey dyſpucie na końcu przeciwnicy odłogow ſwemi pozornemi racyami tak tych goſpodarzow co ſwoie pola ugoruią zagłuſzyli, że zaledwo ich do corocznego zaſiewu wſzyſtkich pól nie przymuſili, gdyby im ten ſwar mogł dodać tyle nawozow, zaprzęgow robotnikow i plewiarzow, albo naſion traw rożnych aby temu radę dać mogli, bo choć wprawdzie niema większego abſurdum iak to mniemanie niektórych uprzedzeniami napełnionych rolnikow, że ziemia potrzebuie odpoczynku, wſzelako nadwerężoną przez wydanie wymuſowych płodow urodzayność tam gdzie tey nawozami ziemi nadgrodzić niemożna, Ugorowanie te po części zaſtępuie, a buyne chwaſty i zaperzenia inaczey ciężko z roli wygubić iak przez kilkokrotną odłogową uprawę na letnich upałach, ktoren ſkutek wprawdzie wydoſkonaleni rolnicy zaſiewaniem trawiſtych roślin i zapuſzczeniem gruntow na łąki lub paſtwiſka otrzymuią; lecz ten wy-

tworniéyſzego goſpodarſtwa ſpoſob wygubienia chwaſtow bez utraty cało rocznego zbioru ieſzcze nie zaraz powſzechnie wprowadzony bydź może tak iak też i to zaſiewanie na litych piaſkach i innych płonniznach rożnego gatunku rzepy brukwi czy karpielow i niektóre rodzaie kapuſty kolſaty i. t. d. roślin których ſię zaraz na mieyſcu gnoi przez co grunt wprętkim czaſie urodzayności nabiera, podobno ieſzcze w naſzym Kraiu nie zaraz w prowadzone będzie.

Nro. 8.

Karta 157. W III części nauki prawa o Ekonomice polityczney Jmć Xiądz Stroynowſki w te ſłowa o produktach przemyſłowych mowi. Ztąd że przemyſł rękodzielny ieſt pożyteczny rolnictwu i całemu Narodowi wnoſić nie należy tego fałſzywego mniemania, że rękodzieła ſą nowym i oſobnym od coroczney reprodukcyi pomnożeniem doſtatkow Kraiowych, czyli że ſztuka i prze-

przemyſł rzemieślniczy ieſt (iak mowią) udzielnym i drugim po rolnictwie zrzodłem bogactw Narodu rolniczego i. t. d. To rożnienie ſię od zdania tak rozſądnego Autora wcale nie znoſi to naywyżſze tego dzieła i oſoby Autora poważenie którym przenikniony ieſtem.

Nro, 9.

Karta 162. Kiedy Filozofow ſiły ſą za ſłabe, aby potrafiły zabronić przemocnym Monarchom zabor Kraiow i podbicie pod ſwoie panowanie tych przyległych Prowincyi które ich Państwa połączyć albo foremniey zakrążyć i przerwy zacalić mogą; niechże ci Manarchowie dla nich a bardziey ieſzcze dla świętey prawdy i ſprawiedliwości te zachowuią względność aby takie zabory do których *ratio Status*, interes polityczny i chciwość nowych dochodow iedynie wiedzie, nie uſiłowali w Dedukcyach i Manifeſtach ſwoich uſprawiedliwiać temi fałſzywemi pozorami którymi na popar-

Wykład. S

cie nieſprawiedliwych pretenſyi świętość prawdy profanuią, i procz gwałtowności wydarcia cudzéy własności ieſzcze i to niſzczyć uſiłuią, co tylko może bydź między ludźmi świętego, to ieſt prawda i ſprawiedliwość. W tey mierze należałoby gwałcicielom to powiedzić, co z wielką odwagą tey Poczwarze z Monarchow *Karakalli* wſpaniały i cnotliwy powiedział *Papinian*, kiedy wyciągał od niego, aby napiſał Apologią bratoboyſtwa na *Gecie* popełnionym: Wiedz o tym Ceſarzu, że daleko łatwiey ieſt bratoboyſtwo popełnić iak onego uſprawiedliwić; że kiedy nie może bydź inaczey aby Kraie nie były naieżdżane, to bierzcie a nie uſprawiedliwiaycie.

Nro. 10.

Karta 192. Ta karność cechowa tam gdzie w umyſły rzemieślnicze wpoione Sentymenta uczciwości i ſłuſzności, tak daleko ſię rozciąga, że żadnego wſpoł-towarzyſza między ſobą nie cierpią, którenby iaką nie-

godziwość popełnił, a nawet bez zaſkarzenia uczyniony komu zawod albo zepſucie roboty karzą. Na iedney fabryce zepſuł mi Stolarz całe zkontraktowane dzieło, którego ani poprawić ani mu przyrzucić było można, bo nie był w ſtanie nadgrodzenia; tego partacza wſpołrzemieślnicy w odległości o kilkanaście mil przy cechowey ſchadzce bez mego zażalenia ukarali i to nie na worku dla trunkowego używania, lecz na ciele.

Nro. 11.

Karta 102. Ten wyraz nie ieſt tak przeſadny, iakby ſię mogł komu zdawać, kto tylko do nadbrzezow Wiſły uczęſzczał, ten mogł doſtrzedz powracaiące z Gdańſka ſtatki dachowką naładowane, która gdyby była w takim gatunku, iżby w Kraiu tey doſkonałości doyść nie można, toby ieſzcze i to iaką wymowką dało ſię pokryć, lecz to zazwyczay takie ſą ſkorupy, które zaledwo lat kilka w całości na da-

chu doleżą, coż dopiero mowić o posadzkach z Szwecyi sprowadzonych, zrobionych z takiego marmuru, którego w daleko lepszym gatunku w Krakowskim i Sandomirskim mamy.

Nro. 12.

Karta 209 Otwarta kommunikacya z bogatemi i w rożne wyborne płody Europeyskiemi i Azyatyckiemi Prowincyami Państwa Tureckiego, gdzie zyskowny handel przy nayniegodnieyszym rządzie naybardziey kwitnie, dla tego, że nie iest wykwintnemi przepisami tamowany, nie tylko dla samey Polski nayważnieyszey iest importancyi, ale też dla innych Pułnocnych Narodow, a osobliwie też dla Państw naszego Sprzymierzeńca i wspaniałego Zastępcy niepodległości Polskiey Króla Imci Pruskiego, naywyższey iest ważności, gdyż rękodzielnie i fabryki Prowincyi nadbrzeżow Morza Baltyckiego z większą łatwością i w prędszym czasie, a z umniey-

szeniem Ryzyko i kosztow transportowych surowe materyały manufakturom nieodbycie potrzebne transitem przez otwarte Kraie tey Rzeczypospolitey, która przy powszechnym wszędzie handlu, zdzierskim ciemiężeniu statecznie zachowywała świętość prawa Narodow, i nieograniczoną wolność przepraw i gościńcow, sprowadzać mogą, a jak się otworzą nowo fabrykowane wygodne drogi lądowe i wodne, to wielka część płodow Oryentalnych i fabrykat Okcydentalnych Polskiemi Kraiami przemiiać się mogą, a niepodobno żeby Narod sam nie dokładał się do uczęstnictwa tego handlu i swoich Konsulow, Agentow i Kommissantow w wszystkich znacznieyszych Miastach Wschodnich nie poosadzał. Zważywszy niezmierną dalekość drogi, którą produkta nadbrzeżow Euxińskich okrążeniem całey Europy, aż do Baltyckich portow odprawić muszą, Celnicze napaście ciśnin Bosphoru, Helespontu i Suntu z ich opłackami, do tego te niebeśpieczeństwa,

którémi burze, nawałnoście i rozboie Barbarzyńcow Afrykańskich, okrętom grożą, naturalnie wnosić można, że należy przenosić lądowy bliski i beśpieczny nad spławny transport. Jakiey zaś są importancyi dla przednieyszyh Manufaktur, takie materyały, iakiemi są wielbłądze, kozie i innych źwierząt sierci i wełny, oraz niektore farbierskie i t. d. Materyały, nawet nikomu przekładać nie potrzeba, cóż dopiero mowić o nayszacownieyszym materyale, iakim iest Jedwab, którego w takiey obsitości i tak tanio w całym Oryencie nabywać można, czyby z czasem to naykosztownieysze przędziwo osobliwie to, które Persya płodzi, które od przednich materyi fabrykantow tak chciwie pragnione, przez Polskie Kraie przeiazdową drogę nie znalazło? a przytym może by się nawet coś towarow Indynskich przyłączyło, co nie iest tak chimeryczne niepodobieństwo iakim się na pierwszy pozor zdawało. Mogły przed trzema wiekami te produkta wschodnich Indy-

ow lądem bydź transportowane do Alexandryi, zkąd ie Wenetowie po wszystkich portach rozwozili; zacożby nie mogły znaleść drogi ku portom Czarnego Morza, gdyby tylko goścince były beśpieczne? Spokoyny, całemu rodowi ludzkiemu przyiazny Narod Polski pewnikiem będzie faworyzowany nad te wszystkie Narody, które przy Kupiectwie zaraz niewolnicze przynoszą pęta, maiąc w celu bardziey gwałtowne łupiestwa,i podbicie Krajow, iak spekulacye handlowe, osobliwie też przyiazna nam Ottomańska Porta wszystkiemi siłami handel Polakow wspierać, protegować i faworyzować nie omieszka. Kto chce powziąść dostateczną wiadomość o szczegołach tego ogromnego handlu okolic Morza Czarnego, niech czyta dzieła w tey materyi wydane przez J. Pana Peyssonel niegdyś Konsula Francuskiego w Smyrnie z przedziwną dokładnością napisane.

Nro. 13.

Karta 218. Pomiędzy pomierney wielkości rzekami, ciężko gdzie znaleść rzekę, któraby tak dobrze w brzegach swoich zawarta, mniey przykrych zakrętow, płytkich mielizn, i piaskowych zaspow maiąca, a oraz powolnym wody biegiem większą sposobność do wygodnego podawała spławu, iak Warta: a przecie ta rzeka w bardzo małym przeciągu do spławu iest użyta, gdyż szczegolnie o cztery mile po wyżey Poznania od Szremu dopiero łodzie spuszczone bywaią, a dla wspomnionych własności, Warta nie tylko od Sieradza, ale też od Działoszyna, a nawet od Miasteczka Pławna by iuż mogła łodzie nosić. Co zaś daleko bardziey mnie zadziwiło, iest to, iż w tym krotkim spławności przeciągu, żadnego innego nie widziałem statku procz Zagranicznych przez Niemcow prowadzonych, choć ta rzeka pochodzi z leśnych okolic, gdzie drzewo na budowlę łyżew daleko iest

tańsze iak w Brandeburyi i niższym Szląsku.

Nro. 14.

Karta 229 Wątpić nie należy aby w Starożytnych wiekach, przy niewinności pierwiastkowych obyczaiow nie miało bydź w Polszcze więcey kredytu i publicznego zaufania, które za naszych czasow przez zepsutość obyczaiow nie mało nadwątlonemi zostać musiały, kiedy to pospolite nastało przysłowie: słowo wiatr, karta papier, a pieniądze grunt; a szczęśliwość narodu i korzyść handlu tego wyciąga, aby w traktowaniach kupieckich handlowych, kontraktowych, i pożyczalnych wyrzeczone słowo, tyle warto co gotowe pieniądze.

Nro. 15. i 16.

Karta 239. Choć nie można żadnemu Właścicielowi iego produkta i rzeczy taxować, wszelako za tym nie idzie aby przekupniowie rownego

używali przywileiu, osobliwie ci co żywnościami handluią, albo rożne rzeczy pokarmu i napoiu sporządzaią: inaczeyby pewnikiem nie łatwo się kto w wielkich Miastach chleba, mięsiwa i innych żywności dokupił; handlarze taką przedażą albo rzemieślnicy tym przygotowaniem się bawiący zostaią pod rządem Policyi, która w tey mierze iak naypilnieyszą pieczą mieć powinna, aby żaden rodzay żywności nie był fałszowany, w cenie podrożony, a dopieroż, aby miary i wagi nie były zmnieyszone.

Nro 17.

Karta 247. Przysięgi przez ich zbyteczne w Polszcze zagęszczenie iuż tak zpowszedniały, że zaledwo iaką na umysłach czynić zwykły impressyę, przez co też od nich zaledwo iakiego skutkowania oczekiwać można. Do moralizowania nad tą materyą nie iest wprawdzie mieysce w piśmie ekonomicznym, wszelako nie zawadzi wszędzie tego na-

pomknąć, cokolwiek coś do szczęśliwości powszechney kontrybuować może. Czyżby tym Juramentom nie można coś utraconey lub nadwątloney ważności i skuteczności tym powrocić, aby akt tey ważności nigdy nie był bez poprzedzonego ścisłego rzeczy przetrząsania dopuszczony, aby wszystkie natężono wprzody sprężyny Religii i moralności do przeszkodzenia iakowey profanacyi tych praw, które Religia rozum i obyczayność za święte osądziły; zaczym żadna przysięga nie powinna bydź inaczey wykonana iak z naywiększą uroczystością, i z przyzwoitemi takiemu Aktowi ceremoniami. Umnieyszy się zaś znacznie tych przysiąg iak się na potym nikogo do Obywatelstwa wszelkiego stanu i kondycyi niedopuści, dopoki z iak naywiększą solennością nie wykona przysięgi, w którey poprzednie te wszystkie powinności się wymieni, które kiedy iak Obywatel, Urzędnik lub iakichkolwiek Magistratur wspoł członek i Praw wykonawca do wykonania

obowiązanym bydź może. Na potym zaś przy obięciu iakiey funkcyi, lub postąpieniu na wyższy Urząd, szczegolnie powinnoście tego nowego obowiązku przeczytane bydź mogą Kandydatowi, i od niego podpisem ztwierdzone, słowa bowiem prędzey mogą bydź zapominane, ale pisma zostawaią. Nayprzyzwoitszą do wprowadzenia w powszechności tey Obywatelskiey przysięgi, poda ustanowienie nowey formy Rządu, ktoren (iak się spodziewam) od wszystkich wolnych i samorządnych Krolestwa Mięszkańcow zaprzysiężonym zostanie, ieżeli ma bydź trwały i niewzruszony; następnie zaś każdy Obywatel od wszelkiey przysięgi (extraordynaryine przypadki wyiąwszy) może bydź dyspensowany, chybaby rzeczona Obywatelska przysięga, przy publicznych iakich działaniach była przeczytana, i iakiemi oznakami od każdego zatwierdzona. Jak wiele przez to ubędzie prożnego w Prawach i Konstytucyach zawalenia i iak wiele w obradach drogiego

zyska się czasu, tego tu rozkładać nie myślę; to tylko napomknę, że na potym każdy doszedłszy lat doyrzałych, iż bez opieki sam sobą zarządzać może, bez wykonania tey przysięgi i okazania Diplomatu na Obywatalstwo; do wykonania żadnych ważnieyszych spraw Cywilnych i politycznych nie może bydź dopuszczony.

Nro 18.

Karta 254. To namknienie szczegolnych mieyscowych produktow wcale nie wyłącza płodzenie lub fabrykowanie wszelkich innych rzeczy, ktorych natura gruntu albo ludność i przemysł produkować pozwalaią, lecz w stosunku do handlowego zamiaru iaki szczegolny rolniczy czy przemysłowy produkt powinienby bydź zawsze nayistotnieyszym podmiotem usiłowań mieszkańcow każdey okolicy, aby mogł bydź w takiey wielości pomnożony, żeby się stał nayprzednieyszym wywozowym Artykułem.

Uwaga przydatkowa nad wolnością handlu.

Jle razy mi się czytać lub słyszeć daie te ważne Axyoma, że wolność handlu powinna bydź w niczym nieograniczona, i kupiectwo żadnemi cłami i podatkami obłożone, choćby też kupcom kiedy do głowy przyszło za kunsztowne Kleynoty i błyszczące śklane cacka gotowiznę z Kraiu wywozić; iak to iest modne zdanie niektórych rozsądnych Autorow, to mi się zdaie słyszeć rozumowanie nad nieobtamowaniem rzek, tego co widział, iakie złe skutki bite Jazy, i gwałtowne wartu wstrzymanie lub zwrócenie sprawić mogą, konkluduiąc ztąd, że potrzeba bieg wody zostawić przyrodzonemu rzeczy porządkowi, i wcale się na tym nie zastanowić, że te rzeki żyzne brzegi zrywaią, całe niwy piaskiem okryią, i na końcu tak swoie łożysko kosztem urodzaynych nadbrzeżow rozszerzą, że zatraciwszy w iednych mieyscach nurty wodnego biegu, nawet czołnom iuż do spławu służyć

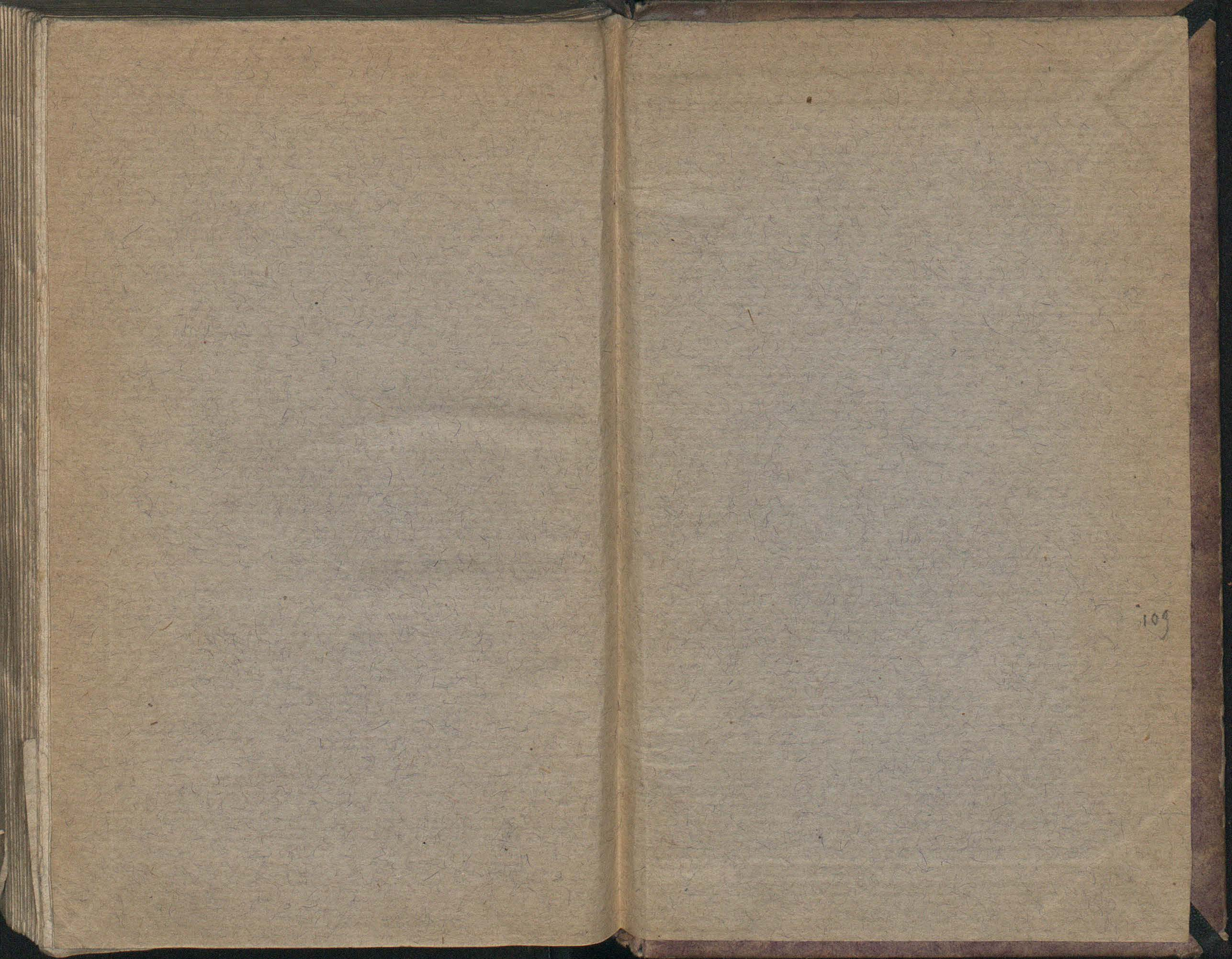
nie będą, a w drugich zaś mieyscach zawaliskami tak wody wstrzymuią, że całe okolice zatopami okryie. Wszystkie rzeczy pod Słońcem maią swoie ograniczenia, i wszystkie działania powinny bydź z rostropnością kierowane.

Omyłki Drukarſkie

Na Karcie		*Czytay*
22.	twych	tych
51.	nadarme	nadaremne
35.	paltwo	paſtwe
40.	oślizną́ć	wślizną́ć
48.	fabykowania	fabrykowania
105.	zdo	zupełnie wyrzuć
115.	zyſkowego	zyſkownego
172.	płodzone bydź	płodzone bydź mo- (gą
231.	z wodność	zawodność
235.	okroty	obroty
244.	Goralczane	gorzałczane

109

